

“ราชนารี” กับการจัดการศึกษา

“ราชนารี” กับการจัดการศึกษา

สำนักมาตรฐานการศึกษาและพัฒนาศึกษา
สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ

“ราชาธิ” กับการจัดการศึกษา

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ

สารบัญ

บทนำ	(๔)
บทที่ ๑ นโยบายและกฎหมายด้านการศึกษาในสมัยสุโขทัยและอยุธยา	๑
๑.๑ แนวทางการจัดการศึกษาในสมัยสุโขทัยและอยุธยา	๑
๑.๒ บทบาทด้านการศึกษาของราชธานีในสมัยสุโขทัยและอยุธยา	๑๓
บทที่ ๒ บทบาทด้านการศึกษาของราชธานีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.๒๓๒๕-๒๔๑๑	๒๐
บทที่ ๓ บทบาทด้านการศึกษาของราชธานีในสมัยรัตนโกสินทร์ ต่อการศึกษาในระบบ พ.ศ.๒๔๑๒-๒๕๕๕	๗๒
๓.๑ การศึกษาขั้นพื้นฐาน	๘๒
๓.๑.๑ การศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา	๘๒
๓.๑.๒ การศึกษาระดับประถมศึกษา	๘๗
๓.๑.๓ การศึกษาระดับมัธยมศึกษา	๙๙
๓.๒ การศึกษาระดับอุดมศึกษา	๑๐๗
บทที่ ๔ บทบาทด้านการศึกษาของราชธานีในสมัยรัตนโกสินทร์ ต่อศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ.๒๔๑๒-๒๕๕๕	๑๑๘
บทที่ ๕ แนวพระราชดำริด้านการศึกษาของราชธานี	๑๓๖
บทที่ ๖ บทสรุป ราชธานีกับการศึกษาไทย	๑๖๐
เชิงอรรถ	๑๖๔
บรรณานุกรม	๑๘๑
คณะผู้จัดทำ	๑๙๐

บทนำ

การศึกษานับเป็นปัจจัยอันเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศ หากจะกล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการศึกษาแล้ว การศึกษามีได้เริ่มต้นเมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนหลวงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งกำหนดให้เด็กที่มีอายุ ๗ ปีบริบูรณ์ทุกคนต้องเรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนจนครบอายุ ๑๔ ปีบริบูรณ์ หากแต่การศึกษาเริ่มต้นตั้งแต่ในสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาแล้ว เนื่องจาก คำว่า การศึกษาในที่นี้ มิได้จำกัดเพียงการศึกษาในระบบหรือการศึกษาขั้นพื้นฐานซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับที่เป็นการศึกษาหาความรู้ในทางวิชาการหรือวิชาชีพ ซึ่งกำหนดให้เด็กทุกคนต้องได้รับการศึกษาเพียงเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการศึกษาตามอัธยาศัย อาทิ การทำอาหาร การเรียนการหัตถกรรม อีกด้วย เมื่อพิจารณาประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา เรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว จะพบว่าการศึกษาในประเทศไทยนั้นมีมาอย่างยาวนาน ทั้งนี้ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในทุกยุคทุกสมัยทรงมีพระราชดำริ และมีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนานโยบายและกฎหมายด้านการศึกษาของประเทศไทยเป็นอย่างมาก อาทิ พระราชดำริในการให้ทุนแก่ราษฎรทั่วไปเพื่อไปศึกษาเล่าเรียนในต่างประเทศ พระราชดำริในการจัดตั้งโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ตลอดจนการตรากฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

อย่างไรก็ดี นอกจากองค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีบทบาทต่อนโยบายและการศึกษาของประเทศไทยแล้ว พระราชินีในพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาล ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ และเจ้านายผู้หญิงทุกพระองค์ ซึ่งในที่นี่จะกล่าวโดยรวมว่า “ราชনারี” ก็ทรงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนานโยบายและกฎหมายด้านการศึกษาของประเทศเฉกเช่นเดียวกัน ดังเช่นในสมัย

สุขุทัยและอุยุธยา ราชชนนีพร้อมมีบทบาทสำคัญต่อนโยบายและแนวทางการศึกษาด้านการเรือน รวมถึงการปฏิบัติตนเป็นกุลสตรีในพระบรมมหาราชวัง การศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ของประเทศไทย จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ราชชนนีทั้งปวงก็ยังทรงมีบทบาทสำคัญ ต่อนโยบายด้านการศึกษาซึ่งพัฒนาไปสู่การตราเป็นกฎหมายด้านศึกษามีเสื่อมคล้าย เช่น การพระราชทานที่ดินให้จัดตั้งเป็นสถาบันอุดมศึกษา การตราพระราชบัญญัติจัดตั้งสถาบัน อุดมศึกษาดังกล่าว การพัฒนานโยบายด้านการศึกษาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นอาทิ

ด้วยเหตุนี้ เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ สมเด็จพระนางเจ้า สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๙ ซึ่งพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ ต่อนโยบายและกฎหมายด้านการศึกษาของประเทศไทยเป็นล้นพ้น ด้วยความสำนึกใน พระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อประเทศชาติและประชาชน และเพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสอัน เป็นมงคลยิ่งดังกล่าว ตลอดจนเพื่อเฉลิมพระเกียรติราชชนนีในประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ทุกพระองค์ อีกทั้ง เพื่อให้ทราบถึงบทบาทสำคัญของราชชนนีทั้งปวงที่มีต่อนโยบายและ กฎหมายด้านการศึกษาของประเทศไทย จึงควรที่จะศึกษาถึงบทบาทของราชชนนีตั้งแต่สมัย สุขุทัย อุยุธยา รัตนโกสินทร์ จนถึงปัจจุบัน ที่มีต่อการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษา นอกกระบบ รวมถึงการศึกษาตามอัธยาศัย

บทที่ ๑

นโยบายและกฎหมายด้านการศึกษา ในสมัยสุโขทัยและอยุธยา

๑.๑ แนวทางการจัดการศึกษาในสมัยสุโขทัยและอยุธยา

การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการพัฒนาคุณภาพของคนมาแต่โบราณกาล ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) ซึ่งเริ่มต้นมาพร้อมกับการมีมนุษย์เกิดขึ้นในโลก หรือการศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non-formal Education) ซึ่งเกิดขึ้นก่อนการศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education) การจัดการศึกษาทุกรูปแบบ ทุกยุค ทุกสมัย ก็มุ่งพัฒนาพลเมืองของชาติให้เป็นพลเมืองดี มีประสิทธิภาพ มีคุณภาพ เพื่อสนองความต้องการและความจำเป็นของแต่ละบุคคลแต่ละสังคม เพื่อช่วยในการพัฒนาประเทศ

ในสมัยสุโขทัยและอยุธยา ประเทศไทยยังมีพลเมืองไม่มาก เป็นประเทศเกษตรกรรม สภาพทางเศรษฐกิจยังไม่เจริญก้าวหน้า การผลิตพืชผล การกสิกรรม ก็ทำกันเพียงแต่ให้เลี้ยงครอบครัวได้ หรืออาจจะมีการแลกเปลี่ยนกันบ้าง การศึกษาในสมัยนั้น จึงเพียงให้สื่อสารได้อ่านออก เขียนได้ เข้าใจวิถีและวิธีที่จะทำมาหากินตามที่เคยกระทำมาในครอบครัวได้ ให้อ่านและเข้าใจหลักศีลธรรม คุณธรรม และศาสนา

ในสมัยสุโขทัยต่อมาถึงสมัยอยุธยาเป็นราชธานีนั้น รัฐและวัด รวมกันเป็นศูนย์กลาง แห่งประชาคม กิจกรรมต่างๆ ของรัฐและวัดย่อมเป็นการสอนประชาคมไปในตัว วิชาที่เรียน คือภาษาบาลี ภาษาไทย และวิชาสามัญขั้นต้น สำนักเรียนมี ๒ แห่ง แห่งหนึ่ง คือ วัดเป็น สำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป มีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นครูผู้ สอน เพราะสมัยนั้นมีการเรียนภาษาบาลีกันเป็นพื้น ใครรู้พระธรรมวินัยแตกฉานก็นับว่าเป็น ปราชญ์

พระมหากษัตริย์ได้ทำนุบำรุงพระศาสนา ซึ่งทรงส่งเสริมการศึกษาของราษฎรไปด้วย บุตรหลานข้าราชการคนใดที่จะถวายตัวทำราชการ ถ้ายังไม่ได้อุปสมบท ก็ไม่ทรงแต่งตั้งให้เป็น ข้าราชการ ประเพณีนี้ยังผลให้วัดทุกแห่งเป็นโรงเรียนและพระภิกษุทุกรูป เป็นครูทำหน้าที่ อบรมสั่งสอนศิษย์ของตน ตามความสามารถที่จะจัดได้

คำว่า โรงเรียน ในเวลานั้น มีลักษณะต่างกับโรงเรียนในเวลานี้กล่าวคือ ไม่มีอาคาร ปลูกขึ้นสำหรับใช้เป็นที่เรียนโดยเฉพาะ เป็นแต่ศิษย์ใคร ใครก็สอนอยู่ที่กุฏิของตนตามสะดวก และความพอใจ พระภิกษุรูปหนึ่งๆ มีศิษย์ไม่กี่คน เพราะจะต้องบิณฑบาตมาเลี้ยงดูศิษย์ด้วย

เมอร์ซีเออร์เดอลาลูแบร์ ราชทูตผู้หนึ่งในคณะทูตฝรั่งเศสครั้งที่ ๒ ของพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้แสดงความ เห็นเกี่ยวกับความสำคัญของรัฐและวัดในฐานะศูนย์กลางแห่งประชาคม ไว้ในหนังสือราช อาณาจักรสยามว่า “พระสอนหนังสือให้แก่ เยาวชน ดังที่ ข้าพเจ้าได้เล่าแล้ว และท่าน อธิบายคำสั่งสอนแก่ราษฎร ตามที่เขียนไว้ในหนังสือบาลี”^๑

แนวทางการจัดการศึกษาในสมัยสุโขทัย (พ.ศ.๑๗๙๒-๑๙๘๑)

อาณาจักรสุโขทัย หรือ รัฐสุโขทัย เป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำยม เป็น ชุมชนโบราณมาตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลาย จนกระทั่งสถาปนาขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ใน ฐานะสถานีการค้าของรัฐละโว้ หลังจากนั้นราวปี ๑๘๐๐ พ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุน ผาเมือง ได้ร่วมกันกระทำการยึดอำนาจจากขอมสบาดโขลญลำพง ซึ่งทำการเป็นผลสำเร็จและ ได้สถาปนาเอกราชให้สุโขทัยเป็นรัฐอิสระ และมีความเจริญรุ่งเรืองตามลำดับและเพิ่มถึงขีดสุด ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ก่อนจะค่อยๆ ตกต่ำ และประสบปัญหาทั้งจากปัญหา ภายนอกและภายใน จนต่อมาถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาไปในที่สุด

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

การใช้ชีวิตของผู้คนในสมัยสุโขทัยมีความอิสระเสรี มีเสรีภาพอย่างมากเนื่องจากผู้ปกครองรัฐให้อิสระแก่ไพร่ฟ้า และปกครองผู้ใต้ปกครองแบบพ่อกักบ่ลูก ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกว่า

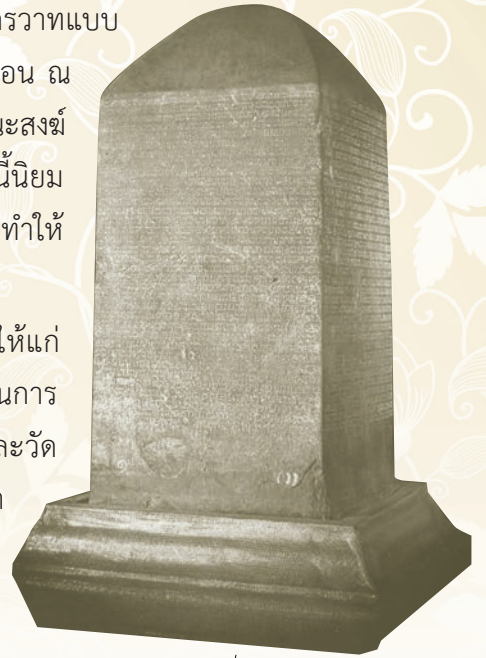
“...ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื้อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน...”^๒

ด้านความเชื่อและศาสนา สังคมยุคสุโขทัย ประชาชนมีความเชื่อทั้งเรื่องวิญญาณนิยม (Animism) ไสยศาสตร์ ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓ ว่า

“...เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีกุฏิวิหารปู้ครุอยู่ มีสรีดพงส์ มีป่าพร้าว ป่าลาง ป่าม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก มีพระขระพุงผี เทพยาดาในเขอันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้ไม่ดี พลีไม่ถูก ผีในเขอันนั้นบ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย...”^๓

ส่วนด้านศาสนา ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบ ลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราช ในวันพระ จะมีภิกษุเทศนาสั่งสอน ญาติแลนธรรมในสวนตาล โดยใช้พระแท่นมิ่งคติลาอาสน์ เป็นอาสนะสงฆ์ ในการบรรยายธรรมให้ประชาชนฟัง ยังผลให้ประชาชนในยุคนี้นิยม ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม มีการถือศีล โอยทานกันเป็นปกติวิสัย ทำให้ สังคมโดยรวมมีความสงบสุขร่มเย็น

การศึกษาในสมัยนั้น รัฐและวัดร่วมกันจัดการศึกษาให้แก่ ประชาชนเป็นการศึกษานอกโรงเรียน ยังไม่มีหลักสูตรแบบเรียนการ วัตถุประสงค์ ประชาชนจะส่งบุตรหลานไปศึกษาหาความรู้ที่วัด รัฐและวัด เป็นศูนย์กลางแห่งประชาคม ฉะนั้นกิจกรรมต่างๆ ของรัฐและวัด จึงเป็นการสอนประชาชนไปในตัว วิชาที่เรียนคือ ภาษาบาลี ภาษาไทย และวิชาสามัญขั้นต้น ครู คือ พระที่เชี่ยวชาญภาษา บาลี เป็นผู้สอน ในสมัยนั้นเรียนภาษาบาลีเป็นพื้นและถือว่าผู้ใด ที่รู้พระธรรมวินัยแตกฉานก็นับว่าเป็นปราชญ์ ฉะนั้นการศึกษาใน สมัยนั้นจึงเริ่มต้นด้วยการศึกษาศาสนา สำหรับเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการจะไปศึกษา เล่าเรียนกันที่สำนักราชบัณฑิต ในพระราชพงศาวดาร ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าลิไทแห่งกรุง สุโขทัยเมื่อทรงพระเยาว์ได้เคยศึกษาเล่าเรียนในสำนักราชบัณฑิตเหล่านี้ จนมีความรู้หนังสือ แยกฉาน ถึงแก่ได้รับยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์^๔

ศิลาจารึกหลักที่ ๑

จุดเริ่มต้นของการศึกษาในสมัยสุโขทัย มาจากการประดิษฐ์อักษรไทยของพ่อขุน รามคำแหงมหาราช (พ.ศ.๑๘๒๖) ทรงเริ่มให้ตั้งแบบหนังสือไทย มีสระ และพยัญชนะอยู่ บรรทัดเดียวกัน สมัยต่อมาเปลี่ยนตามแบบขอม คือ สระอยู่ข้างหน้าพยัญชนะ อยู่หลัง อยู่ข้าง บน หรือใต้พยัญชนะ เหมือนกับที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

ศาสตราจารย์ยอร์ช เซ เดส์ สันนิษฐานว่าทรงได้เค้ามาจากอักษรขอมหัวัดและอักษร ไทยเดิม ซึ่งเลียนแบบอักษรมอญโบราณที่เคยใช้ในดินแดนแถบนี้ ตัวอักษรไทยที่ประดิษฐ์ขึ้น ในปี ๑๘๒๖ นี้ เรียกว่า “ลายสือไทย” มีรูปอักษรโค้งตัวกลม ได้จัดสระและพยัญชนะไว้ บรรทัดเดียวกัน สระส่วนใหญ่อยู่หน้าพยัญชนะ จัดพยัญชนะเป็นวรรคและเศษวรรคตามฐานที่ เกิด เพิ่มพยัญชนะ สระ วรรณยุกต์ขึ้นให้พอกับเสียงในภาษาไทย ซึ่งทำให้ภาษาไทยสามารถ เขียนได้ตามที่ออกเสียงได้อย่างกว้างขวางมาก ในสมัยต่อมาราว พ.ศ.๑๙๐๐ ได้เปลี่ยนสระให้ ไปอยู่ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง ข้างล่างและข้างบนพยัญชนะบ้าง ซึ่งเปลี่ยนไปตามอย่างขอม และมีสระเพิ่มขึ้น คือ ฤ กับ ฎ ดังปรากฏในศิลาจารึกพระเจ้าฤไท

ประจำชาติ เพราะทรงเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะทำให้ราษฎรมีศีลธรรมดี สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงนิมนต์พระมาแสดงพระธรรมเทศนาบนพระแท่น มั่นคงศิลาในวันพระและวันโกน เพื่อให้ประชาชนได้มาฟัง จึงนับว่าเป็นจริยศึกษาแบบง่ายๆ อย่างหนึ่ง หรือจะเรียกว่าเป็นการให้การศึกษานอกระบบโรงเรียนก็ได้

ในสมัยนั้นได้อาราธนาพระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาสั่งสอนและบวช แปลง พระไทยให้เป็นแบบลังกาวงศ์และตั้งคณะมหานิกายขึ้น ต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนในสำนักสงฆ์ลังกาวงศ์และสำนักราชบัณฑิต จนทรงทราบพระไตรปิฎก อย่างแตกฉานและทรงพระราชนิพนธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วง ได้จัดวางแบบแผนในสังฆมณฑล ตามอย่างลังกา คือ แบ่งสงฆ์เป็นฝ่ายคามวาสีและฝ่ายอรัญวาสี และพระองค์ได้เสด็จออก ผนวช เป็นตัวอย่างให้ราษฎรได้บวชเรียนตาม จึงเกิดเป็นประเพณีที่ผู้ชายไทยได้เข้ารับการ อบรมสั่งสอน และศึกษาเล่าเรียนในวัดสืบต่อมา

สถานศึกษาของไทยในสมัยสุโขทัย นั้น จำแนกได้เป็น ๔ แห่ง คือ วัด สำนักราช บัณฑิต บ้าน และวัด

วัง การศึกษาในวังนั้น เป็นเรื่องของสถาบันกษัตริย์โดยตรง ผู้ที่จะมีโอกาสศึกษาใน สถานศึกษาในวังในวังได้ ถ้าไม่ใช่พระราชโอรส ก็ต้องเป็นเชื้อพระวงศ์ อันดับรองลงมานั่นเอง ผู้ที่เป็นครูสอน ได้แก่ พราหมณ์ปุโรหิต และพระภิกษุ ที่ใกล้ชิดพระราชวงศ์ หรือได้รับการคัด สรรมาอย่างดี วิชาความรู้ที่ได้เล่าเรียน นอกจากวิชาหนังสือแล้ว ถ้าเป็นผู้ชายก็ต้องเป็นวิชาที่ เหมาะสำหรับชนชั้นกษัตริย์ เช่น การปกครองอย่างพระธรรมนุญศาสตร์ วิชาการต่อสู้ สำหรับนักรบ วิชาคาถาอาคม รวมถึงตำรับตำราพิชัยสงคราม แต่ถ้าเป็นผู้หญิง ก็ต้องเรียน เรื่องการเรือน การเย็บปักถักร้อย

สำนักราชบัณฑิต เป็นสถานที่ศึกษาของบรรดาลูกหลานเจ้านายเชื้อพระวงศ์ และ บรรดาลูกหลานของขุนนางข้าราชการ ลูกหลานคหบดี วิชาที่สั่งสอน เล่าเรียนกันนั้น ก็มี ทั้งด้านหนังสือภาษาไทย ขอม มอญ การเรียนตำราเฉพาะด้าน ในเรื่องต่างๆ ตามความรู้ ความชำนาญของอาจารย์ในแต่ละสำนัก อาจารย์ในสำนักนี้ส่วนใหญ่จะเป็นพวกพราหมณ์และ เหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิต

วัด เป็นสถานศึกษาของไทยในอดีต จำกัดเฉพาะชายตามพระธรรมวินัย สตรีเพศไม่ อาจเข้าพำนักอาศัย หรือใกล้ชิดพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้สอนศิลปวิทยาการ

บ้าน การศึกษาจะเป็นในรูปแบบ การอบรมกุลบุตรกุลธิดาตามบ้านขุนนาง หรือ คหบดี ผู้ที่มีหน้าที่สอนกุลบุตรกุลธิดา ได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้อาวุโสในบ้าน เป็นหลัก หรือผู้ที่มี

ความสามารถที่ได้เชื้อเชิญหรือจ้างมาสอนบุตรหลาน แต่การเรียนภายในบ้าน ถ้าเป็นผู้เยาว์วัย ก็สอนแค่วิชาหนังสือพออ่านออกเขียนได้ ต่อจากนั้น จึงจะส่งบุตรที่เป็นผู้ชายไปเรียนหนังสือที่วัด หรือสำนักราชบัณฑิตต่อไป ถ้าเป็นลูกหลานที่โตหน่อยก็ต้องเล่าเรียนวิชาอาชีพอันเป็นอาชีพหลักของครอบครัวนั้นๆ ครอบครัวช่างทอง ก็เรียนทำทอง ครอบครัวช่างเหล็ก ก็เรียนการตีเหล็กทำดาบ เป็นต้น

ที่กล่าวถึงมาทั้งหมดนี้ ยังหาใช่แหล่งความรู้หลักของคนทั่วๆ ไปไม่ เพราะเป็นการเล่าเรียนเฉพาะในวงแคบๆ สำหรับสถานศึกษาที่สำคัญที่สุดและเป็นต้นกำเนิดของโรงเรียนเป็นสถานที่เล่าเรียนหาความรู้ของคนทุกคนขึ้นอย่างแท้จริง สถานที่ที่ที่ว่านี้ ก็คงหนีไม่พ้นสำนักสงฆ์ ซึ่งได้พัฒนาเป็น วัด ในตอนปลายสมัยสุโขทัย ด้วยเหตุนี้ ลูกผู้ชายไทยในสมัยสุโขทัย และในสมัยต่อมา จึงต้องอาศัยวัด เป็นสถานที่เล่าเรียนกับพระสงฆ์เป็นหลักใหญ่

วิชาที่เล่าเรียนกันในวัดนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนหนังสือไทย มอญ และขอม รวมทั้งการอบรมสั่งสอนจริยธรรม และเล่าเรียนคัมภีร์ทางศาสนา ให้แก่กุลบุตรที่บิดามารดา นำมาฝากฝังเป็นศิษย์วัด สามเณร รวมทั้งภิกษุด้วย การสอนจะเป็นไปตามความสามารถและภูมิปัญญาของพระสงฆ์ในวัดนั้นๆ อีกประการหนึ่ง การศึกษาของกุลบุตรนั้นคือ การเล่าเรียนเพื่อเตรียมตัวที่จะบวช เป็นสามเณร และภิกษุตามชนบประเพณีเมื่อถึงวัยอันควร

อนึ่ง สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงนิมนต์พระมาแสดงพระธรรมเทศนาบนพระแท่นมณีคศิลาในวันพระและวันโกน ซึ่งเป็นการอบรมคุณธรรมและจริยธรรมให้กับประชาชนทั่วไป โดยไม่จำกัดเพศ วัย หรือ ฐานะ ดังนั้น จึงถือเป็นการให้การศึกษาในลักษณะ “การศึกษาผู้ใหญ่” หรือ “การศึกษานอกระบบโรงเรียน” ได้ประการหนึ่ง

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาในสมัยสุโขทัยมีแนวทางการจัดการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสังคมและเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาสังคม เมื่อพิจารณาถึงพื้นฐานของไทยโบราณที่เป็นสังคมเกษตรกรรม ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยขึ้นอยู่กับการเพาะปลูกผลิตพืชผลให้เพียงพอเลี้ยงครอบครัว ดังนั้น การศึกษาสมัยนั้นคงมีพอให้อ่านออกเขียนได้ และมีสำหรับชนชั้นสูงในราชสำนัก หรือพระสงฆ์เท่านั้น การอบรมคนส่วนใหญ่จะเน้นด้านศีลธรรมและรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีที่ติงามของสังคมเป็นหลัก ซึ่งต่อมาในสมัยอยุธยาเมื่อประเทศไทยมีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น การจัดการศึกษาจึงเปลี่ยนไปตามแนวโน้มของการศึกษาที่เป็นสากล

แนวทางการจัดการศึกษาในสมัยอยุธยา (พ.ศ.๑๘๙๓-๒๓๑๐)

กรุงศรีอยุธยาหรืออาณาจักรอยุธยา เป็นอาณาจักรของชนชาติไทยในอดีตตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ มีกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวง อาณาจักรอยุธยานับว่าเจริญรุ่งเรือง จนอาจถือได้ว่าเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองมั่งคั่งที่สุดในภูมิภาคสุวรรณภูมิ^๕ ทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับหลายชาติ จนถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าในระดับนานาชาติ เช่น จีน เวียดนาม อินเดีย ญี่ปุ่น เปอร์เซีย รวมทั้งชาติตะวันตก เช่น โปรตุเกส สเปน ดัตช์ (ฮอลันดา) และฝรั่งเศส เคยมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล โดยมีประเทศราชแผ่ขยายไปจนถึงรัฐฉานของพม่า อาณาจักรล้านนา มณฑลยูนนานและมณฑลชานซี อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรขอม และคาบสมุทรมลายู ในปัจจุบัน

อยุธยา เป็นเกาะซึ่งมีแม่น้ำสามสายล้อมรอบ ได้แก่ แม่น้ำป่าสักทางทิศเหนือ แม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกและทิศใต้ และแม่น้ำลพบุรีทางทิศตะวันออก เดิมบริเวณนี้ไม่ได้มีสภาพเป็นเกาะ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่ทองทรงดำริให้ขุดคูเชื่อมแม่น้ำทั้งสามสาย เพื่อให้เป็นปราการธรรมชาติป้องกันข้าศึก ที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยายังอยู่ห่างจากอ่าวไทยไม่มากนัก ทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้ากับชาวต่างประเทศ

มีการประเมินว่า ราว พ.ศ. ๒๑๔๓ กรุงศรีอยุธยามีประชากรประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ คน และราว พ.ศ. ๒๒๔๓ อาจสูงถึง ๑,๐๐๐,๐๐๐ คน ทำให้เป็นหนึ่งในนครใหญ่ที่สุดของโลก ขณะนั้น^๖ บางครั้งมีผู้เรียกกรุงศรีอยุธยาว่า “เวนิสแห่งตะวันออก”^๗ ปัจจุบันบริเวณนี้เป็นส่วนหนึ่งของอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พื้นที่ที่เคยเป็นเมืองหลวงของไทยนั้น คือ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ตัวนครปัจจุบันถูกตั้งขึ้นใหม่ห่างจากกรุงเก่าไปไม่กี่กิโลเมตร

ในสมัยอยุธยา การศึกษาของไทยยังไม่ได้จัดเป็นระบบและมีระเบียบอย่างในปัจจุบัน รัฐยังมิได้จัดเป็นการศึกษาโดยตรง ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงทำนุบำรุงศาสนา เพราะเป็นศาสนาประจำชาติ แต่ก็ได้ทรงรังเกียจหรือกีดกันศาสนาอื่น ฉะนั้น จึงมีพลเมืองส่วนน้อยส่วนหนึ่งที่นับถือคริสต์ศาสนาบ้าง ศาสนาอิสลามบ้าง

อย่างไรก็ตาม วัดของพุทธศาสนาก็เป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมของชาติ และเป็นศูนย์รวมของประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่ ชาวบ้านจะมาวัดเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา หรือเพื่อฉลองหรือจัดงานในพิธีต่างๆ วัดจะเป็นสถานที่ที่ประชาชนมาพบปะกันตลอดจนเป็นที่ส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ และวัดก็มีกระจายอยู่ทั่วไปในแหล่งชุมชน ซึ่งเป็นการสะดวก

สำหรับชาวบ้านที่จะมาทำบุญ หรือมีงานที่วัด การที่พระมหากษัตริย์ทรงนำในการทำนุบำรุง พุทธศาสนานั้น เป็นผลให้เกิดการศึกษาทางพุทธศึกษา และจริยศึกษามาโดยตลอด^๕

เมื่อศาสนาพุทธได้เป็นความเชื่อหลักของคนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาและสนับสนุนการศึกษาเกี่ยวกับคำสอนของศาสนา ส่งผลดีต่อวรรณกรรมที่เป็นเหมือนตำราเรียนของคนไทย ซึ่งใช้ศาสนาเป็นสื่อกลางในการ ถ่ายทอดความรู้ เช่น ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) และสมัย พระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑) ได้ทรงอุปถัมภ์ศาสนาเป็นพิเศษ ได้ทรงออกผนวชและ ทรงนิพนธ์หนังสือบำรุงพุทธศาสนา เช่น **มหาชาติคำหลวง** ซึ่งกล่าวถึงชาติที่พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ชาติสุดท้ายก่อนจะได้เป็นพระพุทธเจ้า และ **กาพย์มหาชาติ** ซึ่งแต่งเป็นทำนองร่ายยาวมีคาถาบาลีแทรกเป็นตอนๆ เพื่อใช้เทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง เนื้อเรื่องเหมือนมหาชาติคำหลวง นอกจากนั้น ก็มีวรรณคดีอีกเล่มหนึ่ง คือ **ลิลิตพระลอ**

พุทธศาสนามีความสำคัญต่อการศึกษาในสมัยนั้นมาก พระภิกษุเป็นผู้ทำหน้าที่อบรม สั่งสอนลูกศิษย์ ณ ภูมิจากท่านตามความสะดวกและความพอใจ ยังไม่มีอาคารที่ปลูกขึ้นเป็น โรงเรียนดังเช่นในสมัยปัจจุบัน ราษฎรในสมัยนั้นนิยมพาบุตรหลานไปฝากพระเพื่อศึกษา หาความรู้ เป็นโอกาสที่จะได้บวชเรียนและเข้าทำงานเป็นข้าราชการต่อไป พระจะรับลูกศิษย์ไว้ อบรมสั่งสอนได้ไม่กี่คน เพราะท่านจะต้องบิณฑบาตมาเลี้ยงดูลูกศิษย์ด้วย

พระภิกษุจะสอนให้อ่านเขียนภาษาไทย และภาษาบาลี พร้อมทั้งอบรมศีลธรรมตาม สมควรแก่ความสามารถของเด็ก และตามเวลาที่พระท่านจะว่างจากกิจทางศาสนา เพื่อ เป็นการเตรียมที่จะอุปสมบทเมื่อเด็กมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ทั้งนี้เป็นประเพณีมานาน แล้ว ประเพณีนี้อาจสืบเนื่องมาจากสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงกวัดขันทางพุทธศาสนา มาก จะไม่ทรงแต่งตั้งบุตรหลานข้าราชการผู้ใดที่ประสงค์จะถวายตัวทำราชการให้เป็น ข้าราชการ ถ้าหากผู้นั้นยังมีได้อุปสมบท ฉะนั้นประเพณีนี้ก็เป็นผลอย่างหนึ่งที่ส่งเสริมให้ ประชาชนส่งบุตรหลานที่เป็นชายให้เป็นลูกศิษย์พระ ช่วยปรนนิบัติพระ เพื่อได้รับการอบรม สั่งสอนให้เป็นคนดี ให้มีความรู้ที่จะอ่านและเขียนภาษาไทย ได้บวชเรียน และเป็นแนวทางที่ จะได้ถวายตัวเข้ารับราชการในอนาคต

ความนิยมในการส่งบุตรหลานเข้ามารับการศึกษาอบรมและเป็นลูกศิษย์พระตามวัด ต่างๆ ทั้งในชนบทและในเมืองเพื่อมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนของวัดหรือโรงเรียนอื่น นอกวัด หรือบวชเป็นเณรและศึกษาเล่าเรียนทั้งวิชาสามัญและวิชาทางศาสนา เป็นแนวทาง เพื่อจะออกไปประกอบอาชีพในอนาคตนี้ ยังนิยมปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้^๕

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๙๙-๒๒๓๑) การศึกษาเฟื่องฟูมาก มีการสอนทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญ และจีน ปราภตาม พงศาวดารว่า พระตรีสน้อย โอรสองค์หนึ่งของพระเพทราชา ได้ทรงศึกษาภาษาต่างๆ จนชำนาญทั้งภาษาบาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร ลาว ญวน พม่า รามัญ และจีน ทั้งยังทรงศึกษา วิชาโหราศาสตร์ และแพทยศาสตร์จากอาจารย์ต่างๆ เป็นอันมาก เข้าใจว่าโดยเฉพาะวิชา ภาษาไทยคงจะได้วางมาตรฐานดีมาแต่ครั้งนั้น

ราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นที่ชุมนุมของกวีเป็นจำนวนมาก เพราะ พระองค์ก็ทรงเป็นกวีด้วย มีการส่งเสริมการแต่งวรรณคดีไทย แม้กระทั่งนายประตู่ก็สามารถ แต่งโคลงได้ มีความสามารถและสนใจ ทำให้มีวรรณคดีเผยแพร่หลายเล่ม เช่น สมุทโฆษคำฉันท์ กำสรวลศรีปราชญ์ นิราศหริภุญไชย อนิรุทธคำฉันท์ กาพย์ห่อโคลงพระศรีมโหสถ เป็นต้น

ที่สำคัญคือการเกิดแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกชื่อ “หนังสือจินตามณี”^{๑๐} แต่งโดย พระโหราธิบดี หนังสือจินตามณีซึ่งเป็นแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกนั้น ว่าด้วยตัวพยัญชนะ สระ และการประสมอักษร หลักการสะกด การผัน โดยได้อธิบายถึงการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนไว้ด้วย เมื่ออ่านหนังสือออกแล้วก็มีการสอนให้แต่งร้อยแก้ว โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เป็นการศึกษาขั้นสูง มีการศึกษาศัพท์ภาษาที่เกี่ยวข้องกับภาษาไทย เช่น เขมร บาลี สันสกฤต และชวา เป็นต้น และยังได้วางแบบวิชาข้าราชการไว้ด้วย

หนังสือนี้ได้ใช้เป็นแบบเรียนสืบต่อมาเป็นเวลานาน ในสมัยนั้นมีการตัดและเพิ่มตัว อักษรภาษาไทย จนกระทั่งรูปอักษรและวิธีการเขียนคล้ายอักษรไทยในปัจจุบัน ตัวอักษร เปลี่ยนจากกลมเป็นเหลี่ยมขึ้นเล็กน้อย มีพยัญชนะ ๓๘ ตัว สระ ๒๐ ตัว การประสมอักษร และการวางสระไว้ต่างบรรทัดกับพยัญชนะและมีรูปวรรณยุกต์เพิ่มขึ้น หนังสือจินตามณีนี้มี หลายฉบับ ในหอสมุดแห่งชาติมี ๔ ประเภท คือ จินตามณี ฉบับความแปลก จินตามณี ฉบับ ความพ้อง จินตามณี ฉบับพระนิพนธ์กรมหลวงพระวรวงษาราชสุนิห และจินตามณี ฉบับหมอบ รัดเลียร์รวบรวม

ในสมัยอยุธยานี้ได้มีผู้รวบรวมและเขียนตำราวิชาการไว้หลายประเภท เช่น ประวัติศาสตร์ ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ แพทยศาสตร์ สัตวศาสตร์ (ตำราลักษณะช้างและม้า) ตำราพิชัยสงคราม การศาสนา การต่อเรือ การก่อสร้าง การนวด การชกมวย การฟันดาบ การแกะสลัก การเรือน การวาดเขียน ดนตรี ตลอดจนภาษาต่างๆ ทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต และภาษาของชาวตะวันออก และประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้น แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ตำรา เหล่านี้ได้ถูกทำลายสูญหายและกระจัดกระจายไปมากเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเข้าศึก

และในสมัยนั้นยังไม่มีกรพิมพ์ให้แพร่หลาย ฉะนั้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงต้องรวบรวมเรียบเรียงแต่ตำราขึ้นใหม่อีกมาก

สาเหตุที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้พระโหราธิบดีแต่งหนังสือจินตามณีขึ้นนั้น นัยหนึ่งด้วยมีพระราชประสงค์นัยหนึ่งให้คนไทยรู้ภาษาของตนอย่างซาบซึ้งสามารถใช้เป็นแนวทางที่จะศึกษาธรรมเนียมศาสนา มีความนิยมในวัฒนธรรมของตนเองเพื่อที่จะได้สามารถพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อนที่จะหันไปเลื่อมใสหรือเปลี่ยนใจไปนับถือศาสนาอื่น

เนื่องจากในสมัยอยุธยาได้มีชาวต่างประเทศเข้ามาติดต่อกับค้าขาย เข้ามาอยู่และเผยแผ่ศาสนาอยู่หลายชาติด้วยกัน เช่น พวกโปรตุเกสได้เริ่มเข้ามาค้าขายตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๔๓ ในสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ และรับอาสาช่วยรบพุ่งเป็นกองอาสามาตั้งแต่นั้น ซึ่งต่อมาได้รับอนุญาตให้สร้างโบสถ์เพื่อทำกิจทางศาสนา พวกวิลินดาได้เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ใน พ.ศ. ๒๑๔๑ พวกอังกฤษเข้ามาครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๕๙ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการบาดหมางกับฮอลันดาและอังกฤษ ในเรื่องเกี่ยวกับการค้าขาย แต่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับจีน อินเดีย เปอร์เซีย และฝรั่งเศส และได้ทรงอุปการะเกื้อหนุนชาวโปรตุเกสและบรรดานักบวชศาสนาอิสลามอยู่แล้ว ญี่ปุ่นเข้ามาติดต่อปลายสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมัครเป็นกองทหารอาสาในกองทัพไทย คณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้เข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๓ ได้มาเผยแผ่ศาสนาและสอนภาษาต่างประเทศ

เนื่องจากประเทศไทยไม่กีดกันศาสนาอื่น บาทหลวงของประเทศต่างๆ เหล่านี้เมื่อเข้าถึงกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ได้รับอนุญาตให้สร้างโบสถ์เพื่อทำกิจทางศาสนาได้ ฉะนั้นในสมัยนั้นไทยจึงได้รับความรู้ทางด้านศิลปวิทยาจากประเทศทางตะวันตก ไว้มากพอควร ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีการติดต่อกับฝรั่งเศส โดยได้ส่งคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสถึง ๓ ครั้ง พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ส่งเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสมาเจริญสัมพันธไมตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘

ความรุ่งเรืองของแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่เพียงแต่เกิดวรรณคดีที่สำคัญเท่านั้น การที่ได้ติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศหลายประเทศทั้งตะวันตกและตะวันออก ทำให้ประเทศไทยยุคนี้มีการพัฒนาด้านการศึกษาอย่างมาก วิชาการของตะวันตกได้ถ่ายทอดมาสู่คนไทย เช่น วิชาหล่อปืนไฟ วิชาใช้ปืนไฟ ตำรายา และตำราอาหาร เป็นต้น เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ซึ่งมีสัญชาติกรีกและเป็นอัครมหาเสนาบดีสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ได้ช่วยให้ความรู้ การก่อสร้างและการประปา และภรรยาของท่านก็ได้ช่วยสอนวิชาทำกับข้าวและการเรือนแก่สตรีฝ่ายใน

สถานที่เรียนในสมัยนั้นนอกจากที่วัดของพุทธศาสนาแล้ว ยังมีเรียนกันในราชสำนัก สำนักกราชบัณฑิต สถานสอนภาษาของมิชชันนารี และโรงเรียนสามเณร ซึ่งเป็นโรงเรียนของพวกบาทหลวงซึ่งตั้งขึ้นเพื่อสั่งสอนชาวพื้นเมืองที่ประสงค์จะเข้ารีต โรงเรียนสามเณรนั้น นอกจากสอนศาสนาแล้วก็ได้สอนหนังสือและวิชาอื่นอีกด้วย จึงนับได้ว่าเป็นสำนักเรียนวิชาสามัญอีกแห่งหนึ่ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระราชทานทรัพย์ ที่ดิน อุปกรณ์การ ก่อสร้างให้บาทหลวงฝรั่งเศสสร้างโบสถ์ และเมื่อโบสถ์แล้วเสร็จจึงได้ตั้งโรงเรียนขึ้นด้วย และได้ส่งมหาดเล็กรุ่นเด็กเป็นจำนวนมากมาเรียนในโรงเรียนสามเณรนี้ เพื่อเป็นการให้ความรู้แก่ มหาดเล็กและแก่ประชาชนทั่วไปอีกทางหนึ่งด้วย^{๑๑}

วิชาที่เรียนในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีภาษาไทยและภาษาต่างๆ เช่น ภาษาบาลี สันสกฤต ภาษาของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น เขมร พม่า มอญ จีน ซึ่งมีประชาชนเข้ามาอยู่ใน ราชอาณาจักร และภาษาฝรั่งเศส และประเทศที่มีการติดต่อหรือมาสอนศาสนา เช่น ภาษา ฝรั่งเศส เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีการเรียนวิชาช่าง วิชาเลข วิชาอาชีพต่างๆ และวิชาโหราศาสตร์ ส่วนเด็กผู้หญิงนั้นไม่สามารถจะเป็นลูกศิษย์พระไปเรียนวิชาต่างๆ กับพระที่กุฏิพระตามวัดได้ ฉะนั้นจึงมีการฝึกอบรมกันในครอบครัว หรือในราชสำนัก ให้รู้จักทำครัว ทำขนม ตำนน้ำพริก มวนบุหรี่ และจีบพลู เป็นต้น ในสมัยนั้นผู้หญิงได้รับการอบรมในด้านกิจการบ้านเรือนและให้ ความรู้ในด้านการเป็นกุลสตรีที่ดี และเป็นแม่บ้านที่ดีเพื่อช่วยสร้างครอบครัวให้มีความสุข สมบูรณ์

ในสมัยนั้นผู้ที่สนใจจะหาความรู้จะต้องเป็นผู้ที่มีความตั้งใจใฝ่แสวงหาความรู้อย่าง แท้จริง ต้องมีความขยันหมั่นเพียรและอดทน ตำรับตำรามีน้อยมากและผู้สอนก็มีน้อย การ เรียนการสอนมักจะเป็นแบบตัวต่อตัว หรือกลุ่มเล็กๆ ผู้เรียนจะต้องช่างสังเกต ศึกษาจาก ตัวอย่างและท่องจำ อย่างไรก็ตามถึงแม้วิชาการและอุปกรณ์ที่จะให้แสวงหาความรู้ได้มีอยู่จำกัด กว่าในปัจจุบันนี้มาก แต่ก็มีผู้ที่สามารถหาความรู้ได้หลายวิชาอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยเหมือนกัน เช่น ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา^{๑๒} มีกล่าวไว้ว่า “พระตรัสน้อย โอรสของพระเพทราชาได้ทรง ศึกษาภาษาต่างๆ จนชำนาญทั้งภาษาบาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร ลาว ญวน พม่า และจีน ทั้งยังทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์และแพทยศาสตร์ จากอาจารย์ต่างๆ เป็นอันมาก” ดังนี้ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า แนวทางการจัดการศึกษาในสมัยอยุธยาเริ่มมีพัฒนาการมากขึ้นจากสมัย สุโขทัย เนื่องจากมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น การจัดการศึกษาจึงเปลี่ยนไปตาม แนวโน้มของการศึกษาที่เป็นสากล มีการเขียนตำราเรียน และการส่งต่อภูมิปัญญา องค์ความรู้ รุ่นสู่รุ่น มากยิ่งขึ้น การฝึกอบรมกันในครอบครัว หรือในราชสำนัก เริ่มมีบทบาทการศึกษาของ

คณะบาทหลวงนักดาราศาสตร์เยซุอิตตั้งกล้องส่องดูดาวถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ลพบุรี
การที่ได้ติดต่อด้านสัมพันธ์กับต่างประเทศหลายประเทศทั้งตะวันตกและตะวันออก
ทำให้ประเทศไทยยุคนี้มีการพัฒนาทางการศึกษาอย่างมาก

สตรีชัดเจนขึ้น การศึกษาในราชสำนักเกิดจากพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นเป็นผู้นำ เป็นผู้ริเริ่มในการจัดการศึกษาและค้นคว้าศิลปวิทยาต่างๆ โดยการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย จัดในวัด จัดในวัง จัดในสำนักนักปราชญ์ราชบัณฑิต ซึ่งเป็นคนกลุ่มเล็กๆ ที่ต้องทำงานเพื่อประดับประดาประเทศเป็นอันดับแรก โดยวัดและรัฐยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น ทำให้ความมุ่งหมายทางการศึกษานอกจากวิชาชีพรที่จะสามารถทำมาหากินได้ตามปกติแล้ว ยังเน้นให้มีศีลธรรมและคุณธรรม ที่สามารถจะไปเพิ่มพูนความรู้ได้ด้วยตนเอง เกิดการสอนรายบุคคล รายกลุ่ม และมีการจัดตั้งโรงเรียนสามเณรของมิชชันนารีขึ้นด้วย

๑.๒ บทบาทด้านการศึกษาของราชนารีในสมัยสุโขทัยและอยุธยา

ในสมัยสุโขทัยและอยุธยา ซึ่งถือว่าเป็นสังคมที่วิถีชีวิตของคนในสังคมดำเนินไปตามกระแสของความเชื่อ ค่านิยม จารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา ด้วยความยึดมั่นในความเชื่อ ค่านิยม จารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด การปฏิบัติต่อชายและหญิงจึงแตกต่างกัน โดยชายได้มีโอกาสได้เล่าเรียนสูงๆ ทำงานนอกบ้าน เทียวเตร่ได้ ในขณะที่หญิงต้องอยู่กับบ้าน ไม่ต้องเล่าเรียนมาก เพราะถ้าแต่งงานไปสามีก็จะต้องเลี้ยงดูเอง ฉะนั้นหน้าที่ของหญิง คือ การหัดเรียนรู้

ราชทูตเซอวาลีเยร์เดอโฆมงต์ ถวายพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แก่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

และเก่งในงานบ้านเพื่อจะได้เป็นภรรยาที่ดี ด้วยเหตุดังกล่าว หญิงส่วนใหญ่ในยุคดั้งเดิมจึงถูก
อบรมเลี้ยงดูเตรียมให้เป็นภรรยาที่ดี จึงต้องเก่งในด้านการจัดบ้านเรือนและการครัว^{๑๓}

ผู้หญิงในสมัยสุโขทัยมีสถานภาพที่ด้อยกว่าชายในทุกชนชั้นทางสังคม ไม่ว่าผู้หญิงจะ
อยู่ในฐานะหรือ และบทบาทอย่างไรในสังคมก็ตาม เช่น ในราชสำนัก ผู้หญิงก็มีฐานะด้อยกว่า
ผู้ชาย แม้ว่าผู้หญิงจะมีบทบาทมากเพียงใดก็ตาม ผู้หญิงก็อยู่ในฐานะเป็นรองจากษัตริย์
ในชนชั้นชาวบ้านผู้หญิงก็อยู่ในฐานะที่มีความสำคัญน้อยกว่าผู้ชาย เช่น การมีลูกชายจะสร้าง
ความปิติยินดีแก่ครอบครัว เพราะผู้ชายสามารถสืบสกุลได้ ผู้ชายบวชได้ การที่ผู้หญิงบวชไม่ได้
จึงทำให้ผู้หญิงต้องอาศัยผู้ชายซึ่งบวชได้ เป็นทางเส้นหนึ่งของการได้รับบุญชนิดสูงสุด ดังนั้น
ผู้ชายจึงได้รับการให้ความสำคัญมากกว่าผู้หญิง ในเชิงสังคมมีการแบ่งงานที่ชัดเจนระหว่าง
หญิงและชาย ในระบบการผลิต ผู้หญิงมีบทบาทค่อนข้างสูงในการผลิต เช่น การทำนา สวนผัก
ปศุสัตว์ ทอผ้า และทำงานในครอบครัว เช่น เลี้ยงลูก หายู่หากิน^{๑๔}

ต่อมาในสมัยอยุธยามีการตรากฎหมายที่จำกัดสิทธิและเสรีภาพของสตรี ผู้หญิงไม่มี
สิทธิที่จะแต่งงานกับชาวต่างชาติ มีการแบ่งสถานภาพสตรีออกเป็นชั้นๆ ที่ต่างกัน มีการ
ยอมรับให้ชายมีภรรยาได้หลายคน และกฎหมายสมัยนั้นให้สามีมีอำนาจเบ็ดเสร็จเหนือภรรยา
สิทธิของผู้หญิงขึ้นอยู่กับสถานภาพของสามี มีเพียงผู้หญิงที่กษัตริย์เป็นผู้พระราชทานเท่านั้นมี
สถานภาพและสิทธิเหนือสามี ฐานันดรของภรรยาแต่ละคนจะขึ้นอยู่กับความชอบธรรมทาง
กฎหมาย เช่น ภรรยาหลวงจะมีฐานะสูงกว่า และมีสิทธิมากกว่าภรณยาน้อย กฎหมายสมัย
อยุธยาอนุญาตให้สามีกระทำรุนแรงต่อภรรยาได้ หน้าที่ของผู้หญิงก็คือการบำรุงบำเรอ
ความสุขให้แก่ผู้ชาย ผู้หญิงไม่มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจและอาศัยพึ่งพารายได้ของผู้ชาย
ผู้หญิงจะต้องมีหน้าที่ความรับผิดชอบมากกว่าผู้ชาย จึงกล่าวได้ว่า**สถานภาพของผู้หญิงใน
สมัยอยุธยาต่ำกว่าสมัยสุโขทัย**^{๑๕}

ดังนั้น ราชธานีในสมัยสุโขทัยและอยุธยา จึงไม่ปรากฏว่ามีบทบาทในสังคมเท่าใดนัก
ทางด้านการศึกษาก็ไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาของสตรีเท่าที่ควร แต่ยังคงพบว่าการศึกษา
และการถ่ายทอดองค์ความรู้สำหรับสตรียังมีในครอบครัวในลักษณะการศึกษานอกระบบ
โรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย ปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้การศึกษาสำหรับสตรีเป็นเรื่องยาก
ก็เนื่องจากเด็กหญิงไม่สามารถจะไปเป็นลูกศิษย์พระ เพื่อเรียนวิชาต่างๆ ตามวัดได้ การศึกษา
นอกจากในครอบครัวแล้วก็มี การจัดในราชสำนัก ราชธานีในสมัยสุโขทัยและอยุธยาจึงมี
บทบาทสำคัญในฐานะเบื้องหลังการถ่ายทอดความรู้ด้านคหกรรมศาสตร์ ในหนังสือราช
อาณาจักรไทยหรือประเทศสยาม ของมองเซนเยอร์ปีลเลอกัวซ์ สังฆราชแห่งมัลลอส กล่าวว่า

“ภายหลังหรือบางทีก่อนพิธีโกนจุก บิดามารดาส่งบุตรของตนไปอยู่วัดเพื่อเรียนอ่านและเขียน...ส่วนการศึกษาของเด็กหญิงมีการสอนให้ทำครัว ตำน้ำพริก ทำขนม มวนบุหรี่ยี่และจีบพลู”^{๑๖}

แม้จะไม่ปรากฏบทบาทด้านการศึกษาของราชনারีในสมัยสุโขทัยและอยุธยาเท่าใดนัก ราชনারียังปรากฏให้เห็นในหน้าประวัติศาสตร์ ในฐานะเบื้องหลังของพระมหากษัตริย์ และบุคคลสำคัญที่เป็นบุรุษ โดยเฉพาะสิ่งที่เื้อต่อการศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมและการงานอาชีพ

ในประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย ปรากฏชื่อของสตรีสำคัญนามว่า “นางเสือง” ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หรือที่เรียกกันภายหลังอีกชื่อหนึ่งว่า จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ความตอนหนึ่งว่า

“พ่อกู ชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง ตูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสามผู้หญิงสอง พี่เผื่อผู้ย้ายตายจากเผื่อเต็มแต่ยกเล็ก เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้ สิบเก้าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด มาท่เมืองตาก...”^{๑๗}

ส่วนจารึกวัดศรีชุม^{๑๘} มีสาระสำคัญกล่าวว่า “เมื่อสิ้นพ่อขุนนาวนำถุมแล้ว ขอมสบาดโขลนลำพง ยึดอำนาจปกครอง พ่อขุนบางกลางหาว ซึ่งดำรงตำแหน่งขุนยี่ครองนครศรีสัชชนาลัย จึงขึ้นไปเมืองบางยาง ได้รวบรวมพลร่วมกับพ่อขุนผาเมืองผู้เป็นสหาย โดยจัดทัพแยกกันเป็นสองทาง ขุนบางกลางหาวยกกำลังเข้ายึดศรีสัชชนาลัยคืนได้แล้ว ก็นำกำลังมารวมกับกำลังของขุนผาเมืองที่เมืองบางขลัง แต่แต่งกลอุบายให้ขอมสบาดโขลนลำพงยกกำลังไปรบกับขุนบางกลางหาว แล้วขุนผาเมืองก็ยกกำลังเข้ายึดสุโขทัยได้ ขอมสบาดโขลนลำพงเสียรู้แตกกลับไป

ขุนผาเมืองเชิญขุนบางกลางหาวเข้าเมืองสุโขทัย แล้วอภิเษกให้ครองเมืองสุโขทัย พร้อมทั้งให้นามเกียรติของตนที่ได้จากผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระว่า ศรีอินทรบดินทราทิตย์ ขุนบางกลางหาวจึงมีพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์”

จารึกทั้งสองจารึกดังกล่าว แสดงให้เห็นบทบาทที่สำคัญของ “นางเสือง” สตรีสำคัญผู้อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์สุโขทัย ผู้เป็นมเหสีของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และเป็นพระราชชนนีของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระมหากษัตริย์ผู้กำเนิดลายสือไทย จึงนับได้ว่า นางเสือง เป็นราชনারีผู้ยิ่งใหญ่และมีบทบาทด้านการศึกษาในทางอ้อม ด้วยสังคม

ไทยในสมัยนั้นไม่ได้กำหนดให้สตรีมีบทบาทโดดเด่นเสมอบุรุษ แต่ก็ต้องยอมรับถึงบทบาทในการผลักดันอยู่เบื้องหลังเสมือนพลังที่มองไม่เห็น ดังเช่น นางเสืองพระองค์นี้ พระโอรสเป็นวีรกษัตริย์ที่ปราดเปรื่องทั้งการรบและการพัฒนา ย่อมอยู่บนพื้นฐานของการปลูกฝัง ดูแลเอาใจใส่จากพระชนนีเป็นอย่างดี แต่กลับปรากฏว่ามีเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่จะศึกษาเกี่ยวกับนางเสืองได้น้อยมาก^{๑๙}

นอกจากนั้น จารึกวัดบูรพาราม ยังจารึกนามของราชนารีในสมัยสุโขทัยอีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่า “**สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์** อัครราชมहिทธิเทพยธณินดีลกรัตนบพิตร เป็นเจ้า ผู้เป็นบาทพริจาริการัตนชายา แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชา กอปรด้วยปัญญาพิศภักยาณี มีศิลปวิริยะปรีชา...”^{๒๐} บอกเล่าพระราชประวัติ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระราชสามี สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ เริ่มตั้งแต่ประสูติจากพระครรภ์ สมเด็จพระศรีธรรมราชา มาดา เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๑๙๑๑ ทรงสำเร็จการศึกษาเมื่อพระชนมพรรษาได้ ๑๖ ปี ได้เสวยราชย์เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๓๙ และเสด็จสวรรคตเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๕๑ ในปี พ.ศ. ๑๙๕๕ สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ จึงทรงสร้างวัดบูรพาราม ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งนับว่าเป็นราชนารีที่มีบทบาทสำคัญพระองค์หนึ่งในสมัยสุโขทัย

พระนาม “ศรีจุฬาลักษณ์” จึงเป็นที่เล่าขานและบันทึกสืบต่อกันมา จนเป็น**ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** วรรณคดีไทยที่นักวิชาการตีความว่าบันทึกในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งอาจจะมีเค้าความเดิมจากสมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์^{๒๑}

วรรณคดีดังกล่าวแต่งเป็นร้อยแก้วมีกลอนดอกสร้อยแทรกอยู่ ๕ บท มีเนื้อหาริเริ่มต้นว่าด้วยกำเนิดมุนษย์ชาติภาษา พร้อมแนะนำตัวผู้เขียน “ข้า่น้อยผู้ได้นามบัญญัติชื่อว่า ศรีจุฬาลักษณ์” เล่าถึงกำเนิดอาณาจักร และจากนั้นก็สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระร่วงเจ้า เล่าถึงผู้คนชาติตระกูลในสุโขทัย และมาถึงประวัติส่วนตัวของนางนพมาศ พระมโหสถ พราหมณ์บิดาของนางนพมาศได้เล่านิทานสอนใจแก่นางสามสี่เรื่อง จากนั้นนางเรวดี มารดา ให้อวาทสอนมารยาท แล้วนำไปถวายตัวพระร่วงเจ้า ช่วงต่อมานางนพมาศเล่าถึงพิธีพราหมณ์ทั้งสิ้น ๑๒ พิธี เริ่มตั้งแต่เดือน ๑๒ พิธีจองเปรียง (เดือนอ้าย เดือนยี่ จนถึงเดือนสิบเอ็ด พิธีอาชุกุส ปิดท้ายด้วยหัวข้อ “ว่าด้วยความประพฤติแห่งนางสนม” เรื่องกิริยามารยาทต่างๆ เป็นต้น มีความมุ่งหมายเพื่อเป็นหลักปฏิบัติในการเข้ารับราชการของสนมกำนัลทั้งหลาย และเนื้อเรื่องยังได้กล่าวถึงพระราชพิธีต่างๆ ภายในราชสำนัก เป็นหลักฐานแสดงถึงนิสัยการชอบประดิษฐ์ของหญิงไทยมาแต่โบราณ เช่น นางนพมาศประดิษฐ์โคมลอย รูปแบบของการจัดพานขันหมากในพิธีแต่งงาน มาจนปัจจุบันและหนังสือนี้เป็นเครื่องแสดงว่าสตรีไทยก็มีความ

สามารถในวิชาการช่างสตรีและสามารถเขียนและเรียบเรียงหนังสือขึ้นได้ ถึงแม้ไม่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนอย่างสมัยปัจจุบัน ซึ่งวรรณคดีสะท้อนให้เห็นบทบาท สภาพความเป็นอยู่ และการจัดการความรู้ของราชนารีในด้านที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรียนรู้ในยุคสมัยนั้นได้อย่างหนึ่ง^{๒๒}

ในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาปรากฏพระนามของราชนารีพระองค์หนึ่งที่มีความโดดเด่น หัวหาญ พระนามนั้นคือ **“สมเด็จพระสุริโยทัย”** แม้ในประวัติศาสตร์จะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับสมเด็จพระสุริโยทัยไว้ไม่ละเอียดพิสดาร แต่วีรกรรมของพระนางนั้นล้ำเลิศสุดจะกล่าวได้ สมเด็จพระสุริโยทัย เป็นอัครมเหสีในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๑๕ ของกรุงศรีอยุธยาแห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ พระสุริโยทัย ตามพงศาวดารหลวงประเสริฐฯ กล่าวเพียงแค่ว่าเป็นอัครมเหสีผู้เสียสละพระชนม์ชีพเพื่อปกป้องพระราชสวามีในสงครามพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ ในปี พ.ศ. ๒๐๙๑ พงศาวดารบางฉบับ กล่าวว่า พระสุริโยทัยเป็นเจ้านายเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย โดยมีได้กล่าวรายละเอียดไต่ถามกว่านี้ แม้จะเป็นกุลสตรีผู้สูงศักดิ์แต่พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยใฝ่การเรียนรู้และสนับสนุนให้พระราชโอรส พระราชธิดา ฝึกปรือให้ชำนาญการรบ เพื่อการเตรียมป้องกันประเทศ รอบรู้ยุทธศาสตร์ ทั้งวิชาการใช้อาวุธและคชกรรม สะท้อนให้เห็นว่าการยุทธรนั้นไม่เฉพาะผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงก็ฝึกฝนได้^{๒๓} พระองค์จึงทรงเป็นแบบอย่างนอกเหนือจากด้านความกล้าหาญแล้ว ยังทรงเป็นราชนารีผู้ใฝ่การเรียนรู้ตลอดชีวิตอีกพระองค์หนึ่งด้วย

ทางด้านวรรณกรรม ในสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏพระนามของราชนารีสองพระองค์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถด้านกวีนิพนธ์ คือ **เจ้าฟ้าหญิงกมล** และ **เจ้าฟ้าหญิงมุก** ผู้เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศและเจ้าฟ้าสังวาลย์ และเป็นพระชนิษฐาต่างพระมารดาของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) เจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์นั้นเป็นผู้พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องดาหลังและอิเหนา

ในแผ่นดินกรุงศรีอยุธยานั้น สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีเจ้าฟ้าที่เป็นยอดกวีของกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ รวมทั้ง เจ้าฟ้าหญิงกมลและเจ้าฟ้าหญิงมุกด้วย เจ้าฟ้าหญิงกมลและเจ้าฟ้าหญิงมุกเป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศและเจ้าฟ้าสังวาลย์ วันหนึ่งมีนางข้าหลวงขามลาจากปัตตานีมาเป็นพระพี่เลี้ยงของเจ้าฟ้าทั้งสองชอบเล่านิทานปรัมปราต่างๆ ให้เจ้าฟ้าทั้งสองฟัง วันหนึ่งได้เล่าเรื่องอิเหนาให้ฟังแต่เล่าไม่จบ เจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์จึงได้ค้นคว้าเพิ่มเติมและทรงพระดำริที่จะแต่งบทละครขึ้นเองใช้เวลา นานกว่าเดือนกว่าจะแต่งเสร็จ โดยเจ้าฟ้ากมลทรงนิพนธ์บทละครเรื่อง **“ดาหลัง”** และเจ้าฟ้ามุกทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่อง **“อิเหนา”**^{๒๔} ในเวลาต่อมา

ตั้งข้อความจากบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความว่า

“อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง สำหรับงานการฉลองกองกุศล
ครั้งกรุงเก่าเจ้าสตรีเธอนิพนธ์ แต่เรื่องต้นตอหายพลัดพรายไป”^{๒๕}

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำบทพระนิพนธ์ทั้งสองเรื่องมาเล่นละครใน นิยมเรียกกันว่า “อิเหนาใหญ่” และ “อิเหนาเล็ก” ตามลำดับ^{๒๖} ครั้นเสียกรุงครั้งที่ ๒ ต้นฉบับทั้ง ๒ ก็ได้หายสาบสูญไป จนสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ อันสะท้อนให้เห็นว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา “เจ้าสตรี” ที่ปรีชาสามารถด้านอักษรศาสตร์ และเรื่องอิเหนานั้นยังได้ใช้เป็นแบบเรียนวรรณคดีมาจวบจนปัจจุบัน

แม้บทบาทของสตรีในสมัยสุโขทัยและอยุธยาจะมีสถานภาพที่ดีกว่าบุรุษแต่ความสำคัญ และบทบาทในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษา ก็ยังมีปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ บ้างก็ยิ่งเอื้อให้เกิดคุณประโยชน์แก่อนุชนรุ่นหลังจวบจนถึงปัจจุบัน บทบาทของสตรีในสมัยนี้ นับเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จและสนับสนุนการทำงานของผู้ชายตามค่านิยมของยุคสังคมดั้งเดิมที่ผู้หญิงจะคอยดูแลความเรียบร้อยภายในบ้าน เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับสามีที่ทำงานหนักกลับมา หน้าที่ของภรรยาจึงเกี่ยวข้องโดยตรงความเป็นอยู่ภายในบ้าน บ้านใดที่ได้รับการดูแลอย่างดี มีความสะอาดเรียบร้อยย่อมแสดงให้เห็นว่าภรรยาเป็นแม่ศรีเรือน ควรค่าแก่การยกย่องสรรเสริญ

บทที่ ๒

บทบาทด้านการศึกษาของราชธานี ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พ.ศ.๒๓๒๕-๒๔๑๑

แนวทางการจัดการศึกษาของไทยนับตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ตลอดมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรีเป็นราชธานี จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นระยะเวลากว่า ๖๐๐ ปีนี้ นับได้ว่าเป็นการศึกษาแบบแผนโบราณ พุทธศาสนา วัด และพระภิกษุสงฆ์มีบทบาทที่สำคัญมากต่อการศึกษาของไทยในสมัยนั้น ผู้สนใจศึกษาหาความรู้จะไปเป็นลูกศิษย์พระ เพื่อรับการฝึกอบรม ศึกษาเล่าเรียน ศาสนา จริยศึกษา เพื่อบวช และเพื่อทำงานราชการได้ในโอกาสต่อไป^{๒๗}

พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นองค์พระประมุขของประเทศ เป็นที่รวมทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์ของอำนาจในสังคม ทรงปกครองแบบพ่อปกครองลูก และผู้นำทางการบริหาร ทรงเป็นผู้นำในทุกๆ ด้าน การที่ได้ทรงส่งเสริมทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นอย่างมากสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านานนั้น เป็นผลให้มีวัดวาอารามสร้างขึ้นทั่วทุกชุมชน ซึ่งวัดเหล่านี้เป็นแหล่งวิทยากร เป็นที่ที่ประชาชนจะไปบวชเรียน เป็นศูนย์กลางของการพบปะชุมนุมเนื่องในโอกาสต่างๆ ของชาวบ้านตามประเพณีนิยม และเป็นแหล่งเผยแผ่ความรู้แก่ประชาชน

รวมทั้งมีสถานศึกษาของพวกบาทหลวงฝรั่งเศส ที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คณะมิชชันนารี ก็ได้ริเริ่มจัดการศึกษาให้แก่คนไทยเป็นกลุ่มเรียนควบคู่ไปกับการสอนศาสนา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งพระมหากษัตริย์ของไทย ก็ได้ทรงกีดกันศาสนาอื่น นับว่าศาสนามีส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเช่นเดียวกับประเทศทางตะวันตก

การศึกษาในสมัยที่ได้กล่าวมานี้ เรียกได้ว่ายังไม่มีระบบระเบียบที่ชัดเจนแน่นอน ดั่งเช่นระบบโรงเรียนในปัจจุบัน ซึ่งมีหลักสูตร แบบเรียน และหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่กำหนดไว้ชัดเจน หากแต่เป็นลักษณะของการให้การศึกษาแบบการศึกษานอกโรงเรียน มีความมุ่งหมาย

◀ นักเรียนสวดโอ้เอ้วิหารราย ณ ศาลารายของวัดในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

▼ การศึกษาในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระมโหบทบาทเป็นครูสอนให้เด็กอ่านออกเขียนได้ด้วยวิธีการสอนแบบท่องจำ

▲ เมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ศูนย์กลางทางการศึกษาสำหรับราษฎรทั่วไปอยู่ที่ “วัด” ซึ่งมีจำนวนมากมายทั่วพระราชอาณาจักร

เน้นหนักไปทางด้านการอบรมสั่งสอนให้เป็นผู้มีศีลธรรม คุณธรรม ยึดมั่นในศาสนา รู้วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย เรียนภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาขอม และภาษาต่างประเทศอื่นๆ เพื่อจะได้อ่านเขียน หาความรู้จากพระไตรปิฎก จากพิธีต่างๆ และติดต่อสื่อสารกันได้สะดวก

ก่อนจะกล่าวถึงการศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เห็นควรจะกล่าวถึงการศึกษาสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.๒๓๑๐-๒๓๒๕) เสียก่อน เพื่อเชื่อมโยงสมัยอยุธยาไปสู่สมัยรัตนโกสินทร์ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้กู้อิสรภาพสำเร็จ หลังจากต้องสูญเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เข้าศึก ได้ทรงสร้างกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานี ผู้มีความรู้มีเหลืออยู่น้อย เพราะถูกฆ่าตายบ้าง ถูกกวาดต้อนไปพม่าบ้าง เป็นระยะเวลาที่เหตุการณ์บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อย ต้องทำสงครามใหญ่และสงครามย่อยหลายครั้งกับพม่า และปราบก๊กต่างๆ ของไทย ตลอดจนจนขยายเขตแดนไปยังเขมร อีกทั้งต้องปรับปรุงและสร้างบ้านเมืองให้มีความมั่นคง

ระยะเวลาของการครองราชย์สมบัติมีเพียง ๑๕ ปี และปัญหาที่สำคัญยิ่งในตอนนั้นคือการรักษาเอกราชให้บ้านเมืองอยู่รอดปลอดภัย การฟื้นฟูและการขยายการศึกษาจึงยังทำไม่ได้มากนัก การจัดการศึกษานั้นเป็นแบบเดียวกับสมัยอยุธยา คือวัดและพระสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษแก่ประชาชน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดให้สถาปนาและสร้างวัดแสงหาพระสงฆ์ที่มีคุณธรรมและความรู้แต่งตั้งเป็นพระราชาคณะและเจ้าอาวาส เพื่อสั่งสอนพระปริยัติธรรม และสอนวิชาภาษาไทย ได้โปรดให้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกจากที่ต่างๆ เช่น ให้เชิญคัมภีร์พระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราชมาคัดลอกไว้ และนำคัมภีร์พระไตรปิฎกจากทางเหนือมาชำระตรวจสอบกับที่ได้จากนครศรีธรรมราชและโปรดให้พระราชาคณะแสงหาตำราต่างๆ ซึ่งถูกนำไปซุกซ่อนไว้ตามเขา ตามถ้ำ และที่อื่นๆ เพราะกลัวพม่าจะเผา กลับมาเก็บไว้ในพระอารามหลวง เพื่อใช้ศึกษาเล่าเรียนกันต่อไป^{๒๘}

▲ การเตรียมใบลานเพื่อใช้ในการเขียนหนังสือ

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเห็นว่า วรรณคดีเป็นสิ่งสำคัญสำหรับประเทศจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์**บทละครเรื่องรามเกียรติ์**ขึ้น เพื่อเป็นตัวอย่างและเป็นเครื่องจูงใจให้เกิดกวีในสมัยนั้น และเพื่อให้คนไทยรักเกียรติ รักบ้านเมือง และเพื่อรักษาเรื่องรามเกียรติ์ไว้ไม่ให้สูญ โดยแต่งเป็นกลอนบทละครเพื่อใช้เป็นบทละครได้ ทรงอุทิศสาหะนิพนธ์บทละครรามเกียรติ์ขึ้น ๔ ตอน ซึ่งเรื่องรามเกียรติ์นี้คนไทยรู้จักกันมาช้านานแล้ว ฉบับเดิมเป็นภาษาสันสกฤตเรียกว่า คัมภีร์รามายณะ ซึ่งชาวฮินดูนับถือคัมภีร์นี้มาก และถือว่าการกระทำของพระรามเป็นแบบฉบับที่ดี ควรจะสั่งสอนกุลบุตรของตน นอกจากเรื่องรามเกียรติ์แล้วในสมัยนั้นก็ยังมีวรรณคดีอื่นๆ อีก เช่น สุภาษิตสอนหญิง ลิลิตเพชรมงกุฎ อิเหนาคำฉันท์ โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นต้น^{๒๙}

การทำนุบำรุงพุทธศาสนาในสมัยนั้น ซึ่งบ้านเมืองอยู่ในระหว่างศึกสงครามและการส่งเสริมด้านการเขียนหนังสือ วรรณคดีต่างๆ นอกจากเพื่อเป็นการส่งเสริมสืบทอดพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมและให้การอบรมแก่ประชาชนไปพร้อมๆ กันด้วย

- ▲ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชดำริให้วาดขึ้น
- ▼ การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑

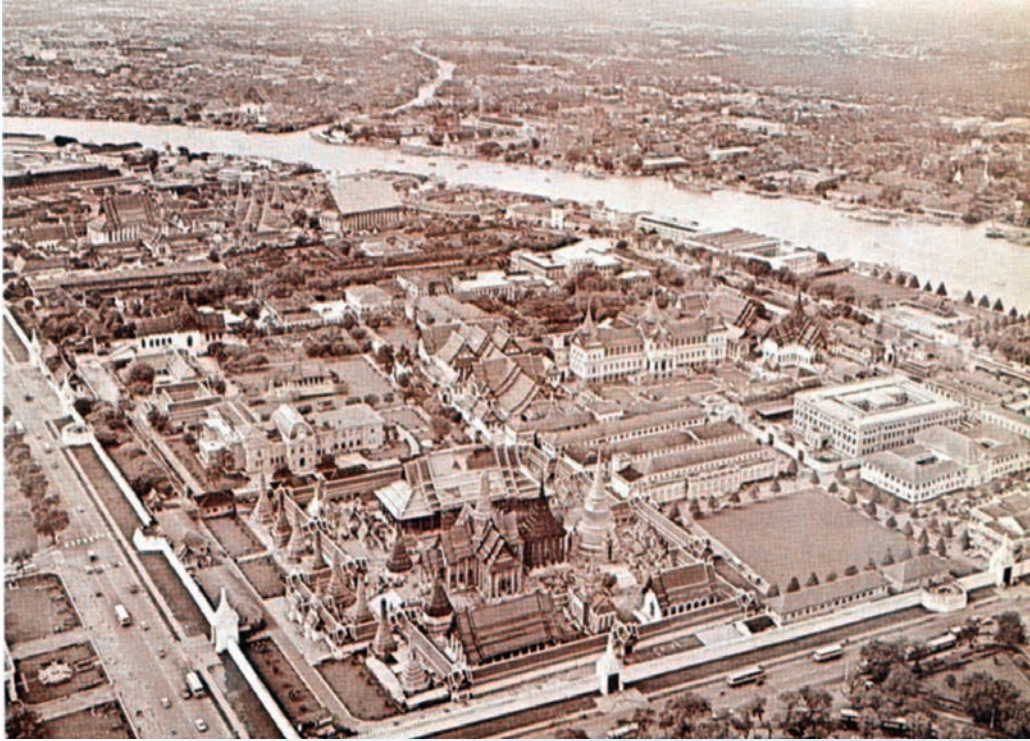
▲ รามเกียรติ์ เล่ม ๑ บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ฉบับเก่าของหอพระสมุด ตัวอักษรเขียนด้วยสีรง

กฎหมายตราสามดวง ▶

◀ การศึกษาของสตรีในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เน้นการศึกษาวิชาซีฟ ศิลปะประดิษฐ์ การเย็บปักถักร้อย และการจัดดอกไม้ ตามแบบสตรีในราชสำนัก

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๒๕ หลังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีข้ามแม่น้ำเจ้าพระยามายังฝั่งตรงข้าม และตั้งชื่อราชธานีใหม่นี้ว่า “กรุงเทพมหานคร” พร้อมๆ กับการสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้นมา พระองค์ทรงฟื้นฟูขวัญกำลังใจให้กับประชาชนที่ยังหวาดผวากับศึกพม่าเมื่อครั้งสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งตลอดสมัยกรุงธนบุรี ด้วยการนำแบบแผนต่างๆ ของราชสำนักอยุธยามาใช้ รวมทั้งอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญมาไว้ที่กรุงเทพฯ ด้วยวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว เป็นแบบอย่างชัดเจนที่พระองค์ทรงระดมช่างฝีมือซึ่งหลงเหลืออยู่ในเวลานั้นมาสร้างพระราชวังและพระอาราม ที่ยิ่งใหญ่แห่งนี้ เสมือนยกเอายุครุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยามาไว้ยังกรุงเทพฯ^{๓๐}

▲ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง

ภาพจากหนังสือของลาร์รูแบร์ ซึ่งจัดทำขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๒๑๐ ▼

การปกครองของไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจน ๓ ช่วง คือ ระหว่างเริ่มต้นการสถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) ถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) เป็นช่วงการสร้างความมั่นคงของชาติ และการติดต่อกับต่างประเทศทางตะวันตก จึงเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของการศึกษาไทยจากการศึกษาแบบไทยดั้งเดิมมาสู่การศึกษาแบบตะวันตก ประกอบกับมีอิทธิพลทางการเมืองของต่างชาติเข้ามาแทรก ทำให้ไทยต้องมีการปรับแนวทางการพัฒนาการศึกษาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและการเมือง

ช่วงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศมาสู่ระบอบประชาธิปไตย ถือเป็นช่วงของการปฏิรูปประเทศ (Reform) ครั้งสำคัญ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง มีการจัดตั้งกระทรวงการเมือง มีการจัดการศึกษาแผนใหม่ที่ทัดเทียมกับนานาชาติอารยประเทศ ทำให้การศึกษาระยะนี้มีความสำคัญและระบบการศึกษาต่างๆ เกิดขึ้นเป็นอันมาก^{๓๑}

ส่วนระยะหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๕) จนถึงปัจจุบัน เป็นการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งนำแบบการศึกษาตะวันตกมาใช้เพื่อความเป็นสากล แต่ด้วยลักษณะเฉพาะของสังคมไทย การพัฒนาการศึกษาจึงเป็นไปได้ยากลำบากและมีปัญหาตามมาหลายด้าน ทำให้นักการศึกษาและรัฐบาลหามาตรการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษาครั้งใหญ่ เกิดเป็น “ปฏิรูปการศึกษา (Reform)” อีกวาระหนึ่ง

สำหรับสาระของการศึกษาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังที่ทำความเข้าใจมาข้างต้นนั้นจะได้นำเสนอ ดังต่อไปนี้

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษายังคงดำเนินไป เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา กล่าวคือ **บ้านและวัด**เป็นสถาบันจัดการศึกษาที่สำคัญให้กับประชาชนทั่วไป ซึ่งหลักฐานนี้ปรากฏชัดเจนจากหนังสือของ เซอร์ จอห์น เบาวริง ผู้สำเร็จราชการฮ่องกง ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย พระบรมราชินีนาถแห่งประเทศอังกฤษหรือบริเตนใหญ่ ทรงแต่งตั้งเป็นอัครราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ได้เขียนไว้มีใจความ

“การศึกษาตั้งต้นแต่การโกนจุก แล้วเด็กชายถูกส่งไปอยู่วัดเรียนอ่านเขียน และคำสอนศาสนากับพระ”^{๓๒}

และอีกตอนหนึ่งมีใจความว่า

“พระ ได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษา และโรงเรียนอยู่ติดกับวัดโดยมาก ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่การสอนให้รู้คำสั่งสอน และประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญมากของระบบการศึกษา พลเมืองชายส่วนหนึ่งอ่านและเขียนหนังสือออก แต่วิธีที่จะแสวงหาความรู้ชั้นสูง สาขาใดสาขาหนึ่งมีอยู่น้อย ถึงกระนั้นก็ดี โดยเฉพาะในบรรดาขุนนาง ยังใฝ่ใจเรียนวิชาเครื่องจักรกลไกรู้จักใช้เครื่องมือเดินเรือ และรู้วิชาปรัชญากันมาก ค่าเล่าเรียนตามปกติในโรงเรียนสามัญที่กรุงเทพฯ เก็บจากเด็กชายคนละ ๘ ดอลลาร์ หรือ ๘๕ ชิลลิงต่อปี และอีก ๑๕ ดอลลาร์ เป็นค่า

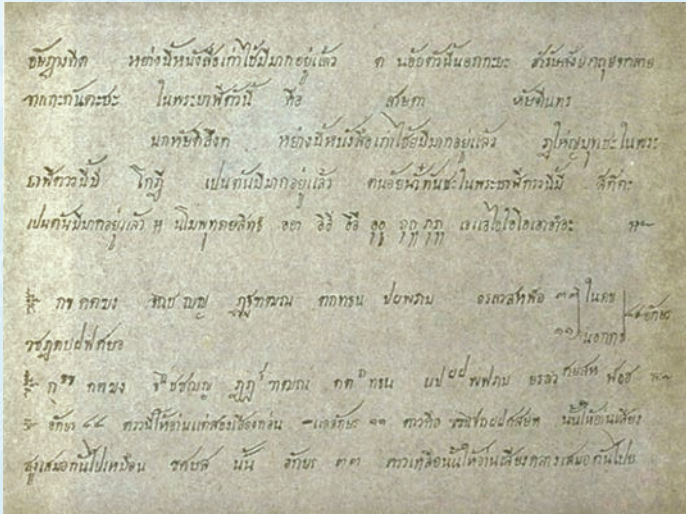

▲ การศึกษาวิชาชีพเป็นการศึกษาภายในสกุล เช่น ในภาพเป็นสกุลช่างทอสายรัดประคด นับเป็นการเรียนวิชาชีพในครัวเรือนอย่างหนึ่ง

ที่อยู่ ห้องเรียนห้องหนึ่งอาจเข้าได้เดือนละ ๒ ดอลลาร์หนึ่ง หรือต่ำกว่านั้น การศึกษาสตรีถูกทอดทิ้งในประเทศไทย มีอยู่น้อยคนที่อ่านหรือเขียนได้ ในการแสดงละครภายในพระราชวัง สตรีคนหนึ่งบอกบทและพลิกหน้าบทละครได้อย่างแคล่วคล่องมาก”

จากข้อเขียนดังกล่าว แสดงให้เห็นบทบาทของพระที่ได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษา และโรงเรียนก็เป็นโรงเรียนวัด หรืออยู่ติดกับวัดเป็นส่วนมาก **ประเพณีการบวชเรียน** นี้เองเป็นส่วนหนึ่งได้ช่วยให้ประชาชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เข้ามาศึกษาธรรมและอบรมศีลธรรม เป็นการศึกษาด้วยจริยศึกษาเป็นสำคัญ เพื่อให้เป็นพลเมืองของชาติ

ประเพณีนี้มีมานานแล้วตั้งแต่สมัยพระมหารัชมหาราชลัทธิ ที่ให้ชายไทย ซึ่งมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ จะต้องอุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยเฉพาะในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระองค์จะไม่ทรงแต่งตั้งผู้ที่เข้าถวายตัวทำราชการให้เป็นขุนนาง ถ้าหากผู้นั้นยังมีได้บวช ฉะนั้นจึงทำให้ผู้ประสงค์จะเป็นขุนนางต้องอุปสมบท คือ ได้ผ่านการศึกษาอบรมจากพระปริยัติธรรมและอบรมสัมมาปฏิบัติโดยทั่วไปจากวัดเสียก่อน นับว่าเป็นการอบรมทางจิตใจอย่างดียิ่ง

◀ แบบเรียนจีนตามฉวี
ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
พ.ศ. ๒๒๗๕ ต้นฉบับเป็น
สมุดข่อยอยู่ที่ Royal Asiatic
Society LONDON

ถึงแม้ว่าในสมัยต่อมา ไทยจะมีความเจริญทางศิลปวิทยาการต่างๆ มีการติดต่อกับต่างประเทศ และได้รับอิทธิพลของฝรั่งซึ่งได้แผ่เข้ามาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีก็ตาม การศึกษาแผนโบราณยังมีได้เปลี่ยนแปลงสืบต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ จึงเริ่มมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษาต่างไปจากเดิมบ้าง

จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงมีการปฏิรูปการศึกษาและการปกครองบ้านเมืองทุกด้าน เพื่อให้บ้านเมืองทัดเทียมอารยประเทศ และเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยของชาติไทย อีกประการหนึ่ง ประเพณีการไปฟังเทศน์ ฟังธรรมที่วัดนั้น ประชาชนเป็นจำนวนมากไม่น้อยก็มีโอกาสได้รับความรู้ และการอบรมสั่งสอนในด้านต่างๆ อันเป็นประโยชน์ได้ด้วย และมักจะมีผลดีเพราะปฏิบัติไปด้วยความเลื่อมใสศรัทธา

ครูผู้สอน ส่วนใหญ่คือ พระภิกษุตามวัดต่างๆ ซึ่งเป็นผู้อบรมสั่งสอนธรรมศาสนา จริยศึกษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และศิลปวิทยาการต่างๆ ทุกระดับ ทั้งขั้นต้น ชั้นกลาง และขั้นสูง ให้เหมาะสมกับความต้องการของประชาชนในแต่ละยุคแต่ละสมัย การสอนเป็นการให้เปล่า ไม่มีค่าจ้างหรือค่าเล่าเรียนอย่างในปัจจุบัน พระยังต้องบิณฑบาตและนำอาหารมาเลี้ยงลูกศิษย์ซึ่งมาอาศัยกุฏิพระเป็นที่อยู่และศึกษาเล่าเรียน เพื่อเตรียมตัวบวช และหาความรู้เพื่อไปทำงานต่อไป

นอกจากพระภิกษุทางพุทธศาสนาแล้ว ยังมีชนนารี บาทหลวงทางคริสต์ศาสนาเป็นผู้สอนคนไทยกลุ่มเล็กๆ อีกด้วย นอกจากนั้นมีผู้ทรงคุณความรู้ด้านต่างๆ เป็นผู้ให้ความรู้ ฉะนั้นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจึงต้องเป็นผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาก เพื่อจะมาอบรมสั่งสอนประชาชนทั้งด้านศาสนาและวิชาการต่างๆ รวมทั้งวิชาช่างฝีมือ ซึ่งพระภิกษุได้ความรู้มาจากการฝึกปฏิบัติ เช่น ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างหล่อ ช่างเขียน และช่างก่อสร้าง เป็นต้น เนื่องจากต้องช่วยทำงานเหล่านี้ในการก่อสร้างวัด ร่วมกับประชาชนมาทุกยุคทุกสมัย เพราะประชาชนนิยมและศรัทธาในการสร้างวัดกันมาก พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ ทรงเป็นผู้นำในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด ฉะนั้น จึงเท่ากับช่วยกันสร้างสถานศึกษาให้เพิ่มมากขึ้นและมีทั่วถึงขึ้นและเพิ่มปริมาณครูผู้สอน รวมทั้งพัฒนาด้านคุณภาพของพระภิกษุผู้สอนอีกด้วย

นอกจากมีการเรียนวิชาความรู้จากพระสงฆ์ คนไทยด้วยกันเอง ชาวต่างประเทศ และคณะสอนศาสนาบางคนแล้ว คนไทยในสมัยนั้นยังมีความสามารถ มีความคิดริเริ่ม ศึกษา ค้นคว้าด้วยตนเอง ทดลองปฏิบัติเองหลังจากที่ได้เรียนรู้วิทยาการและเทคโนโลยีของประเทศตะวันตก โดยนำมาริเริ่มปฏิบัติและปรับปรุงบางอย่างของไทยได้

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ตามความจากจดหมายเหตุหมอบรัดเลย์ซึ่งพิมพ์ไว้ในหนังสือบางกอกกาเลนดา ค.ศ. ๑๘๗๐-๑๘๗๑ ว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น

“มีไทย ๕ คน ที่เรียนวิชาความรู้ของฝรั่งจากอเมริกาได้เป็นอย่างดีเยี่ยมยอด คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ทรงศึกษาวิชาภาษาพระองค์หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาทางวิชาทหารพระองค์หนึ่ง กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงศึกษาวิชาแพทยศาสตร์พระองค์หนึ่ง สมเด็จพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ตั้งแต่ยังเป็นหลวงนายสิทธิ์ ศึกษาวินาศต่อเรือกำปั่น พระองค์หนึ่ง พระยากระลาปนกิจโกศล เมื่อครั้งเป็นนายโหมต อมาตยกุล ศึกษาวินาศช่างกลอน ๑ หมอบรัดเลย์ กล่าวว่านายโหมต อมาตยกุล มีความสามารถถึงคิดทำเครื่องมือกลึงเกลียวได้เอง ซึ่งพวกอเมริกกันเห็นว่า เป็นอัศจรรย์”^{๓๓}

ความอันนี้ก็สัมพันธ์กับเรื่องที่ปรากฏต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ส่งเครื่องจักรเข้ามาตั้งโรงกระษาปณ์ทำเงินเหรียญตราเป็นที่แรกนั้น เผอูชางกลฝรั่งที่เข้ามาคุมเครื่องจักรมาตักน้ำตาย การคุมเครื่องจักรกระษาปณ์เกิดขัดข้อง นายโหมต อมาตยกุล รับอาสาคุมเครื่องจักรโรงกระษาปณ์สำเร็จโดยลำพัง ไทยก็มีชื่อเสียงในครั้งนั้น โปรดให้บัญชาการโรงกระษาปณ์นี้เป็นเดิม และต่อมา ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้เป็นผู้ทำเงินเหรียญบาท เหรียญสลึง เหรียญเฟื้อง ทองแดงอัฐ และอัฐตีบุก สำหรับใช้แทน เบี้ยหอยซึ่งเคยใช้กันมาแต่โบราณ เพราะการทำพดด้วงด้วยวิธีอย่างเก่านั้น ไม่สามารถจะผลิตเงินออกมาได้ทันความต้องการของพวกพ่อค้าชาวต่างประเทศ นอกจากนี้ วิชาประสมธาตุสามารถชุบทอง เงิน นาค ได้ ผู้สามารถถ่ายภาพได้เป็นคนแรกๆ คือช่างภาพประจำพระองค์รัชกาลที่ ๔ และได้ตั้งโรงแก๊ส และทำโคลนลอยอย่างฝรั่งได้ด้วย

ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นสมเด็จพระน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงศึกษาในวิชาจักรกล ได้ตั้งโรงเครื่องจักรขึ้นเป็นแห่งแรก ในเมืองไทยและได้ทำเรือกลไฟที่มีเป็นลำแรก และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อครั้งเป็นหลวงนายสิทธิ ได้พยายามต่อเรือใบอย่างฝรั่งขึ้นได้ เป็นเหตุให้ไทยใช้เรือกำปั่นค้าขายแทนเรือสำเภากันแต่นั้นมา

พระราชภาระในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ได้ดำเนินสืบต่อกันมาทุกสมัย ถือว่าเป็นประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินเมื่อเสวยราชย์แล้วต้องสร้างวัดประจำรัชกาลทุกพระองค์และปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว ข้าราชการ ประชาชน พ่อค้า คหบดี เมื่อผู้ใดสามารถตั้งวงศ์สกุลของตนขึ้นได้ ก็ย่อมสร้างวัดสำหรับสกุลขึ้น เป็นที่บำเพ็ญกุศลและบรรจุอัฐิธาตุของ

พระไตรปิฎก ▶

▲ ตูพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ เป็นตู้ประดับมุกทรงมณฑป ลายนารายณ์ทรงสุบรรณ ภายในประดิษฐานพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ที่สังคายนาขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีเมื่อเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ต้นสกุลบุนนาค สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒

สมาชิกในตระกูลของตน ฉะนั้นจึงมีวัดมากมายในเมืองสุโขทัย พระนครศรีอยุธยา และ กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแต่ละสมัย และในจังหวัดต่างๆ อีกด้วย

ความนิยมหรือประเพณีเช่นนี้นับว่าเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองมาก เพราะการสร้างวัดก็เท่ากับเป็นการสร้างสถานศึกษา และสถานที่เป็นศูนย์รวมของชุมชนในละแวกนั้น ซึ่งประชาชนจะอาศัยใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง นอกเหนือจากการไปทำบุญ ฟังเทศน์ ฟังธรรม เพื่อสืบทอดศาสนา และเพื่ออบรมศีลธรรม จรรยา นอกจากการสร้างวัดแล้ว ก็ยังทำนุบำรุงในด้านการศึกษาของพระ การสังคายนาพระไตรปิฎก เพื่อให้มีตำราทางศาสนาที่ถูกต้อง เพื่อศึกษาเล่าเรียนกันสืบต่อไป^{๑๓๔}

ในสมัยรัชกาล**พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** ถึงแม้บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อยดีเนื่องจากภัยสงคราม พระองค์ก็ยังได้โปรดฯ ให้สังคายนาและสร้างพระไตรปิฎกขึ้นไว้ให้ครบบริบูรณ์ เพื่อใช้เป็นตำราเรียนต่อไป ทั้งนี้เนื่องจากระหว่างศึกสงคราม หนังสือ ตำรับตำรา ได้สูญหาย กระจายกระจัดกระจายกันไปมาก

นอกจากนั้น ยังได้โปรดให้สร้าง**หอพระมณเฑียรธรรม**ขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเป็นที่เก็บและอ่านคัมภีร์พระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นใหม่ คล้ายเป็นการสร้างห้องสมุดในปัจจุบัน ได้คัดเลือกพระภิกษุที่มีความรู้ ตั้งเป็นพระราชาคณะ เพื่อสั่งสอนหนังสือและพระธรรมวินัยแก่พระและสามเณรและกุลบุตร ให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมทุกๆ ๓ ปี และให้พวกราชบัณฑิตเข้ามาบอกหนังสือพระ เณร ที่หอพระมณเฑียรธรรมอีกด้วย จึงอาจนับได้ว่า หอพระมณเฑียรธรรมเป็นสถานศึกษาแห่งหนึ่ง

สมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงส่งสมณทูตไปลังกา เพื่อสอบสวนพุทธศาสนาอันแท้จริงในประเทศนั้น เพราะไทยได้รับพุทธศาสนามาจากลังกามาก่อน เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับที่ไทยมีอยู่ และเพื่อหาตัวอย่างลัทธิที่ดีงามเข้ามาสั่งสอนเล่าเรียนกันต่อไป นอกจากนั้นได้ทรงแก้ไขวิธีสอนความรู้ของพระสงฆ์ ให้เป็น**เปรียญ ๙ ประโยค** ซึ่งเดิมกำหนดเป็น ๓ ชั้น คือ เปรียญตรี โท เอก ทั้งนี้ เปรียญ ๗-๘-๙ ประโยคนับเป็นเปรียญเอก หลักสูตรยากนี้เพื่อทำให้เปรียญมีความรู้ภาษาบาลีสู่สูงขึ้นไป เป็นการยกระดับมาตรฐานความรู้ของพระให้สูงขึ้น

สมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระทัยใส่ส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรมเป็นพิเศษ เช่น ทรงสถาปนา**โรงเรียนพระปริยัติธรรม**ขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงอุปการะเลี้ยงดูบิดามารดาของสงฆ์ที่สอบไล่ได้เปรียญ และโปรดให้จ่ายพระราชทรัพย์ช่วยบิดามารดาที่เป็นทาสของพระเปรียญที่ได้เป็นพระราชาคณะแล้ว ให้พ้นจากการเป็นทาส เป็นต้น โปรดให้ประชุมสอบไล่ในพระราชวังด้วย

นอกจากนั้น ได้โปรดให้สะสมและสร้างพระไตรปิฎกขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นฉบับที่ถูกต้อง สมบูรณ์ดีกว่าที่สร้างขึ้นในรัชกาลก่อนๆ ในรัชกาลนี้ ได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากมาย และส่งเสริมให้ข้าราชการ ประชาชน สร้างวัด โดยมีพระราชประสงค์สำคัญที่จะบำรุงความเจริญด้านจรรยาและวิชาความรู้ เพราะวัดเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนวิชาสามัญของประชาชนทั่วไป ส่วนวิชาชีพก็ยังศึกษาในครอบครัว วงศ์สกุล ฉะนั้นจึงโปรดให้จารึกวิชาต่างๆ รวมทั้ง วิชาชีพที่วัดพระเชตุพนฯ เป็นการส่งเสริมเผยแผ่ความรู้ด้านวิชาชีพแก่ประชาชนทั่วไปให้ได้ ศึกษาหาความรู้กันได้กว้างขวางขึ้น

สมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปรับปรุงฟื้นฟูเปลี่ยนแปลงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยให้เหมาะสม สมบูรณ์ทั้งพระธรรมและพระวินัย ได้ทรงตั้ง**ธรรมยุติกนิกาย**ขึ้น พระองค์ได้ทรงผนวชก่อนเสวยราชย์เป็นเวลาถึง ๒๗ พรรษา เป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ได้เป็นเปรียญ ในช่วงระยะ ๒๗ ปีนั้น พระองค์ทรงศึกษาเล่าเรียนทั้ง วิปัสสนาธุระ คือ วิธีที่จะพยายามชำระใจของตนเองให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลส และคันถธุระ คือเรียนคำสั่งของพระพุทธเจ้า ต้องเรียนภาษามคธก่อนจึงจะอ่านพระไตรปิฎกให้รอบรู้พระธรรมวินัยได้ ซึ่งต้องใช้เวลาเรียนหลายปี เจ้านาย พระราชกุมารที่ทรงออกผนวชตามประเพณีที่สืบมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา นั้น พอพระชันษา ๑๔ ปี ต้องออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เพื่อศึกษาพระศาสนาและวิชาชั้นสูง อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งส่วนมากไม่มีเวลาศึกษาได้หลายพรรษาจึงศึกษาทางวิปัสสนาธุระเป็นส่วนมาก แต่พระองค์ทรงศึกษาจากพระอาจารย์จนสำเร็จแล้ว จึงทรงศึกษาต่อด้วยพระองค์เอง เน้นหนักทางด้านคันถธุระ ทรงแปลพระปริยัติธรรมและทรงรู้พระไตรปิฎกอย่างที่ยากจะหาผู้เสมอเหมือน และทำให้ทรงทราบถึงการปฏิบัติพระวินัยของพระสงฆ์ที่ไม่เคร่งครัด และคลาดเคลื่อนไปจากพระธรรมวินัยเพราะกาลเวลาล่วงมาช้านาน ถึงแม้จะเคยมีการสังคายนาพระไตรปิฎกกันมาก่อน ก็เป็นเพียงการฟื้นฟูหาความรู้ มิใช่การฟื้นฟูหรือปรับปรุงการปฏิบัติ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงวางระเบียบการคณะสงฆ์ การปกครองวัด และการสั่งสอนสัตบุรุษ ให้บริบูรณ์ ถูกต้องตามคตินิยมทางธรรมยุต ซึ่งเริ่มที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งพระองค์ทรงครองตำแหน่งเจ้าอาวาส วัดบวรนิเวศ จึงกลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาเล่าเรียนและเผยแผ่ความคิดสมัยใหม่ ทรงเทศนาสั่งสอนพระราชดำริใหม่ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนา รวมทั้งความรู้ใหม่อื่นๆ อีกด้วย

◀ เบญจราชกกุธภัณฑ์ มี ๕ สิ่ง คือ พระมหาพิชัยมงกุฏ พระแสงขรรค์ชัยศรี ชาร์พระกรชัยพฤกษ์ วาลวิชนี (พัดกับแล้) และฉลองพระบาทเชิงงอน สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ เป็นการทำนุบำรุงวิชาช่างอย่างหนึ่ง

การที่พระองค์ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นใหม่นั้น มิได้มีความสำคัญต่อการพัฒนาการของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่มีความสำคัญต่อการศึกษาไทยเป็นอย่างมาก การปรับปรุงฟื้นฟูครั้งนี้เป็นผลจากการที่ทรงศึกษาอย่างละเอียด ลึกซึ้ง และสังเกตอย่างใกล้ชิดในช่วงระยะ ๒๗ ปีนั้น ได้ทรงศึกษาโบราณคดี สนพระทัยในโบราณวัตถุและโบราณสถาน ทั้งนี้เนื่องจาก ทรงศึกษาธุดงค์วัตร เสด็จตามหัวเมืองมณฑลนครชัยศรี ราชบุรี อโยธยานครศรีธรรมราช พิษณุโลก ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศ และทรงทราบความทุกข์ สุขตลอดจนนิสัยใจคอของราษฎรในมณฑลเหล่านี้ เป็นผลดีอย่างยิ่งในการที่จะทรงปกครองบ้านเมืองต่อไป และความรู้ทางโบราณคดีก็เริ่มเจริญแพร่หลายขึ้น นอกจากนั้น ยังทรงศึกษาภาษาอังกฤษ โดยทรงศึกษาภาษาลาดินก่อนจากสั่งฆราวาสซึ่งเป็นบาทหลวงอริการวัดโรมันคาทอลิก ซึ่งอยู่ติดกับวัดราชาธิวาส ซึ่งพระองค์ทรงประทับอยู่ในระยะสั้น และทรงศึกษากับมิชชันนารีอเมริกันในขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ถึงแม้พระองค์จะทรงผนวชอยู่ในพระพุทธศาสนา แต่การศึกษาภาษาต่างประเทศจากบาทหลวงและมิชชันนารีศาสนาอื่น ก็มีได้เป็นอุปสรรคประการใด เพราะถือว่าเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้กัน และยังทรงศึกษาวิชาดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เลข อีกด้วย ซึ่งเป็นตัวอย่างของการศึกษาในสมัยนี้แบบหนึ่งเหมือนกัน ที่ศาสนามีส่วนช่วยในเรื่องการศึกษาของประชาชนเป็นอันมาก^{๓๕}

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า **สถานศึกษา** ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังไม่มี การปลูกสร้างอาคารเรียนเช่นที่เป็นโรงเรียนในปัจจุบัน วัดเป็นสถานที่ศึกษาสำคัญของประชาชน บุตรหลานข้าราชการที่เป็นชาย เรียนกันที่หอฉัน หอสวดมนต์ ศาลาการเปรียญ กุฏิ และวิหารเรียนกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ๒-๑๐-๑๕ คน หรือเรียนตัวต่อตัวบ้าง ส่วนการศึกษาของหญิงนั้นเป็นการเรียนตามบ้าน ในครอบครัว ในสมัยรัตนโกสินทร์ นิยมส่งเด็กไปอยู่ตามตำหนักเจ้านาย ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี กิริยามารยาท การวางตน และวิชาความรู้เกี่ยวกับการเป็นแม่บ้าน แม่เรือน^{๓๖}

นอกจากวัด บ้าน วัง และสถานศึกษาหรือโรงเรียนซึ่งคณะมิชชันนารีจัดตั้งขึ้นบ้างแล้วนั้น ยังมีสำนักราชบัณฑิต ซึ่งเจ้านายหรือบุตรหลานข้าราชการหรือผู้สนใจใคร่ศึกษาเล่าเรียนก็อาจไปแสวงหาความรู้ได้ อนึ่ง วัดนอกจากเป็นสถานศึกษาของชาวไทยแล้ว ยังเป็นหอพักสำหรับผู้แสวงหาความรู้อีกด้วย

วิชาที่สอน สำหรับวิชาสามัญส่วนมากเน้นหนักไปทางด้าน การเรียนภาษา หรือวิชาทางด้านอักษรศาสตร์ เรียนอ่าน เขียนภาษาไทย เพื่อสื่อสารติดต่อ และอ่านหนังสือเรื่องราวภาษาไทยได้ ภาษาบาลีหรือมคธ เพื่อศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมทางพุทธศาสนา ภาษาสันสกฤตเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับพิธีและศาสนาพราหมณ์ ภาษาขอม เนื่องจากขอมมีอิทธิพลทางวัฒนธรรมและมีการติดต่อกันใกล้ชิด และในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้เรียนภาษาอังกฤษ เพื่อได้แสวงหาความรู้ทางวิทยาการใหม่ๆ ของชาวตะวันตก

นอกจากภาษาแล้ว ก็มีการสอนวิชาเลขด้วย ยังไม่ค่อยได้มีการสอนหรือการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์หรือธรรมชาติ มีการสอนให้รู้จักวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ของสังคม และอบรมสั่งสอนให้เป็นผู้มีศีลธรรมตามหลักของพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผู้ที่ประสงค์จะบวชเรียนเป็นสามเณร เป็นพระภิกษุ ต่อไป ก็จะสอนวิชาทางศาสนา การอ่าน การแปลพระปริยัติธรรม เป็นต้น

สำหรับสตรี ในสมัยนั้นยังไม่นิยมสอนวิชาสามัญมากนัก ส่วนใหญ่สอนวิชาการทำครัว ทำขนม มวนบุรี จีบพลู เย็บปัก ถักร้อย และกิจการบ้านเรือนต่างๆ ขนบธรรมเนียมประเพณี กิริยามารยาท การครองตน เพื่อให้เป็นแม่บ้านที่ดี และอาจเป็นอาชีพที่ทำอยู่กับบ้านได้ เนื่องจากสมัยนั้นไม่นิยมให้สตรีออกไปนอกบ้าน ดังเช่นปัจจุบันนี้ ฉะนั้นจึงเป็นการเรียนกันในครอบครัว หรือในราชสำนัก ในวัง เป็นต้น

▲ วงมโหรี

◀ การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์
นาฏกรรมชั้นสูงของไทยเป็นที่นิยม
แพร่หลายในรัชกาลที่ ๒

◀ การแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง
บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒

ส่วนวิชาชีพนั้น มีวิชาการช่างฝีมือต่างๆ เช่น ช่างถม ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างปั้น ช่างทอง ช่างประดับ ช่างหล่อ วิชาแพทย์แผนโบราณ วิชาโหราศาสตร์ และอื่นๆ เป็นการเรียนรู้ในวงศ์สกุล ในครอบครัว และตามท้องถิ่น เป็นการศึกษาออกโรงเรียนแบบหนึ่ง ซึ่งเรียนจากการฝึกปฏิบัติเป็นส่วนใหญ่ จนเกิดความชำนาญและมีความสามารถเฉพาะในด้านนั้นๆ ส่วนมากแหงแหงวิชากัน ไม่มีการเขียนเป็นตำราเพื่อเผยแพร่ความรู้ ผู้เรียนจะต้องสังเกตหาความรู้ และทดลองปฏิบัติ ฝึกจนเกิดความชำนาญไปเอง ฉะนั้น การศึกษาด้านอาชีพจึงเจริญเฉพาะใน หมู่เล็กๆ เท่านั้น เช่น บางหมู่บ้านจะมีชื่อเรียกกันตามอาชีพที่ฝึกฝนในหมู่บ้านนั้น เช่น บ้านบาตร บ้านช่างหล่อ บ้านดอกไม้ เป็นต้น ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงได้โปรดฯ ให้รวบรวมแก้ไข ตำราวิชาต่างๆ จารึกไว้ในแผ่นศิลา ประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพน เพื่อให้ประชาชน ไปแสวงหาความรู้กันเองได้โดยสะดวก^{๓๗}

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยกำลังฟื้นฟูวรรณคดี เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีหนังสือแบบตำราเรียนต่างๆ อย่างในปัจจุบัน ฉะนั้นการส่งเสริมให้แต่งหนังสือ ประพันธ์ร้อยกรองอย่างดีจนเป็นวรรณคดีได้ จึงนับว่าเป็นการส่งเสริมการศึกษาทางหนึ่ง เพื่อให้ประชาชนมีหนังสืออ่านเพิ่มขึ้น และเพื่อสนับสนุนให้มีกวี และนักปราชญ์มากขึ้น ดังเช่น **พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** ถึงแม้ในรัชสมัยของพระองค์จะต้องเร่งสร้างความเจริญด้านต่างๆ เพราะภัยสงคราม แต่ก็ยังทรงสละเวลาในพินธ์หนังสือหลายเล่ม เพื่อเป็นกำลังใจและเป็นผู้นำให้กวีอื่นๆ ได้ปฏิบัติตามงานพระนิพนธ์ของพระองค์ เช่น เพลงยาว รบพม่าที่ท่าดินแดง ก็เป็นการบันทึกเหตุการณ์ไว้เป็นหลักฐาน **กฎหมายตราสามดวง** ก็เพื่อให้เป็นกฎหมายที่ถูกต้องยุติธรรม นับว่าเป็นประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับหลักการพิจารณาคดีของไทยโบราณมีบทบัญญัติ ๒๘ เรื่อง ที่เรียกว่ากฎหมายตราสามดวง เนื่องจากเมื่อคัดเลือกเสร็จแล้ว ได้ประทับตรา ๓ ดวง คือ พระราชสีห์ พระคชสีห์ และบัวแก้ว ไว้

นอกจากนี้มี บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งนับว่าดำเนินความได้ละเอียดครบถ้วนกว่า รามเกียรติ์ฉบับอื่นๆ มีผู้แต่งร่วมด้วยหลายคน บทละครเรื่องอุณรุฑ ก็มีเรื่องราวละเอียดกว่า อนิรุทธคำฉันท์ของศรีปราชญ์ นอกจากนั้นก็ยังมีกวีอีกหลายท่านซึ่งแต่งวรรณคดีเป็นที่รู้จักกัน มาจนปัจจุบันนี้ เช่น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งมีผลงาน คือ สามก๊ก ราชาริราช ร่ายยาว มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมารและมัทรี บทมโหรีเรื่องกาگی เป็นต้น ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน และมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์ ของพระเทพโมลี (กลั่น) ไซอัน ของกรมพระราชวังหลัง และไตรภูมิโลกวิจิตรฉัย ของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เป็นต้น กฎหมายตราสามดวงเป็นแบบฉบับแต่งความเรียงและร้อยแก้วที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้แจ่มแจ้ง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นสมัยที่วรรณคดีเจริญถึงขีดสุด เนื่องจากเป็นระยะที่ว่างเว้นสงครามกับพม่าลงมาก ทรงมีเวลาที่จะทะนุบำรุงการศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ และพระองค์เองก็ทรงเอาพระทัยใส่ในการช่างฝีมือและการกวี การละครอย่างมาก ได้รับการยกย่องว่าทรงเป็นกวีที่เลิศในเชิงกลอนบทละคร ได้ทรงนิพนธ์บทละครเรื่อง**รามเกียรติ์**และ**อิเหนา** ซึ่งวรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ ๖ ได้ยกย่องอิเหนาคำฉันท์ว่าเป็นยอดแห่งกลอนบทละคร และยังมีประโยชน์ในด้านให้ความรู้เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและพระราชพิธีต่างๆ และมีข้อความที่เป็นคติสอนใจแทรกอยู่ด้วย

นอกจากนั้น ยังมี**เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน** ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์บางตอน เสภานี้วรรณคดีสโมสรตัดสินให้เป็นยอดแห่งกลอนสุภาพ เป็นวรรณคดีไทยเรื่องแรกที่นำชีวิตของสามัญชนมาบรรยายไว้ ให้ความรู้ด้านพิธีต่างๆ เช่น โขนจุก แต่งงาน แสดงถึงอุปนิสัยใจคอ และสภาพบ้านเมืองไทยในสมัยนั้น นอกจากนี้ก็มีบทละครนอก ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เป็นบางตอน เช่น เรื่องสังข์ทอง ไชยเชษฐา ไกรทอง มณีพิชัย และคาวี ซึ่งคาวีได้รับยกย่องว่าเป็นยอดแห่งบทละครนอก เรื่องเหล่านี้ทรงเลือกเรื่องมาจากนิบาตชาดก ปัญญาชาดก และนิทานพื้นเมือง

◀ พระยารักใหญ่และพระยารักน้อย เป็นหน้าหุ่นหลวง ฝีมือหัตถ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แสดงให้ประจักษ์ว่าทรงพระปรีชาสามารถในเชิงช่างอย่างเยี่ยมยอด

▲ คมฉะละครสยาม

▲ หุ่นจำลองตุ๊กตาทินและแก๊งจินแปดเหลี่ยมในสวนขวา สถานที่ที่นางแอนนาเลียวโนเวนส์ สอนภาษาอังกฤษ พระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ ๔

ร่องรอยของสวนขวา ▶
ในพระบรมมหาราชวัง
ที่สร้างเมื่อรัชกาลที่ ๒

นอกจากนั้น ยังมีกวีที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและผลงานของท่านเป็นมรดกตกทอดมา
ให้คนรุ่นหลังได้อ่านจนทุกวันนี้ เช่น **สุนทรภู่ (พระสุนทรโวหาร)** ซึ่งแต่งวรรณคดีไว้ถึง ๗
ประเภทๆ ละหลายเรื่อง เช่น ประเภทกลอนนิยาย นิราศ สุภาชิต กาพย์ บทเห่กล่อม ละคร
เสภา เช่น พระอภัยมณีคำกลอน ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ยิ่งที่ทำให้สุนทรภู่อมีชื่อเสียง นิราศภูเขาทอง
ซึ่งเป็นยอดขายของกลอนนิราศ กลอนสุภาชิต ซึ่งนำเอาสังฆกรรมทางพุทธศาสนามาแต่งเป็น
กลอนให้เข้าใจง่ายขึ้นบ้าง เอาสุภาชิตของเก่ามาอธิบายเพิ่มเติมบ้าง สร้างสุภาชิตใหม่ขึ้นจาก
ความสะเทือนใจส่วนตัวบ้าง เช่น สุภาชิตสอนหญิง สุภาชิตสอนเด็ก เพลงยาวถวายโอวาท
เนื้อความเป็นคำสั่งสอนของครูให้ไว้แก่ศิษย์ทั้งสองพระองค์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ามหามลามาการมพระยาบำราศบรพักษ์ (เจ้าฟ้าชายกลาง และเจ้าฟ้าชายปิ๋ว) กาพย์เรื่อง
พระไชยสุริยา มุ่งหมายเพื่อให้เป็นแบบเรียนสอนอ่าน บทเห่มี ๔ เรื่อง สำหรับกล่อมพระ
บรรทม เสภาขุนช้างขุนแผนตอนกำเนิดพลายงาม และเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร เริ่มตั้งแต่
พระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงสงครามช้างเผือก

นอกจากสุนทรภู่แล้ว ก็ยังมีกวีที่สำคัญอีกพระองค์หนึ่งคือ **กรมสมเด็จพระปรมานุชิต
ชิโนรส** ทรงเริ่มผนวชเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนมีความรู้
แตกฉาน ได้ทรงบังคับบัญชาสงฆ์ไทยทั่วพระราชอาณาจักร เมื่อ พ.ศ.๒๓๙๔ สมัยรัชกาลที่ ๔
และทรงเลื่อนพระยศเป็น “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า” เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๔ สมัยรัชกาลที่ ๖ ทรง
รอบรู้ทั้งพุทธศาสตร์ ราชศาสตร์และแบบอย่างประเพณี เป็นพระอาจารย์ของเจ้านายใน
ราชวงศ์หลายพระองค์ เช่น รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ทรงนิพนธ์หนังสือไว้หลายเล่ม มี
หลายประเภท ทั้ง ฉันท ลิลิต โคลง ร่าย กลอนและร้อยแก้ว เป็นหนังสือที่เกี่ยวกับทางศาสนา
วรรณคดี นิติศาสตร์ โหราศาสตร์ และประวัติศาสตร์ มีหลายเล่มที่ยังใช้เป็นหนังสือแบบเรียน
และหนังสืออ่านประกอบมาจนทุกวันนี้ เช่น **ลิลิตตะเลงพ่าย** เป็นเรื่องราวสมัยสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช **กฤษณาสอนน้องคำฉันท์** เป็นสุภาชิตสอนหญิงที่จารึกไว้ที่วัดพระเชตุพน
โคลงนิราศนรินทร์ กล่าวถึงความเจริญของบ้านเมืองและพุทธศาสนาและเพื่อบันทึกเหตุการณ์
ในการเดินทาง ปฐมสมโพธิกถา เป็นร้อยแก้ว เป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์ทั้งทางศาสนา คือให้
ความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติอย่างละเอียดและทางด้านวรรณคดีซึ่งเป็นแบบอย่างความเรียงร้อย
แก้วที่ดีเยี่ยม เป็นพรรณนาโวหารที่ไพเราะนุ่มนวล ให้ความรู้ทางภาษาบาลี เพราะมีคาถาบาลี
แทรกอยู่ด้วย^{๓๘}

ทรงโปรดให้มีการฟื้นฟู ►
พระราชพิธีวิสาขบูชา

- ▼ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
มีพระราชพิธีมหาพิชัยมงคล
สรลงนามเฉลิมพระนาม
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทวารวงศ์
พงศอัครกษัตริย์ ชัตติยราช-
กุมาร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖

นอกจากนั้นก็ยังมียกวิพากษ์ท่านหนึ่งที่ได้รับรวบรวมโคลงของกวีโบราณที่ดีเด่น ซึ่งกระจายในที่ต่างๆ เข้ามาไว้ด้วยกันตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ รวบรวมไว้ในหนังสือโคลงกวีโบราณ ท่านผู้นี้ก็คือ **พระยาตรัง (จัน)** ได้แต่งหนังสือไว้หลายเล่มเป็นโคลงนิราศ เพลงยาว โคลงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โคลงต้นบาททศกัณฐ ๔๗๘ บทนี้ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ตลอดจนพระราชพิธีและพิธีต่างๆ นับว่าได้ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้มาก

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** เป็นสมัยที่มีการนิยมแต่งบทกลอนกันมาก จนกล่าวกันว่าเป็นสมัยที่กลอนที่แต่งที่ดีที่สุด และมีกวีหญิงผู้เชี่ยวชาญในการแต่งบทสัทวาเป็นเยี่ยม คือ **คุณพุ่ม** หรือ**บุษบาทำเรือจ้าง** นับเป็นกวีหญิงที่มีชื่อคนที่สองต่อจากนางนพมาศหรือท้าวศรีจุฬาลักษณ์

ในสมัยนี้มีหนังสือวรรณคดีที่แต่งขึ้นใหม่ไม่มากนัก ส่วนมากเป็นเรื่องสั้นๆ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอก เรื่องสังข์-ศิลปะชัย เสภาขุนช้างขุนแผน ๒ ตอน เพลงยาวกลบทและกลอักษร โคลงปราดาภิเษก ซึ่งให้ความรู้ทางด้านโบราณราชประเพณี และพระราชพิธีสำคัญๆ ไว้ครบถ้วน นอกจากนี้ก็มีวรรณคดีอีกหลายเล่ม เช่น บทสัทวา เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ของคุณพุ่ม กวีหญิงอีกคนหนึ่ง คือ **คุณสุวรรณ** เป็นผู้ทำหนังสือมากจนวิกลจริตในภายหลัง แต่งกลอนบทละคร เช่น พระมเหศวรไถ่ ซึ่งมีความแปลกที่นำเอาคำที่ไม่เป็นภาษาเข้ามาปะปน แต่ก็สามารถจับใจความได้^{๓๖}

โคลงโลกนิติ ซึ่งจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้สมเด็จพระยาเดชาดิศร ตรวจชำระ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ มีทั้งหมด ๔๓๕ บท มีความมุ่งหมายให้ประชาชนอ่านและรู้สุภาพิตต่างๆ และเป็นตัวอย่างของการแต่งโคลงสี่สุภาพ โคลงจินตามณี ซึ่งกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ เพื่อเป็นแบบเรียนภาษาไทยของพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๓ เป็นแบบอย่างของการประพันธ์โคลงสี่สุภาพและโคลงกระทู้ และให้ความรู้เรื่องต่างๆ รวมทั้งให้คติธรรมด้วย และได้มีบทละครเรื่อง **ระเด่นลันได** ซึ่งพระมหามนตรี (ทรัพย์) เป็นผู้แต่ง คงจะมุ่งหมายล้อเลียนสังคมสมัยนั้น หรือเพื่อล้อบทละครเรื่องอิเหนาก็ได้ นอกจากนั้นยังมีหนังสือนิราศเดือน ซึ่งนายมีเป็นผู้แต่ง ให้ความรู้ด้านประเพณีและสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยในแต่ละเดือน เริ่มตั้งแต่เดือนห้าถึงเดือนสิบสอง

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงบางอย่างในลักษณะวรรณคดี เนื่องจากมีการติดต่อกับประเทศทางตะวันตกมากขึ้น วรรณคดีในยุคนี้จึงเริ่มรับอิทธิพลมาจากตะวันตก ลดอิทธิพลที่เคยได้รับมาจากอินเดีย และวรรณคดีประเภทร้อยกรองเริ่มเสื่อมความนิยมลง ร้อยแก้วมีบทบาทมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเช่นเดียวกับรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ คือ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ๕ กัณฑ์ เพื่อเป็นบทเทศน์สำหรับพระเจ้าลูกยาเธอที่จะผนวช และประกาศพระบรมราชาธิบายต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยกฎหมายขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา โหราศาสตร์ การใช้ภาษา ตลอดจนความเป็นอยู่และความประพฤติของประชาชน พระองค์ทรงมีพระบรมราโชบาย ทรงถือหลักว่าคนไทยควรเขียนและใช้ภาษาไทยให้ถูกต้องและเคร่งครัดมาก กับการใช้คำต่างๆ พระองค์ก็มีวิธีการเขียนร้อยแก้วแบบใหม่แตกต่างไปจากเดิม ทรงใช้ประโยคสั้นๆ ถ้อยคำกะทัดรัด เข้าใจง่าย ความสัมพันธ์ของข้อความเป็นเหตุเป็นผลกัน และแบ่งสัดส่วนของเรื่องดี

ในสมัยนั้นยังมีอีกท่านหนึ่ง ซึ่งผลงานปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน คือ หม่อมราโชทัย เรื่อง **นิราศลอนดอน** เป็นกลอนเพลง บันทึกรเหตุการณ์และสิ่งที่ได้พบเห็นในการเป็นล่านไปในคณะราชทูตไทยไปลอนดอน เป็นหนังสือที่ให้ความบันเทิง ความรู้ ไพเราะ เป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น เพราะเป็นเรื่องราวแปลกกว่าที่เคยมีมา ที่กล่าวถึงพวกฝรั่งและกลอนมีความไพเราะ และเป็นครั้งแรกที่มีการขายลิขสิทธิ์หนังสือในวงการหนังสือไทย ได้ขายลิขสิทธิ์ให้หมอบรัดเลย์ เป็นเงิน ๔๐๐ บาท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕^{๑๐}

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้าง **วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์)** พร้อมกับให้จารึกกวีนิพนธ์ และสรรพวิชาต่างๆ ได้แก่ ตำรายา ตำราหมอนวด พันธุ์ไม้เครื่องยา วิชาช่างเขียนภาพและลาย ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างแกะสลัก และช่างประดับ ซึ่งมีประโยชน์ในทางการศึกษาแก่ประชาชนทั่วไปอย่างมาก และสามารถให้ทุกคนเรียนรู้ได้ตนเอง เป็นเหมือนตลาดวิชาที่รวมวิชาการแขนงต่างๆ ไว้อย่างมากมายจนได้เรียกย่อๆว่าเป็น “มหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย”^{๑๑}

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน ในสมัยนั้นยังมิได้จัดเป็นรูปโรงเรียน แต่ก็ได้มีการอบรม สอนหนังสือ และมีวิชาความรู้ต่างๆ ให้ประชาชนไปอ่าน ไปศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองได้ เช่น โรงทาน ในสมัยรัชกาลที่ ๒ วัดพระเชตุพน ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สร้างโรงทานขึ้น เพื่อให้เจ้าพนักงานจัดอาหารและสารับคาวหวานเลี้ยงพระสงฆ์ สามเณร และข้าราชการที่มานอนประจำ

ในพระบรมมหาราชวัง และยังทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้คนชรา คนพิการ จัดให้มีพระธรรมเทศนา และสอนวิชาการต่างๆ โดยมีพระราชประสงค์จะเป็นहितานุहितประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป นับได้ว่าเป็นสถานศึกษาแห่งแรกที่รัฐจัดตั้งขึ้น ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะไม่ตรงกับ ความหมายของโรงเรียนในปัจจุบัน โรงทานนี้ได้เลิกเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเอามารวมกับโรงเรียนหลวงที่ตั้งขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔^{๖๒}

ส่วนแหล่งความรู้ซึ่งประชาชนจะไปศึกษาแสวงหาความรู้ทางวิชาสามัญและอาชีพนั้น ก็สามารถจะไปคัดลอกได้โดยเสรี ไม่เลือกชั้นวรรณะ อายุ ที่วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ ทำเป็นตำราวิชาการต่างๆ มีรูปเขียน รูปปั้นประกอบตำราด้วยตำราเหล่านี้ได้โปรดให้รวบรวมตำราต่างๆ ซึ่งสมควรจะเรียนเป็นวิชาชีพ มาตรวจแก้ไขปรับปรุง ใช้ของเดิมบ้าง ประชุมผู้มีความรู้ในวิชานั้นๆ แต่งขึ้นใหม่บ้าง วิชาที่จารึกไว้แน่นอนอาจแบ่งเป็นหมวดใหญ่ๆ^{๖๓} คือ

๑. วิชาอักษรไทยหรือวิชาหนังสือ จารึกที่เกี่ยวกับวรรณคดี อธิบายลักษณะภาพยกลอน โคลง ฉันท์ กลอนกลบท และโคลงกลอนต่างๆ พร้อมทั้งตัวอย่าง เนื้อเรื่องประกอบด้วยสุภาษิต เช่น กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สุภาษิตพระร่วง โคลงโลกนิติ จารึกเกี่ยวกับพุทธศาสนากล่าวถึงพระสาวกต่างๆ จารึกเกี่ยวกับประเพณี เป็นต้น

๒. วิชาแพทย์ มีตำรายาแก้โรคต่างๆ ตำราหมอนวด มีโคลงกำกับภาพฤกษ์ดีดัดตนท่าต่างๆ แก้โรค แก้ลม วิธีดัดตนแก้ปวดเมื่อย มีภาพและรูปหล่อประกอบ แม้พันธุ์ไม้สำหรับใช้ทำยาต่างๆ ก็โปรดให้นำมาปลูกไว้เป็นตัวอย่างด้วย

๓. วิชาช่าง ได้แก่ ช่างเขียนภาพและลาย ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างสลักช่างประดับ ซึ่งเป็นฝีมือสำหรับที่จะนำไปใช้เป็นแบบอย่างได้

นอกจากนั้นยังมีภาพซึ่งเขียนไว้ตามฝาผนัง เพื่อให้ผู้ชมได้ศึกษาเป็นตำรา มีทั้งวิชา แพทยศาสตร์ ดาราศาสตร์ คชศาสตร์ อัฐศาสตร์ และวิชาความรู้ทางพุทธศาสนา สุภาษิต นิยาย ทำเนียบสมณศักดิ์ พัตยศ ตราตำแหน่ง ทำเนียบหัวเมืองปักษ์ใต้และฝ่ายเหนือ ขนบธรรมเนียม แบบแผน กระบวนพยุหยาตราในครั้งนั้น นับว่าเป็นการให้การศึกษานอกโรงเรียนวิธีหนึ่ง ซึ่งไทยเราได้จัดให้แก่ประชาชนมานานแล้ว ในปัจจุบันนี้ก็ได้นำวิชาการเขียนหนังสือ ข่าวและวิชาความรู้ต่างๆ พิมพ์ลงไว้ในแผ่นกระดาษใหญ่ๆ ใช้ตัวหนังสือให้โตกว่าการเขียนธรรมดา เพื่อติดที่ป้ายประกาศ หรือข้างฝาที่ประชาชนจะไปอ่านไปหาความรู้ได้ เพื่อสะดวกแก่ชาวชนบทที่อ่านหนังสือไม่ค่อยเก่งได้หาความรู้ได้ ฉะนั้นแนวความคิดที่เขียนหนังสือ

▲ จารึกวัดโพธิ์ มหาวิทยาลัยเปิดสำหรับมหาชน

- ▲ บานประตูกะสลักวัดสุทัศน์-
เทพวราราม ฝีพระหัตถ์รัชกาล
ที่ ๒
- ◀ ภาพจิตรกรรมพระราชพิธี
ลอยพระประทับที่พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ทรงฟื้นฟูขึ้น

ไว้ในที่สาธารณะที่ประชาชนจะไปหาอ่านได้โดยเสมอภาคกัน และการมีอุปกรณ์เป็นภาพ เป็นภาพปั้นประกอบเพื่อให้เข้าใจชัดเจนขึ้นนี้ ก็ได้มีในเมืองไทยมานานกว่า ๑๕๐ ปีแล้ว

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดให้ปฏิบัติเช่นนี้ นับว่าเป็นประโยชน์ในทางการศึกษามาก เป็นการช่วยให้ผู้ที่ใคร่จะแสวงหาความรู้ สามารถหาความรู้ด้วยตนเองได้ และเป็นการริเริ่มความคิดที่จะเผยแพร่วิทยาการให้แพร่หลายแก่ประชาชนทั่วไป ที่ดีวิธีหนึ่ง^{๔๔}

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การศึกษาศูนย์รัตนโกสินทร์ตอนต้นมีพัฒนาการรวดเร็วขึ้น คือ การตั้งโรงพิมพ์ภาษาไทยของคนไทยเป็นแห่งแรกที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงเห็นประโยชน์ของการพิมพ์หนังสือมาแต่แรก จึงโปรดฯ ให้ส่งเครื่องพิมพ์มาตั้งที่วัดบวรนิเวศวิหาร พิมพ์หนังสือพุทธศาสนา เมื่อเสด็จครองราชย์สมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดฯ ให้ตั้ง “โรงพิมพ์หลวง” ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อใช้พิมพ์หนังสือราชการ โดยพิมพ์หนังสือ “ราชกิจจานุเบกษา” ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑^{๔๕}

นับเป็นเวลาเกือบ ๖๐๐ ปี ที่ไทยยังไม่มีตำราและหนังสือแบบเรียนที่พิมพ์ไว้ให้อ่านให้เรียน ทั้งนี้เพราะสมัยนั้นยังไม่มีเครื่องพิมพ์ โรงพิมพ์ หนังสือต่างๆ เมื่อเขียนขึ้นแล้วก็จารึกลงบนใบลานบ้าง สมุดข่อยบ้าง ต้องคัดลอกกันต่อๆ มา อาจมีผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปบ้าง ฉะนั้น หนังสือที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้ บางเรื่องมีหลายเล่ม มีความแตกต่างกันอยู่บ้างในบางตอน บางข้อความ การเรียนพระปริยัติธรรม ก็ต้องเรียนภาษาบาลีเสียก่อน จึงจะอ่านพระไตรปิฎกได้ จึงต้องมีการสังคายนาพระไตรปิฎกกันอยู่เป็นระยะ และสร้างให้สมบูรณ์เพื่อความถูกต้อง ไม่คลาดเคลื่อน เพราะเป็นตำราสำหรับศึกษาอย่างหนึ่ง หนังสือต่างๆ ที่เขียนขึ้นในแต่ละสมัย และเป็นวรรณคดีที่ตกทอดมาจนปัจจุบัน ก็ต้องคัดลอกกันมา จึงไม่มีหนังสือมากมายแพร่หลายให้อ่านกันทั่วถึง

แบบเรียนภาษาไทย คือ จินตามณี ก็เริ่มมีขึ้นเมื่อสมัยพระสมเด็จพรนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยาตัวเอง และใช้กันต่อมาเป็นเวลานาน การแต่งวรรณคดีและหนังสือในสมัยนั้นนิยมแต่งเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน หรือมีถ้อยคำที่มีสัมผัสคล้องจองกัน เข้าใจว่าเป็นการช่วยให้ผู้อ่านจำได้ง่าย นอกเหนือจากมุ่งหวังในด้านความไพเราะของภาษา

นอกจากวรรณคดีต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ได้มีผู้แต่งแบบเรียนเพิ่มขึ้น นอกเหนือจากหนังสือจินตามณี ซึ่งใช้กันอยู่ในสมัยนั้น นิยมการแต่งคำประพันธ์ ฉะนั้นแบบเรียนก็แต่งเป็น

คำประพันธ์ด้วย คือ **หนังสือประถม ก.กา** แต่งเป็นคำกลอนและกาพย์ เริ่มแต่แม่ ก.กา จนถึง เกย เนื้อเรื่องว่าด้วย ลักษณะและวิธีการเล่าเรียน กิจวัตรของศิษย์วัดหรือนักเรียนในสมัยนั้น ตั้งแต่ตื่นนอนจนเข้านอน สิ่งใดพึงทำ สิ่งใดพึงเว้น เป็นการสั่งสอนไปด้วย หนังสือนี้ดัดแปลงจากหนังสือจินตามณีให้เป็นแบบเรียนที่ง่ายขึ้น ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและไม่ทราบแน่ชัดว่าแต่งเมื่อไร หนังสือประถม ก.กา นี้มีอยู่หลายเล่มด้วยกัน^{๔๖}

หนังสือประถมมาลา นับเป็นแบบเรียนเล่มที่ ๓ ซึ่งกล่าวกันว่า พระเทพโมลี (ฝิ่ง หรือ ฟิ่ง) แห่งวัดราชบูรณะเป็นผู้แต่ง เข้าใจว่าคงแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่งเป็นกาพย์ เริ่มตั้งแต่ แม่ ก กา กน กง กก กต กบ กม เกย อธิบายวิธีอ่านและเขียนขอมเป็นหนังสือซึ่งโบราณนัก ประชาญ์ ชมเชย สรรเสริญ ยกย่องมาก เป็นตำราที่สอนคนเป็นจำนวนมาก ใช้อยู่ตลอดพระราชอาณาจักร

นอกจากนั้นพระอมราภิกษิต (เกิด อมโร) แห่งวัดบรมนิวาส ได้แต่งตำราอักษรนิดิ แสดงว่า พระสงฆ์เป็นผู้สนใจในการสอนภาษาไทยถึงกับแต่งตำราเพื่อใช้ในการให้ความรู้

ใน**หนังสือโบราณศึกษา** มาติกาที่ ๖ ได้กล่าวถึงหนังสือแบบเรียนและการเรียนในสมัยนั้นว่า “แบบเรียนที่ศึกษากันในสมัยโบราณ (หมายถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์) มีรวม ๕ เล่ม มีรายชื่อหนังสือที่เรียนตั้งแต่ชั้นแรกมาเป็นลำดับ ดังนี้^{๔๗}

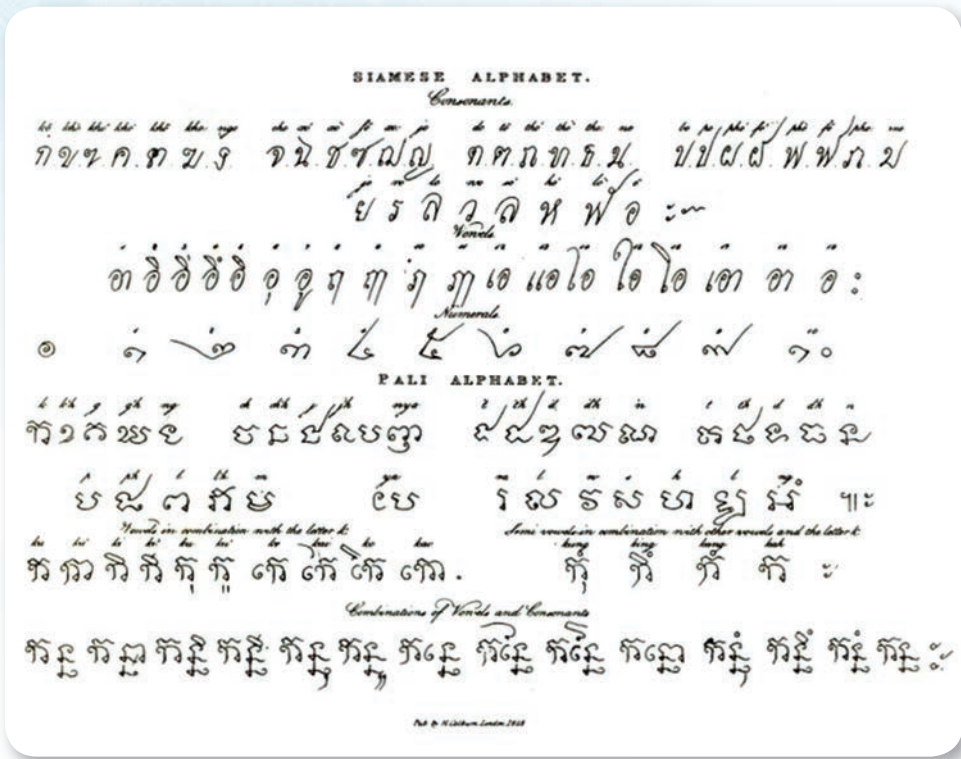
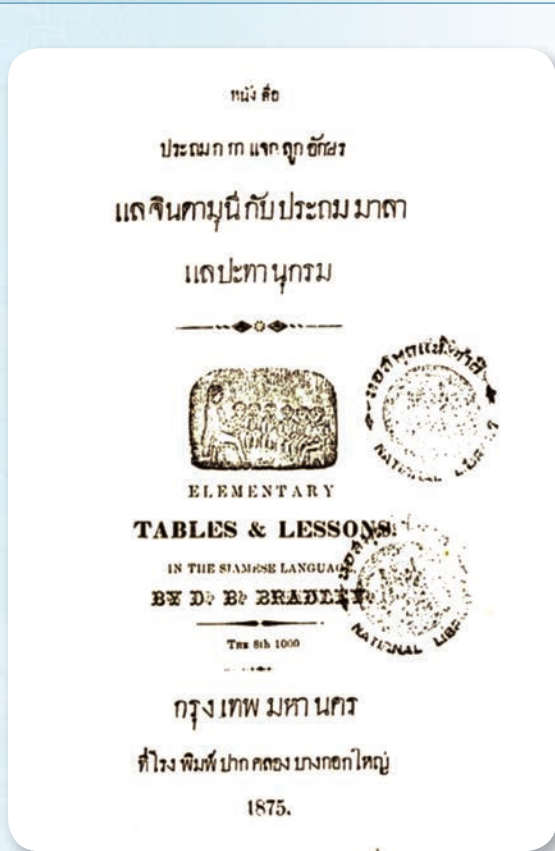
๑. ประถม ก.กา
๒. สุนทรพิพิธ
๓. ประถมมาลา
๔. ประถมจินตามณี เล่ม ๑
๕. ประถมจินตามณี เล่ม ๒

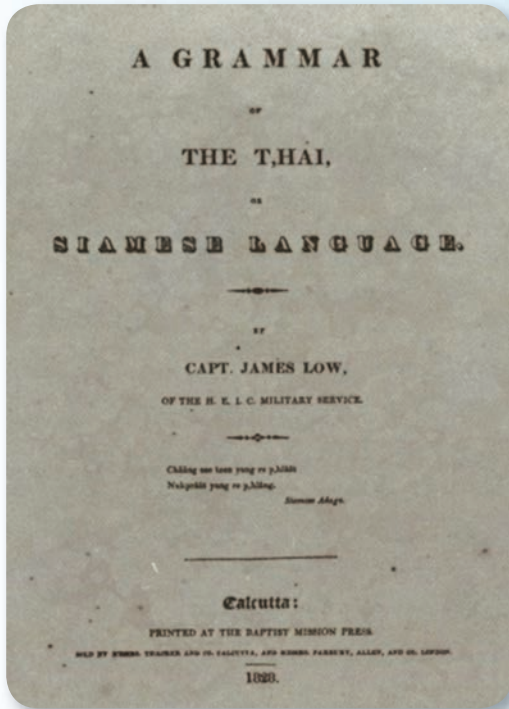
นอกจากนั้น ยังมีหนังสืออ่านประกอบเพื่อช่วยให้นักเรียนอ่านหนังสือคล่องขึ้นอีกหลายเล่ม เช่น เสือโค จันทโครพ อนิรุทธ สมุทรโฆษ เพชรมงกุฎ สังข์ทอง กากี พระยาฉันทันต์ สวัสดิรักษา ฯลฯ

นักเรียนชั้นแรก คือ พวกเขียนนั้น ไม่ต้องมีหนังสือเรียน ครูสอนให้อ่านในกระดานดำ และให้หัดเขียนตามตัวอย่าง เรียกว่า เขียนนระดม ก.ข. นักเรียนชั้นสองคือ พวกอ่าน จึงจะเริ่มอ่านประถม ก.กา เมื่อมาถึงขั้นนี้แสดงว่า เป็นคนอ่านหนังสือแตกแล้ว จึงให้อ่านสุนทรพิพิธต่อไป เรียกว่า มูลศึกษาชั้นต่ำ เมื่ออ่านจบประถมมาลาอีกเล่มหนึ่งจึงเรียกว่า นักเรียนมูลศึกษาสามัญ ต่อจากนั้นจึงถึงขั้นประถม เรียนจินตามณี เล่ม ๑ จินตามณี เล่ม ๒ และหนังสืออ่านประกอบอื่นๆ ต่อไป

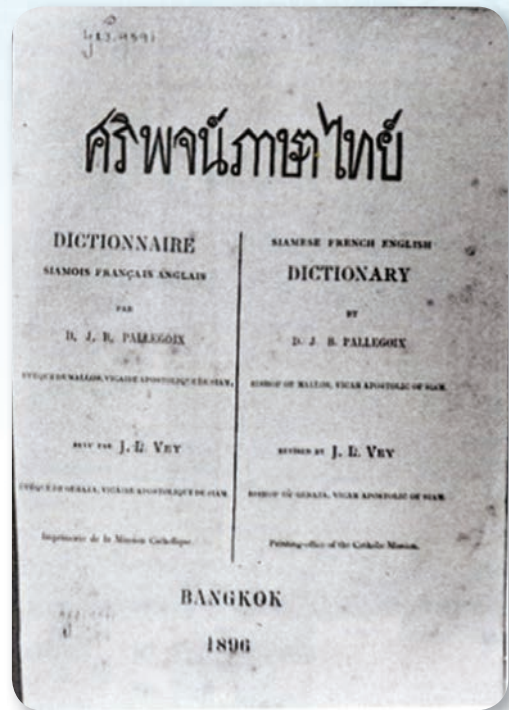
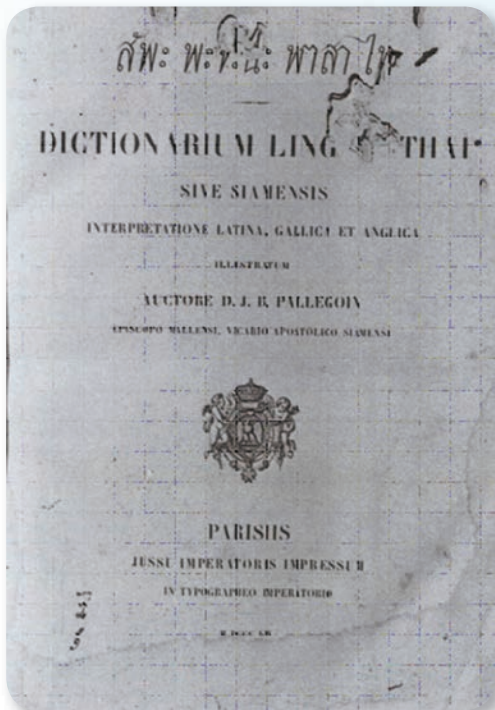
หน้าปกหนังสือประถม ก กา จินตามณี ▶
 ประถมมาลา และปทานุกรม พิมพ์ที่
 โรงพิมพ์ของหมอบลัดเล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘

▼ อักษรภาษาไทยในหนังสือของจอห์น
 ครอบฟอร์ด

◀ หน้าปกหนังสือ *A Grammar of the Thai* ฉบับของกับตันเจมส์ โลว์ พ.ศ. ๒๓๗๑ สมัยรัชกาลที่ ๓

▲ หนังสือศรพจนภาษาไทย และ สัพพะจะนะพาสาไทย ของสังฆราชบาลเลกัวซ์ พิมพ์ที่ประเทศฝรั่งเศส

นอกจากหนังสือเรียนวิชาสามัญดังกล่าวแล้ว ยังมี**ตำราวิชาชีพ** เรียกว่า ตำราพิเศษ ศึกษา ได้แก่ ตำราโหราศาสตร์ (โหราศาสตร์) ตำราหมอยา (แพทยศาสตร์) ตำราวิชาเลขโทษภัย ค้าขาย (เลขวิธีต่างๆ) ตำราวิชาช่างทอง และตำราวิชาเสมียน

นอกจากตำราเรียนวิชาหนังสือไทยแล้ว ในสมัยนั้นยังมี ตำราเรียนหนังสือขอม ซึ่งเรียกว่า เรียนบาลี คือ เรียนเขียนตัวหนังสือขอม เรียน อ่านพระคัมภีร์ต่างๆ และเรียนแปลจนจบพระคัมภีร์ตามที่กำหนดไว้ ก็แปลสนามหลวงได้ จัดเป็น ๙ ประโยค การแปลนั้นแปลในท่ามกลางสงฆ์ฐานันดรศักดิ์ แต่ปัจจุบันแปลด้วยวิธีเขียน

นอกจากวิชาหนังสือไทยแล้ว ในสมัยนั้นก็มีเรียนวิชาเลขด้วย เรียนเลข ลบ คูณ หาร มาตราชั่ง ตวง วัด มาตราเวลา มาตราเงิน ทองสูตรคูณเลข ๙ แม้ การสอนเป็นขั้นๆ ตั้งแต่ชั้น ๑ ถึงชั้น ๙ ก็นับว่าจบวิธีเรียนเลขโบราณ ต่อจากนั้นก็เรียนตำราโหราศาสตร์ต่อไป

วิธีการเรียนการสอนในสมัยนั้น แยกออกเป็นวิชาๆ ไม่ปนกัน เช่น เวลาสอนเลขก็สอนเลขล้วน เป็นต้น ส่วนวิชาการช่างนั้น นอกจากเรียนและฝึกปฏิบัติคนในครอบครัว หมู่วางศาคณาญาติแล้ว ผู้ประสงค์จะเรียนก็สามารถสมัครเข้าทำงานในกรมช่างสิบหมู่เกี่ยวกับการปั้น การแกะสลักได้ แต่ก็ยังอยู่ในวงจำกัด ไม่ขยายออกไปกว้างขวางนัก

เนื่องจากหนังสือตำราเรียนมีน้อยมาก และต้องคัดลอกต่อๆ กันมา ฉะนั้นการสอน การเรียนในสมัยนั้นจึงต้องใช้การท่องจำเป็นส่วนใหญ่ เพื่อมิให้ลืมวิชาการที่เป็นหลัก เพราะไม่มีหนังสือจะอ่านเองอย่างในปัจจุบันและต้องหัดเขียน หัดคัดลอกให้ถูกต้องตรงตามตัวแบบ เพราะเป็นการคัดลอกวิชาจากหนังสือหรือจากคำสั่งสอน ในการคัดลอกเช่นนั้นก็ย่อมจะเขียน แต่งเติมไม่ได้ มิฉะนั้นจะทำให้วิชาการ ซึ่งคัดลอกจากตำรามานั้นผิดพลาดคลาดเคลื่อนไป

วิชาที่สอนกันนั้นก็ยังไม่มียาวและยืดยาวต่อเนื่องกันอยู่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ฉะนั้นเมื่อผู้เรียนเรียนจนอ่านออกเขียนได้จากผู้สอนแล้ว ก็จะออกไปศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ส่วนใหญ่ผู้ที่มีความรู้สูง เป็นนักปราชญ์ ราชบัณฑิต เป็นเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินในสมัยก่อน ความรู้ชั้นสูงและความเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องนั้นมักจะได้มาจากการศึกษาต่อด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ หลังจากเรียนหลักเบื้องต้นที่สำคัญจนเข้าใจจากครูบาอาจารย์แล้ว

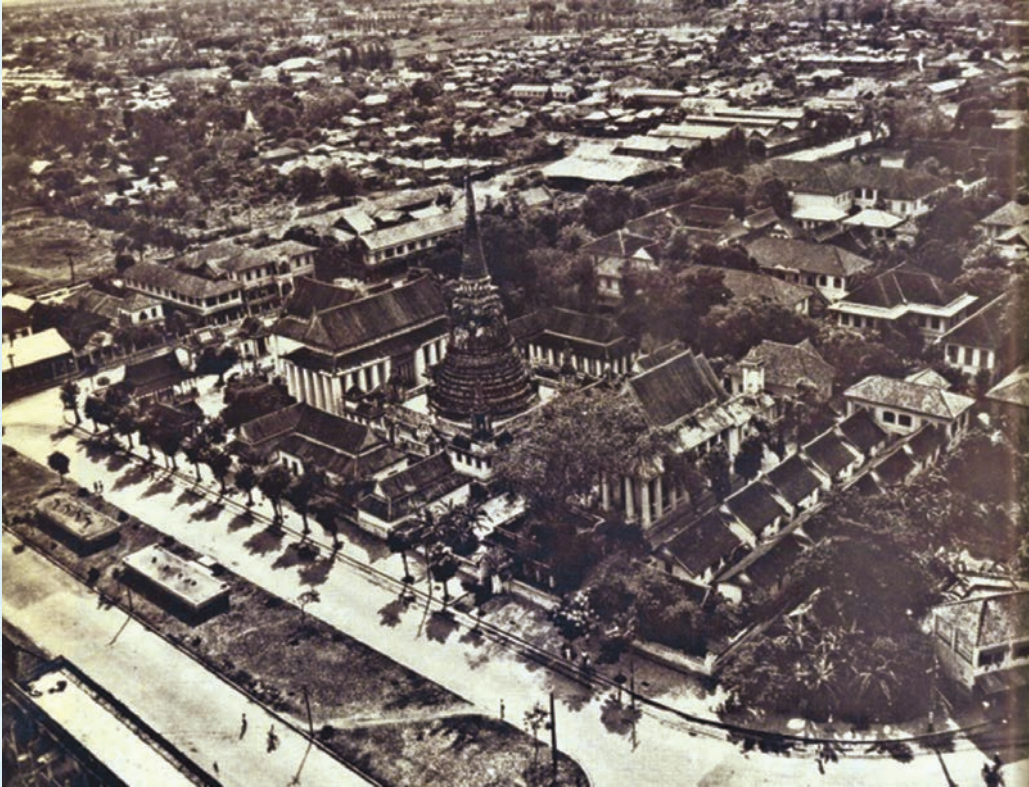
ตัวอย่างที่เห็นได้เด่นชัด เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ เป็นต้น ซึ่งวิชาการเรียนเช่นนี้ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือความทรงจำว่า “วิธีเรียนอย่างว่านี้ ยังใช้กันมาจนรัชกาลที่ ๕”^{๔๘}

ถึงแม้วิธีการสอนในสมัยก่อนสำหรับวิชาสามัญจำเป็นจะต้องให้ท่องจำเพราะไม่มีหนังสือเรียนไว้อ่านบทบทวน และการเขียนลงในกระดานชนวนก็ไม่สามารถบันทึกข้อความเก็บไว้ได้นาน จำเป็นจะต้องคัดลอกและเรียนรู้ตามแบบที่ครูนำมาให้คัดลอกเพราะไม่มีหนังสืออื่นอ่านก็ดี จึงเป็นการฝึกรวมชั่วระยะเวลาหนึ่งเพียงไม่กี่ปีเท่านั้น ต่างจากการใช้เวลาเรียนถึง ๑๒ ปี ในปัจจุบัน เมื่อผ่านการเรียนด้วยวิธีตามแบบและเชื่อฟังผู้สอนจนเกิดความมีระเบียบวินัยในตัวเอง มีคุณธรรม ศีลธรรม ดีแล้วก็สามารถรู้วิธีที่จะแสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้ ซึ่งการแสวงหาความรู้ในสมัยนั้นยากกว่าในสมัยนี้มาก โดยเฉพาะวิชาช่างและวิชาชีพต้องใช้กลวิธีต่างๆ ต้องช่างสังเกตเพราะผู้สอนจะไม่ให้ความรู้ในรายละเอียดบางอย่าง ต้องมีความคิดริเริ่ม ต้องค้นคว้าทดลองด้วยตนเอง ต้องอดทน ต้องขยัน ต้องไปช่วยปรนนิบัติ ช่วยงานแก่ผู้ที่ให้ความรู้แก่ตน ผู้ที่จะให้วิชาความรู้นั้น หาได้ยาก ฉะนั้นลูกศิษย์จะต้องแสดงความเคารพครูอย่างแท้จริง เพราะเงินไม่สามารถนำมาใช้เพื่อซื้อความรู้ได้

ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในสมัยก่อน ถึงแม้จะเรียนมาในระบบที่ครูเป็นผู้บอกผู้สอน หรือที่เรียกว่าครูเป็นศูนย์กลางซึ่งส่วนมากจะเป็นวิชาสามัญ แต่ก็ไม่ได้เป็นการปิดกั้นการรู้จักคิด การรู้จักแก้ปัญหา การมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ หรือการช่างประดิษฐ์ ของคนไทยเลย มีฉะนั้นคงจะไม่มีตำรับตำราดีๆ วรรณคดีที่ไพเราะ วิธีการรบที่สามารถชนะข้าศึกได้ การใช้สมุนไพร ตำรายารักษาโรค การรู้จักประสานประโยชน์ ตลอดจนการปกครองบ้านเมือง การรักษาเอกราชและวัฒนธรรมไทย สืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ การเลียนแบบ ก็มีได้เป็นการลอกเลียนให้เหมือน แต่ได้มีการปรับปรุงดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและกาลสมัยอยู่ตลอดมา

จะเห็นได้ว่า การเรียน การสอน ตามความสามารถของแต่ละคนก็ดี ความใกล้ชิดและการมีความสัมพันธ์อันดีระหว่างครูกับศิษย์ก็ดี การที่ผู้สอนจะต้องเข้าใจและรู้จักผู้เรียนก็ดี เป็นวิธีการเรียนการสอนแผนโบราณ ซึ่งการสอนสมัยปัจจุบันก็ยังคำนึงถึงและกล่าวถึงเรื่องเหล่านี้กันอยู่ว่า มีผลดีต่อการเรียน การสอนเป็นอันมาก^{๔๙}

อนึ่ง เนื่องจากหนังสือและตำราเฉพาะวิชามีน้อย ฉะนั้น จึงมักจะนำวรรณคดีต่างๆ มาใช้ในการสอน และการอ่านประกอบ และในหนังสือวรรณคดีแต่ละเล่ม ผู้สอนก็ต้องนำให้ผู้เรียนรู้จักคิด หาเหตุผล รู้จักเก็บประมวลเรื่องราว เพื่อความรู้ ความเข้าใจในขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ ตลอดจนคติสอนใจต่างๆ จะเห็นว่าคนสมัยก่อนบางคนสามารถจดจำหนังสือ บทกลอน วรรณคดีเรื่องต่างๆ มาเล่าให้ลูกหลานฟังได้เป็นเล่มๆ นับว่าเป็นการถ่ายทอดความรู้สืบทอดกันวิธีหนึ่ง และสามารถบรรยาย วิพากษ์วิจารณ์ เรื่องราว

▲ วัดบวรนิเวศวิหารที่ประทับของ “วชิรญาณโณ” หรือ “วชิรญาณภิกขุ”

นั้นๆ เพิ่มเติมให้ลูกหลานได้คิด ได้พิจารณาอีกด้วย จริงอยู่ถึงแม้ว่าประชาชนส่วนใหญ่ที่ทำได้ ทำนา จะไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาสามัญ อ่าน เขียนภาษาไทย เพราะยังไม่เห็นความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของตนนัก

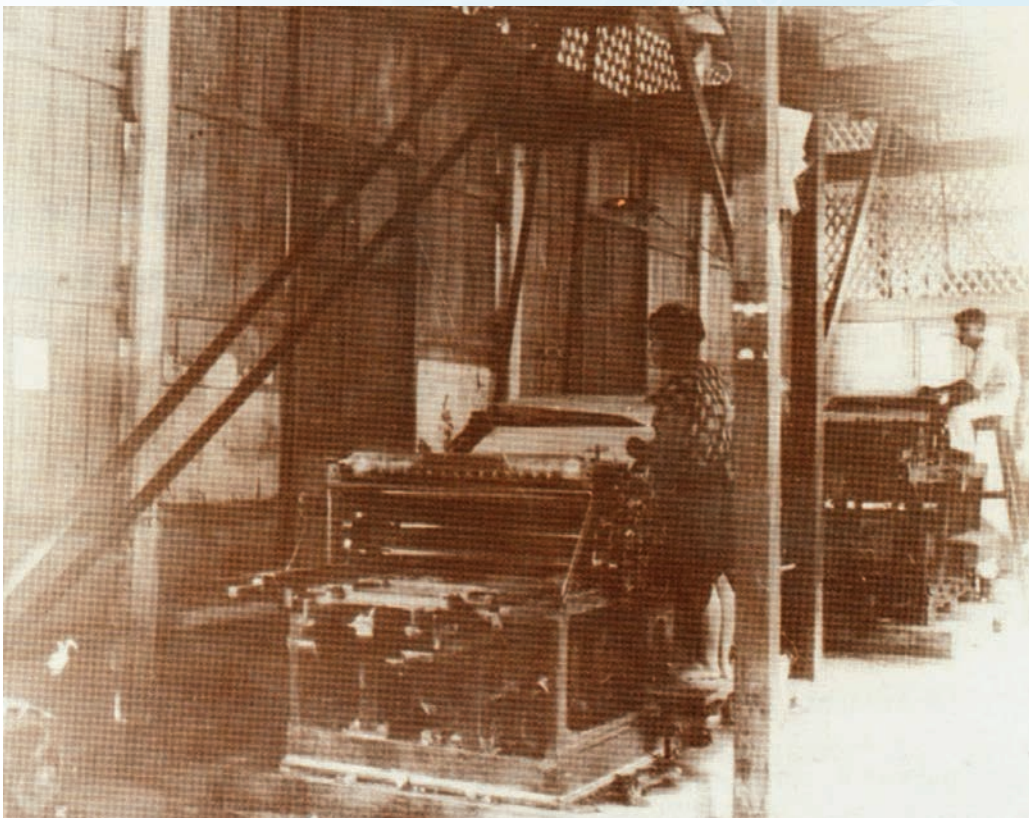
การตั้งโรงพิมพ์ภาษาไทยของไทยเป็นแห่งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นผลให้สามารถพิมพ์หนังสือ วิชาความรู้ทางศาสนาต่างๆ และอื่นๆ ได้เผยแพร่กว้างขวางขึ้น แม้ในขั้นแรกจะมีเริ่มด้วยหนังสือของราชการก็ตาม นอกจากนั้นก็ยังมีหนังสือแบบเรียนเพิ่มขึ้น นอกเหนือจากหนังสือจินตตามณี คือหนังสือประถม ก.กา และประถมมาลา และอื่นๆ รวม ๕ เล่ม และมีตำราพิเศษศึกษาอีกหลายวิชา

การพิมพ์หนังสือ เอกสาร ตำราต่างๆ แพร่หลายขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ เริ่มจากพวกมิชชันนารีได้ใช้พิมพ์หนังสือสอนศาสนาเป็นส่วนใหญ่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งในขณะนั้นมีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศฯ โปรดให้สั่งเครื่องพิมพ์มาตั้งที่วัดบวรนิเวศฯ นับว่าเป็นโรงพิมพ์ของคนไทยเป็นแห่งแรก พิมพ์หนังสือทางพุทธศาสนาเพื่อเผยแพร่

มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้ตั้งโรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อใช้ในราชการ ได้พิมพ์หนังสือ “**ราชกิจจานุเบกษา**” ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ และได้พิมพ์หนังสืออื่นๆ ต่อมา การที่มีการตีพิมพ์ภาษาไทยมีโรงพิมพ์ขึ้นในเมืองไทยเช่นนี้ นับว่าเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเป็นอย่างมาก และเป็นประโยชน์ต่อราชการและการเผยแพร่พุทธศาสนาด้วย เพราะช่วยให้วิชาความรู้ตำราแพร่หลายได้กว้างขวางขึ้น การติดต่อสื่อสารประกาศต่างๆ ระหว่างรัฐและราษฎรสามารถทำได้สะดวกมากขึ้น^{๕๐}

โรงพิมพ์ภาษาไทยแห่งแรกที่ตั้งขึ้นในประเทศไทย ที่บางกอกใหญ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ นั้น หมอบรัดเลย์ (Dan Becen Bradley) มิชชันนารีอเมริกันเป็นผู้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้น คิดทำตัวอักษรไทยรูปร่างอย่างที่ใช้กันทุกวันนี้ได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ ก่อนตั้งโรงพิมพ์นี้ คณะมิชชันนารีอเมริกัน คือ หมอบรัดเลย์ นายรอบินสัน และนายจอห์นสัน ได้ไปสิงคโปร์ ได้พบตัวพิมพ์อักษรไทย ซึ่งแทนพิมพ์และตัวพิมพ์อักษรไทยหล่อที่อินเดียเคยพิมพ์หนังสือสอนศาสนา

▼ โรงพิมพ์ในสยามยุคแรกเริ่ม

และไวยากรณ์ไทยสำหรับสอนชาวต่างประเทศมาแล้วและส่งมาไว้ที่สิงคโปร์ จึงขอซื้อตัวพิมพ์ มาตั้งเครื่องพิมพ์ที่กรุงเทพฯ สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ สามารถตีพิมพ์หนังสือทางคริสต์ศาสนา ออกเผยแพร่ได้เป็นจำนวนมากและรวดเร็ว

ทั้งนี้ เป็นเหตุผลหนึ่งซึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องซื้อเครื่อง พิมพ์ไว้พิมพ์หนังสือทางพุทธศาสนาเพื่อเผยแพร่ให้ทันกับการเผยแพร่ของคณะมิชชันนารี และบาทหลวง หมอบรัดเลย์ได้ทำหนังสือพิมพ์ ซึ่งเป็นฉบับแรกของเมืองไทย ชื่อ **บางกอก รีคอร์ดเดอร์ (Bangkok recorder)** เป็นหนังสือรายปักษ์ ออกเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๗ ออกอยู่เพียงปีเศษก็ต้องเลิกพิมพ์และออกมาใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ เป็นหนังสือที่ลงข่าว ต่างๆ ทั้งข่าวราชการ ข่าวการค้า สารคดี ข่าวเบ็ดเตล็ด และข้อคิดเห็นและทัศนะต่างๆ ต่อเมืองไทย เช่น เสนอข้อคิดเรื่อง “เมื่อไรจะตั้งมหาวิทยาลัยในเมืองไทยบ้าง ควรที่คนไทยที่เป็นเศรษฐีจะช่วยกันตั้งขึ้น เพื่อให้ลูกหลานได้ศึกษาเล่าเรียนจะได้เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง โดยเฉพาะการติดต่อกับชาวตะวันตก” นอกจากหนังสือบางกอกรีคอร์ดเดอร์แล้ว ก็ยังพิมพ์ หนังสือภาษาอังกฤษรายปี ชื่อ **บางกอกกาแล็นเดอร์** อีกด้วย นับว่าการพิมพ์หนังสือทั้งสอง ฉบับนี้ เป็นตัวอย่าง และเป็นการกระตุ้นให้คนไทยทำหนังสือพิมพ์ในลำดับต่อมา โรงพิมพ์ของ มิชชันนารีนี้ ยังรับจ้างพิมพ์หนังสือทั่วไป เช่น นิราศลอนดอน กฎหมายที่รัชกาลที่ ๑ โปรดให้ ชำระเรียบเรียงขึ้น พระราชพงศาวดาร และสามก๊ก เป็นต้น^{๕๑}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษ ภาษาละติน จากบาทหลวงและพวกมิชชันนารี เมื่อทรงสามารถอ่านเข้าใจความโดยสะดวกแล้ว ก็ทรงศึกษา ด้วยพระองค์เองต่อมา และทรงเห็นว่า การศึกษาแผนโบราณให้ความรู้ไม่เพียงพอที่จะติดต่อกับ ฝรั่งชาวตะวันตก ทั้งนี้เนื่องจาก ในระยะนั้น ชาวตะวันตกได้มามีอิทธิพลและแสวงหาเมืองขึ้น และอาณานิคมทางตะวันออก โดยเฉพาะแถวประเทศเพื่อนบ้านของไทย การติดต่อกับฝรั่งมีมากขึ้น และจะมีมากยิ่งขึ้นในต่อไป ในด้านการติดต่อค้าขายและการสร้าง สัมพันธไมตรี พ.ศ. ๒๓๖๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงทำสัญญามิตรภาพและการค้า กับอังกฤษ พ.ศ. ๒๓๘๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงทำสัญญามิตรภาพและการค้า กับอังกฤษอีกฉบับหนึ่ง และกับประเทศตะวันตกอื่นๆ อีกด้วย^{๕๒}

พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า ประเทศไทยจะปลอดภัยในอนาคตได้ ก็ด้วยทำให้ ฝรั่งนับถือ ให้ฝรั่งนิยมว่าไทยพยายามบำรุงบ้านเมืองให้เจริญตามจริยธรรม การศึกษาภาษา ต่างประเทศเป็นผลทำให้สามารถศึกษาวิชาความรู้จากตำราภาษาอังกฤษได้ ฉะนั้นจึงเริ่ม พัฒนาพระองค์เองก่อนและผู้ที่อยู่ใกล้ ทรงแก้ไขขนบธรรมเนียมเก่าที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา

บางอย่างก็คลาดเคลื่อนไปจากเดิมเป็นอันมาก บางอย่างก็ไม่เหมาะสมกับกาลสมัยและยังบกพร่องอยู่มาก จึงทรงพยายามแก้ไขให้ถูกต้อง มิใช่ไปทรงเปลี่ยนแปลงให้เป็นของใหม่หรือตามแบบฝรั่งไปเสียหมด ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระองค์ ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พวกฝรั่งที่อยู่ในกรุงเทพฯ เข้าเฝ้า ในวันเสด็จออกมหาสมาคมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โดยให้ยืนเฝ้าอยู่แถวหลังสุด การเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยนี้ มีผลมาก เพราะฝรั่งเหล่านั้นซึ่งมีเพียงสัก ๑๐ คน ได้เขียนบอกข่าวออกไปถึงนานาประเทศ ว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์ใหม่ ทรงเปลี่ยนขนบธรรมเนียมหันเข้าหาอารยธรรมอย่างฝรั่ง ผิดกับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นๆ ทางตะวันออก ฝรั่งพากันพิศวงและเริ่มเกิดไมตรีจิตต่อไทยผิดกว่าแต่ก่อน การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงรอบรู้ภาษาอังกฤษและส่งเสริมให้ข้าราชการ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ และเจ้านายระดับผู้บริหาร ได้ศึกษาหาความรู้ภาษาอังกฤษและวิชาการต่างๆ มีส่วนช่วยราชการบ้านเมืองเป็นอย่างมากทั้งด้านการค้า การทูต การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างประเทศและด้านวิชาความรู้ และการแสดงความสามารถทัดเทียมอารยประเทศทางตะวันตกในสมัยนั้น การเจรจาทำสัญญาทางพระราชไมตรีไม่ค่อยได้ผลเพราะคนไทยไม่สามารถรู้ภาษาอังกฤษที่จะเจรจากับฝรั่งโดยตรงได้ ต้องใช้ล่ามแปลถ่ายทอดกันหลายภาษา อีกประการหนึ่งเหตุการณ์บ้านเมืองภายนอกประเทศ เช่น สงครามฝิ่น จีนแพ้อังกฤษ ก่อให้เกิดความเข้าใจว่าฝรั่งกำลังแผ่อำนาจมาทางเอเชียบูรพา จึงจำเป็นต้องเรียนวิชาความรู้อย่างฝรั่ง เพื่อจะได้ติดต่อกับฝรั่งโดยไม่เสียเปรียบ

รัชกาลที่ ๔ ได้โปรดฯ ให้กงสุลไทยที่สิงคโปร์จัดหาครูสตรีมาสอนในวัง จึงได้จ้างนางแอนนา ลีโอโนเวนส์ เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษให้พระเจ้าลูกเธอ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๐๘ และโปรดฯ ให้ข้าราชการ และเจ้านายเรียนภาษาอังกฤษกับพวกมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งเข้ามาสอนศาสนาและสอนภาษาด้วย มีหลายคนที่ศึกษาภาษาอังกฤษจนใช้ได้ ถึงกับใช้เป็นล่ามได้ เช่น หม่อมราโชทัย เป็นต้น การที่เราได้เริ่มพัฒนาตัวเอง ปรับปรุงตนเองทันต่อเหตุการณ์เช่นนี้นับว่าเป็นผลดีแก่ประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง ช่วยให้อุดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของชาวตะวันตกได้^{๕๓}

พวกมิชชันนารีอเมริกันถือลัทธิโปรเตสแตนต์ มักมีบทบาทเป็น “ครู” นำทั้งศาสนาและอารยธรรมมาสอนประชาชนทั่วไป ใช้วิธีที่ทำให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชน เช่น รักษาโรคและสอนวิชาความรู้ เป็นต้น เป็นปัจจัยทำให้คนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อไปถึงการเรียนศาสนา จึงเข้ากับคนไทยได้ดีกว่าพวกบาทหลวงฝรั่งเศสหรือชาติอื่นที่ถือลัทธิโรมันคาทอลิก ซึ่งมักมีบทบาทเป็น “พระ” ที่คอยอุปถัมภ์บำรุงการฝึกสอนคนที่เข้ารับเป็นสำคัญเท่านั้น

ดร.คาร์ล ออกัสต์สเฟรดเดอริกกุตสลาฟ ▶
ชาวเยอรมัน มิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์รุ่นแรก
ที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในเมืองไทยและได้จัดทำ
พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ขึ้น

Rev Carl Friedrich Augustus Gutzlaff

▼ โรงเรียนที่มิชชันนารีตั้งขึ้นที่ลำไทร

ในขั้นต้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ พวกมิชชันนารีอเมริกัน คณะเพรสไบทีเรียนได้เข้ามาสอนศาสนาให้แก่ชาวจีนในเมืองไทยก่อน สำหรับคนไทยนั้นเพียงแค่ช่วยรักษาพยาบาลให้อย่างเดียว เพราะไม่รู้ภาษาไทยและไม่ได้เตรียมหนังสือสอนศาสนาด้วย คนไทยจึงเข้าใจว่า พวกมิชชันนารีนี้เป็นแพทย์ จึงมักจะเรียกกันว่าหมอ หรือหมอสอนศาสนามาจนปัจจุบัน ความจริงบางคนก็เป็นแพทย์ ได้นำการแพทย์แบบสมัยใหม่มาเผยแพร่ เช่น ได้ปลูกฝีกันโรคฝีดาษ ให้ประชาชนสำเร็จเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ บางคนก็ได้ปริญญาทางศาสนศาสตร์ เมื่ออยู่เมืองไทยนานขึ้นก็เรียนรู้ภาษาไทย จึงขยายการสอนศาสนากับคนไทยด้วย โดยเขียนคำสอนเป็นภาษาไทยส่งไปพิมพ์ที่สิงคโปร์ มีข้าราชการและเจ้านายไทยได้มาศึกษาหาความรู้วิชาแพทย์และวิชาอื่นๆ จากพวกมิชชันนารีนี้ด้วยในสมัยนั้น^{๕๔}

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงชักชวนสตรีในคณะผู้สอนศาสนาโปรเตสแตนต์คือ นางแดน บรัลเลย์ นางแมททูน นางจอห์น เทเลอร์โจนส์ ไปสอนภาษาอังกฤษแก่สตรีในราชสำนักนานกว่า ๓ ปี และใน พ.ศ. ๒๔๐๕ ก็ได้โปรดให้จ้างสตรีชาวอังกฤษ คือ นางแอนนา ลีโอเวนส์ จากสิงคโปร์มาเป็นครูถวายพระอักษรพระราชโอรสและพระราชธิดา และต่อมาสตรีก็สามารถเข้าเรียนในโรงเรียนการช่างสตรี ซึ่งนางเอส จี แมคฟาร์แลนด์ ภรรยาของศาสตราจารย์แมคฟาร์แลนด์ประจำเมืองเพชรบุรี จัดตั้งขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ เพื่อสอนให้ประกอบอาชีพในด้านเย็บปักถักร้อย เคหศาสตร์ สำหรับโรงเรียนสอนอาชีพสำหรับโรงเรียนเด็กชายแห่งแรก ซึ่งคณะมิชชันนารีโปรเตสแตนต์จัดตั้ง ณ บริเวณวัดอรุณราชวราราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ นั้น ก็นับว่าเป็นสถานศึกษาซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากการเรียนในวัด และเป็นการเริ่มการศึกษาตามแนวใหม่^{๕๕}

การศึกษาวิทยาการและเทคโนโลยีของประเทศทางตะวันตก มีประโยชน์อย่างมากต่อการปรับปรุงการบริหารราชการและบริหารประเทศ ดังเห็นได้จากการที่คนไทย ๕ คน ศึกษาความรู้จากฝรั่งเศสแล้วนำมาใช้ พัฒนาประเทศไทยด้านต่างๆ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาด้านภาษาต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาวิชาการทหาร กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงศึกษาวิชาการแพทย์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิภาวดีรังสิต ศึกษาวิชาช่างกล โดย นายโหมต อมาตยกุล เป็นคนคิดริเริ่มตั้งโรงกระดาษปั่นทำเหรียญตราขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และพัฒนามาทำเหรียญบาท เหรียญสลึง เหรียญเฟื้อง ทองแดงอัฐและอัฐตีบุก กลายเป็นเงินตรายุคแรกของคนไทยที่ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

วิธีจัดการศึกษสมัยก่อน ในหนังสือโบราณศึกษาของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์)^{๕๖} ครั้งเป็นขุนประเสริฐอักษรนิติ กล่าวถึง วิธีจัดการศึกษาในสมัยโบราณ จนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ โดยแบ่งเป็นข้อใหญ่ๆ ๘ ข้อเรียกว่า มาติกา^{๕๗} ซึ่งจะขอตัดตอนและย่อมา ดังมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

มาติกาที่ ๑ กล่าวถึงตำบลที่เล่าเรียน คือ วัด

มาติกาที่ ๒ สถานโรงเรียน หมายถึง ที่เรียนในวัด ได้แก่ หอฉัน หอสวดมนต์ ศาลา การเปรียญ กุฏิ และวิหาร

มาติกาที่ ๓ นักเรียนและครู

มาติกาที่ ๔ เวลาเรียนและหยุด

มาติกาที่ ๕ เครื่องเล่าเรียน หมายถึง อุปกรณ์การศึกษา หรือเครื่องใช้ในการเรียน

มาติกาที่ ๖ วิชาหนังสือ หมายถึง แบบเรียนที่ศึกษากันในสมัยโบราณ

มาติกาที่ ๗ วิชาเลข ดำเนินการสอนเป็นขั้นๆ

มาติกาที่ ๘ ข้อบังคับการเรียน

แนวการจัดการศึกษาในสมัยโบราณที่กล่าวไว้ในมาติกาทั้ง ๘ ข้อนี้ พอสรุปเป็น แนวทางที่น่าสนใจ ได้ดังนี้คือ

สถานศึกษา คือ ศึกษากันที่วัด โดยใช้หอฉัน หอสวดมนต์ ศาลาการเปรียญ กุฏิ และ วิหาร ซึ่งใช้ตามความเหมาะสม เช่น ถ้าเรียนเป็นหมู่ๆ หลายๆ คน ก็มักใช้หอฉันและหอสวด มนต์ ถ้าเป็นวัดใหญ่ๆ อย่างเช่น วัดสุทัศน์ฯ วัดพระเชตุพนฯ ก็จะมีหอฉัน ๑๐ หอขึ้นไป

นักเรียน แบ่งเป็น ๓ พวก คือ

๑. นักเรียนภิกษุ อายุตั้งแต่ ๒๐-๒๑ ปีขึ้นไป เป็นนักเรียนชั้นสูง เป็นฝ่ายพุทธศาสนา ซึ่งแยกเป็นฝ่ายคันถธุระ คือ ฝ่ายศึกษาพระปริยัติธรรม และฝ่ายวิปัสสนาธุระ คือ ฝ่ายปฏิบัติ ธรรม

๒. นักเรียนสามเณร อายุ ๑๑ หรือ ๑๓ ปี โคนจุกแล้วจึงบรรพชาเป็นสามเณร ต้อง เป็นผู้มีความรู้ อ่านออกเขียนได้ มาตั้งแต่เป็นศิษย์วัด

๓. นักเรียนศิษย์วัด เป็นพวกมูลศึกษาชั้นแรก อายุตั้งแต่ ๗-๘ ขวบ ถึง ๒๐-๒๑ ปี เป็นที่สุด แบ่งเป็น ๒ พวก คือ นักเรียนอยู่ประจำ และนักเรียนไป-มา ซึ่งมักเป็นเด็กเล็กๆ หรือ เด็กที่บ้านใกล้วัด

ครู ครูใหญ่ คือ สมภารเจ้าวัด ซึ่งแทบทุกองค์เป็นผู้ทรงวิชาทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี ครูรอง คือ พระลูกวัด

เวลาเรียน เริ่มเรียนตั้งแต่ ๘.๐๐ น. พัก ๑๑.๐๐ น. แต่นักเรียนบางพวกที่ต้องหุงต้มต้มน้ำ ปูปัดอาสนะ เตรียมการฉันทเพล ก็พักเรียนตั้งแต่ ๑๐.๐๐ น. หรือ ๑๐.๓๐ น. ๑๒.๐๐ น. ก็เริ่มเรียนใหม่ จนถึง ๑๖.๓๐ น. หรือ ๑๗.๓๐ น.

อุปกรณ์การเรียน มีแตกต่างกันไปตามชั้นเรียน นักเรียนสามัญมี ๗ ชั้น สำเร็จวิชาความรู้ชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง จนถึงเปรียญ ส่วนชั้น ๘ และ ๙ เป็นพวกที่เรียนการสร้างพระคัมภีร์ขึ้นเป็นเล่ม ต้องเรียนปิดทองล่องชาดด้วย

ตัวอย่าง **นักเรียนชั้นแรก** นักเรียนพวกเขียน (ก ข นะโม) มี ๓ อย่าง คือ

๑. กระดานดำ ทำด้วยไม้กระดานไสกบเกลี้ยง ทาดำด้วยเขม่าหม้อกับน้ำข้าวหรือข้าวสุก ให้ดำติดแล้ว ผึ่งแดดให้แห้ง กว้างประมาณหนึ่งคืบ ยาวประมาณ ๒-๓ ศอก หนาประมาณ ๒ กระเบียดเศษ

๒. ดินสอหิน มี ๒ อย่าง คือ ขาวกับเหลือง ชาวบ้านทำขึ้นขายแต่ใช้เปลืองมาก ต่อมาครูจึงให้เอาดินเหนียวปั้นเป็นดินสอให้นักเรียนใช้เขียนไปพลาง จนเขียนได้ดีแล้วจึงให้ใช้ดินสอหิน

๓. ไม้บรรทัด ยาวขนาดกระดานดำที่เขียน กว้างประมาณนิ้วครึ่ง สลักเป็นตัวนะโมข้างหนึ่ง เป็นตัว ก ข ข้างหนึ่ง หรือสลักแม่ ก กา กน กบ กก กง กต กม เกย เป็นลำดับมาตรา เพื่อใช้เป็นตัวอย่าง สำหรับนักเรียนคัดลอกมาตราต่างๆ

ชั้นสอง นักเรียนพวกอ่าน มี ๓ อย่าง คือ

๑. หนังสืออ่าน

๒. ที่รองหนังสือ (โดยมากใช้เชิงบาตรพระที่สามเป็นเสวียน)

๓. ไม้เล็กๆ สำหรับชี้ตัวหนังสือ

ชั้นสาม นักเรียนพวกเรียนเลข

๑. กระดานชนวน ซึ่งต่างจากกระดานดำทั้งขนาดและวิธีทำ คือ ทำด้วยไม้ทองหลางหรือไม้จู้ ถากเป็นแผ่นกระดานกว้างศอก ยาวศอกคืบ เอาซี่เถ้าคลุมซี่รัก ซึ่งเรียกว่าสมุก ไล้ทาให้ทั่ว เอาผงกระเบื้องถ้วยที่ปนละเอียดคลุกน้ำรักทาฉาบอีกชั้นหนึ่งให้เรียบเสมอกัน แล้วจึงขีดเงาด้วยหินหรือเมสตีสะบ่า มีกรอบซึ่งจะประดับตกแต่งอย่างไรก็ได้

๒. ดินสอพอง ปั้นแท่งใหญ่ขนาดหัวแม่มือ ยาวไม่เกิน ๑ คืบ

ชั้นสี่ เป็นพวกซุบหมึกเขียน มีอุปกรณ์หลายอย่าง แต่ที่น่าสนใจ คือ สมุดขาว สมุดไทยที่ทำด้วยกระดาษข่อย ปากกา ซึ่งสมัยนั้นมีหลายชนิดทำจากสิ่งที่หาได้ไม่ยาก เช่น ปากกาไม้ไผ่ ซึ่งเหลาให้กลมคล้ายดินสอ หรือชนมนแล้วผ่าปลายแหลมคมเป็นง่ามประกบกัน แหวะรางให้หมึกไหล มีลักษณะคล้ายปากนกกา ๒ อันประกบกัน แต่เขียนไปนานๆ เมื่อทู่ ต้องเหลาให้แหลมอีก ต่อมาจึงมีผู้คิดใช้ชนมนร่วน แหวะรางผ่าเป็นปากจาบ บางทีใช้หางแมงดาทะเลผ่าปากจาบเขียนเป็นปากกา ที่ใช้ชนปีกไก่หรือชนหางผ่าปากจาบก็มี หรือใช้เหล็กกวีสมาพับตัดปากจาบก็มี

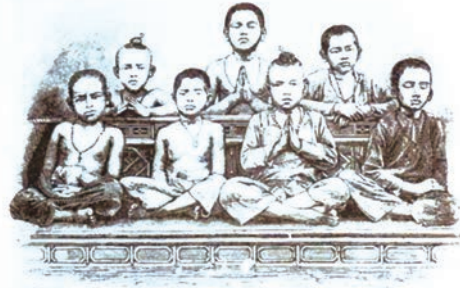
ชั้นห้า เป็นพวกทำตัวมูล **ชั้นหก** เป็นพวกแปลพระคัมภีร์ **ชั้นเจ็ด** เป็นพวกจาร **ชั้นแปด** เป็นพวกกลบหนังสือ และ**ชั้นเก้า** เป็นพวกปิดทองล่องชาด ซึ่งก็ต้องใช้อุปกรณ์การเรียนแตกต่างกันออกไป

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า อุปกรณ์การเรียนในสมัยนั้น เป็นวัสดุซึ่งจัดทำขึ้นได้เองจากของพื้นบ้าน ไม่ได้ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมใดๆ หนังสือตำราเรียนก็มีน้อยมาก การพิมพ์ยังไม่แพร่หลาย ต้องคัดลอกต่อๆ กันมา ฉะนั้นสิ่งแวดล้อม และอุปกรณ์ ตลอดจนสื่อการสอนต่างๆ ที่จะช่วยส่งเสริมหรือช่วยให้เกิดการเรียนรู้ มีน้อยกว่าปัจจุบันนี้มาก ดังนั้น ผู้ที่มีความรู้ดีจึงต้องเป็นผู้ที่ ขยัน อดทน มีความขวนขวายใฝ่รู้ ใฝ่เรียนอย่างแท้จริง จึงมีความเคารพ นับถือ ระลึกถึงบุญคุณของผู้ถ่ายทอดวิชาให้เป็นอย่างมาก และประชาชนจำเป็นต้องคิดค้น ประดิษฐ์ และรู้จักนำทรัพยากร และสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษาของไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากประเพณีโบราณในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ รัชกาลที่ ๔ เนื่องจากปัจจัยทางการเมืองและอิทธิพลของชาวตะวันตกที่แผ่ขยายมาทางประเทศเพื่อนบ้านของไทย อังกฤษรบชนะพม่า ซึ่งไทยเคยเกรงขามมา อังกฤษรบชนะจีน ยึดครองฮ่องกง ฝรั่งเศสรบชนะญวนและยึดครองญวนได้ เป็นต้น จึงต้องริเริ่มและเร่งรัดปรับปรุงส่งเสริมการศึกษา ทั้งฝ่ายการศึกษาของพระสงฆ์และของประชาชน

Group of young boys sitting on a bench in Bangkok

Group of young boys sitting on a bench in Bangkok

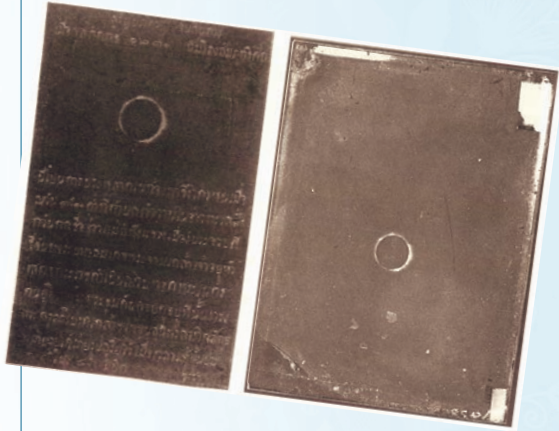
▲ ภาพเด็กชายและเด็กหญิงของโรงเรียนในบางกอก

▲ พระสังฆราชปลเลอกัวซ์พร้อมกับเด็กไทยสองคน
ที่ท่าหนพาไปฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕

▲ หม่อมราโชทัย (หม่อมราชวงศ์กระต่าย อิศรางกูร)

พระปรีชาสามารถในวิชาดาราศาสตร์เป็นเลิศ ได้ทรง
คำนวณวัน เวลา สถานที่ที่จะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวง
ซึ่งเห็นได้ชัดเจนที่ตำบลหว้ากอ เมืองประจวบคีรีขันธ์
และเมื่อได้เวลา ๕ โมง ๓๖ นาที ๒๐ วินาที ของวัน
อังคารที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๑๑ ก็เกิดสุริยุปราคา
จับเต็มดวงตรงตามที่ทรงคำนวณไว้ล่วงหน้าถึง
สามปี

▲ โปรดให้พระราชโอรสเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษจากนางแอนนา ลีโอโนเวนส์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ ซึ่งหลุยส์ บุตรของนางแอนนาได้รับพระราชทานพระมหากรุณาให้เป็นพระสหายของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์อื่นๆ

◀ หนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับที่ ๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

▲ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗

ก่อนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ การศึกษาของไทยยังคงดำเนินไปเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา คือ มีวัดเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่ประชาชน โดยเฉพาะผู้ชาย มีพระเป็นผู้อบรมสั่งสอน บ้านเป็นที่อบรม ฝึกฝนเด็กผู้หญิง รัฐและราชสำนักควบคุมดูแลส่งเสริมและให้ความอุปถัมภ์ตามสมควร ราชสำนักและสำนักราชบัณฑิต เป็นที่ฝึกฝนและให้ความรู้แก่บุตรหลานข้าราชการ เมื่อผู้ใดได้ศึกษาเล่าเรียนชั่วระยะหนึ่งแล้วก็เป็นแนวทางที่จะศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองสืบต่อไป มีการทำนุบำรุงพุทธศาสนา มีการสร้างวัด สังคายนา พระไตรปิฎก สืบต่อกันมาทุกสมัย มีการฟื้นฟูวรรณคดี แต่งหนังสือ มีวรรณคดีเกิดขึ้นหลายเรื่อง มีการเผยแพร่วิชาความรู้แก่ประชาชนด้วยวิธีต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นการให้การศึกษาออกโรงเรียน ในสมัยนั้นการศึกษาส่วนใหญ่เน้นหนักด้านการศึกษาอบรมทางพุทธศาสนา-ศีลธรรม การอ่าน เขียนภาษาไทย ภาษาบาลี วิชาการช่างก็มีการสอนการเรียนรู้บ้าง แต่อยู่ในวงครอบครัว และวงจำกัด ได้รับวิทยาการและเทคโนโลยีจากตะวันตกมาดัดแปลง ปรับปรุงริเริ่มวิชาความรู้ด้านต่างๆ มากขึ้น และได้เริ่มมีการศึกษาภาษาอังกฤษในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อติดต่อกับต่างประเทศได้

ราชนารีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกับบทบาทด้านการศึกษา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยามากนัก ในสังคมทั่วไปยังพบว่า ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนและผู้หญิงถือเป็นสมบัติของผู้ชาย กล่าวคือ ผู้หญิงเป็นสมบัติของพ่อเมื่อยังไม่แต่งงาน และเมื่อแต่งงานแล้วก็ถือเป็นสมบัติของสามี ซึ่งผู้ชายมีสิทธิจะขายให้ใครก็ได้ถ้าต้องการ และผู้หญิงก็ต้องอยู่ภายใต้การปกป้องของผู้ชายตั้งแต่เล็กจนโต สถานภาพของผู้หญิงในสังคมชั้นสูง โดยเฉพาะเจ้านายมีสิทธิได้ทรงกรมด้วย เช่น สมเด็จพระเทพสุทวารวดี สมเด็จพระศรีสุทธารักษ์ ส่วนภรรยาขุนนางมีสถานะไม่ต่างจากสตรีในสมัยอยุธยา สตรีส่วนใหญ่แม้ไม่ได้มีบทบาทด้านการเมืองการปกครอง แต่ก็มิบทบาทและความสำคัญอย่างยิ่งในการปกครองบ้านเรือน และการอบรมดูแลบุตรธิดา บริหารบำไพร่ในเรือนของตนให้ดำเนินกิจการอันเป็นประโยชน์แก่ครอบครัว โดยเฉพาะครอบครัวที่ผู้นำเป็นทหารและต้องกอบกู้บ้านเมือง

บทบาทด้านการศึกษาของสตรี จึงไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดนัก เนื่องจากสถานภาพของสตรีชั้นสามัญชนทั่วไป หรือที่เรียกว่า “ไพร่หญิง” เป็นแรงงานที่ให้ประโยชน์ทางอ้อม คือ การทำมาหากิน การทำนาทำไร่ระหว่างที่ผู้ชายถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการ หรือทำงานให้รัฐ^{๕๘}

อย่างไรก็ดี การศึกษาสำหรับสตรีในยุคนี้ ได้ดำเนินไปในลักษณะการศึกษานอกระบบ โรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยผ่านการเรียนรู้ภายในครอบครัว การเรียนรู้งานการบ้าน การเรือน บางส่วนมีการเรียนรู้ขึ้นภายในราชสำนักหรือในบ้านเรือนของตน ในลักษณะครูปัก ลักจำ

ราชনারีในฐานะชนชั้นนำในสังคมขณะนั้น มีบทบาทด้านการศึกษาที่เด่นชัดขึ้น กล่าวคือ การได้รับการศึกษาจากมิชชันนารี เช่น การเรียนภาษาอังกฤษ รวมถึงโอกาสที่จะได้แสดงความรู้ ความสามารถของตนผ่านงานเขียน เช่น **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนรินทรเทวี** หรือ พระนามเดิมว่า กุ พระธิดาลำดับที่ ๖ ในสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกทรงบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๐ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๓ ในช่วงรัชกาลที่ ๒ โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพบบันทึกจำนวนหนึ่งเล่มสมุดไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ โดยไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง และได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชวินิจฉัยว่า ผู้แต่งน่าจะเป็นกรมหลวงนรินทรเทวี และทรงตั้งชื่อหนังสือนี้ว่า **“จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่จุลศักราช ๑๑๒๙ ถึงจุลศักราช ๑๑๘๒ เป็นเวลา ๕๓ ปี”**^{๕๙}

อีกทั้ง ราชনারีบางพระองค์ยังอุปการะ ดูแลกวี เพื่อให้สร้างสรรค์ผลงานประพันธ์ อันเป็นมรดกของชาติ เช่น

สมเด็จพระเจ้าฟ้าคุณทลทิพวดี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเจ้าทองสุกต่อมาทรงเป็นสมเด็จพระราชชายานารี เจ้าฟ้าคุณทลทิพวดี ทรงเป็นพระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เป็นผลให้พระราชโอรสทั้งสามพระองค์ได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี โปรดให้สุนทรภู่ กวีเอก เป็นผู้ถวายพระอักษรแก่พระราชโอรสทุกพระองค์ ซึ่งต่อมาปรากฏหลักฐานอยู่ในวรรณกรรมของสุนทรภู่ อันสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ สองเรื่อง คือเรื่อง **สวัสดิรักษาคำกลอน** แต่ถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ และ **เพลงยาวถวายโอวาท** ถวายเจ้าฟ้าชายกลางและเจ้าฟ้าชายปิ๋ว ตามลำดับ และสมเด็จพระเจ้าฟ้าคุณทลทิพวดีทรงรับอุปการะสุนทรภู่อยู่ระยะหนึ่งในช่วงที่สุนทรภู่ตกอยู่ในฐานะลำบากอีกด้วย^{๖๐}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอัปสรสุตาเทพ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบาง พระองค์ทรงมีพระสติปัญญาเฉลียวฉลาด โปรดหนังสือ และการกวี ทรงชอบเลี้ยงกวี แม้แต่พระสุนทรโวหาร (ภู่) ยามตกทุกข์ได้ยากก็ได้รับการอุปการะจากพระองค์ ทรงโปรดให้แต่งกลอนถวาย และประทานรางวัลให้เลี้ยงชีพพักหนึ่ง จนกระทั่งพระองค์สิ้นพระชนม์^{๖๐}

ในขณะที่เดียวกัน สตรีสามัญก็มีบทบาทที่เด่นชัดขึ้นในวงวรรณกรรม เช่น **คุณพุ่ม (บุชบา ทำเรือจ้าง)** ผู้แต่งเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ เป็นธิดาของพระยาราชนนตรี (ภู่ ภมรมนตรี) มีเรื่องประวัติปรากฏว่า ในรัชกาลที่ ๓ ชอบเล่นเพลงยาวและดอกสร้อย สักวากันแพร่หลาย คุณพุ่มอยู่แพที่บ้านบิณฑาข้างเหนือท่าพระ มักมีเจ้านาย คือ พระบาท สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็นต้น และข้าราชการที่สูงศักดิ์ เช่น สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็นหลวง นายสิทธิ แล้วเลื่อนเป็นพระนายไวย ไปติดพันเล่นสักวากับคุณพุ่มที่แพนั้นมีใครขาด จนเรียก กันว่า “บุชบาทำเรือจ้าง” แม้จะไม่ปรากฏว่าคุณพุ่มได้แต่งหนังสือเป็นเรื่องหนึ่งเรื่องใดไว้ ว่าโดยส่วนเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์แล้ว กระทบความแต่งเป็น ๒ ตอน คือ แต่งเฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเฉลิมพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับว่าเป็นหนังสือแต่งดี^{๖๒}

คุณสุวรรณ เป็นธิดาของพระยาอุไทยธรรม (กลาง ณ บางช้าง) กับคุณหญิงน่วม เป็นผู้ประพันธ์บทละครเรื่อง พระมะเหลเถไถ และ อุณรุทร้อยเรื่อง รวมถึง เพลงยาวเรื่อง หม่อมเป็ดสวรรค์ และเพลงยาวเรื่อง พระอาการประชวรกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ บทละคร เรื่อง พระมะเหลเถไถ มีความแปลกคือ คุณสุวรรณแต่งเป็นภาษาบ้าง ไม่เป็นภาษาบ้างปนกันไป แต่ต้นจนปลาย แต่ใครอ่านก็เข้าใจความได้ตลอดเรื่อง ส่วนบทละครอุณรุทร้อยเรื่องนั้น คุณสุวรรณเกณฑ์ตัวบทละครเรื่องต่างๆ มารวมในเรื่องเดียวกัน มีกระทบความค่อนข้างเยอะ แต่สำนวนกลอนและการแสดงความรู้เรื่องละครต่างๆ กว้างขวาง...แต่มีอยู่บทหนึ่งใน อุณรุทร้อยเรื่องของคุณสุวรรณซึ่งควรสรรเสริญในกระทบความว่าเป็นความคิดแปลกดี คือ บทจำแลงตัว^{๖๓}

จากที่กล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นว่า บทบาทด้านการศึกษาของราชานารีและสตรีไทย มีความเด่นชัดและมีบทบาทในสังคมสูงขึ้น ดังหลักฐานที่ปรากฏแล้วว่า มีผู้หญิงได้เป็นกำนัน ตลาดหรือนายอากรตลาดในรัชกาลที่ ๒ รวมถึงมีผลงานสร้างสรรค์บทกวี และบางคนได้เรียน หนังสือกับมิชชันนารี บทบาทด้านการศึกษาของหญิงไทยจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ไม่นิยมให้สตรีเล่าเรียนทางหนังสือ นอกจากจะเรียนรู้ในเรื่อง ของการบ้านการเรือน เท่านั้น จนกระทั่งมาถึงยุคสมัยรัตนโกสินทร์ ภายหลังรัชกาลที่ ๔ จึงได้มีการยอมรับและเริ่มที่จะให้ สตรีสามัญสามารถเล่าเรียนหนังสือทัดเทียมเสมอกับบุรุษได้

บทที่ ๓

บทบาทด้านการศึกษาของราชธานี ในสมัยรัตนโกสินทร์ต่อการศึกษา ในระบบ พ.ศ.๒๔๑๒-๒๕๕๕

นับจากสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรื่อยมา กระทั่งเข้าสู่สมัยปัจจุบัน ราชธานีของไทยทรงส่งเสริมสนับสนุนและมีบทบาทด้านการศึกษาเรื่อยมา ดังจะเห็นได้เด่นชัดในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับว่าเป็นยุคแห่งการปฏิรูปของประเทศไทย **สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง** พระราชินีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีบทบาทต่อการศึกษาในระบบเป็นอันมาก โดยพระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นหลายแห่ง ทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด ด้วยพระองค์ทรงมีพระดำริว่าความเจริญรุ่งเรืองของชาติบ้านเมืองนั้น จะบรรลุผลสำเร็จได้ก็ย่อมขึ้นอยู่กับการศึกษาของประชาชนทั้งชาย

และหญิง แต่ทรงเห็นว่าฝ่ายสตรีนั้นมีความล้าหลังทางการศึกษากว่าฝ่ายบุรุษเป็นอย่างมาก จึงมีพระราชเจตนาใคร่จะเปิดโอกาสให้แก่สตรีได้รับการศึกษาและเพิ่มพูนความรู้ขึ้นมาให้เทียบเท่าสตรีในต่างประเทศ พระองค์ทรงสละพระราชทรัพย์จำนวนหนึ่งเพื่อจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้น ทรงพระกรุณาฯรับเป็นองค์อุปถัมภ์ พระราชทานค่าใช้จ่ายต่างๆ เช่น เงินเดือนครู เงินค่าอาหารครู ฯลฯ

โรงเรียนนี้แต่เดิมเปิดขึ้นที่ มุมตึกถนนอัษฎางค์และถนนจักรเพชรต่อกันที่ตำบลปากคลองตลาด ได้ทำการสอนครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๗ พระราชทานนามว่า **โรงเรียนราชินี**^{๖๔} โดยพระราชทานโครงการศึกษาไว้ ให้นักเรียนได้มีความรู้ทางการฝีมือสำหรับสตรีให้สามารถประกอบอาชีพได้ และมุ่งให้ทั้งศึกษาภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้อ่านออกเขียนได้ อีกทั้งให้มีการอบรมศีลธรรมจรรยาตามแบบประเพณีนิยม ในแง่ของครูที่จะให้การอบรมศึกษาในโรงเรียนราชินีนั้น พระองค์ก็ทรงมีแนวพระดำริในการพัฒนาครูผู้สอนให้มีความรู้ความสามารถทัดเทียมกับนานาชาติอารยประเทศ ทรงจัดส่งครูสตรีที่เตรียมจะเข้าเป็นครูรุ่นต่อไปนั้น ให้ออกไปศึกษาวิชาในด้านต่างๆ เพิ่มเติม ที่ต่างประเทศ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้โรงเรียนนี้ได้ทำการย้ายมารวมอยู่ ณ สถานที่สุนนทาลัย

นอกจากนี้ ในช่วงเดียวกันนั้นพระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์เพิ่มเติม ขยายการศึกษาของกุลสตรีโดยก่อตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นอีกหลายแห่ง ทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด เช่น โรงเรียนเสาวภา เปิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ โรงเรียนวิเชียรมาตุ จังหวัดตรัง เปิดทำการสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ โรงเรียนราชินีบูรณะ จังหวัดนครปฐม เปิดทำการสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓^{๖๕} เป็นต้น จนมาถึงเมื่อพ.ศ. ๒๔๗๒ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ทรงสร้างโรงเรียนราชินีบน ได้ย้ายชั้นมัธยมวิสามัญศึกษาจากโรงเรียนราชินีไปเรียนที่โรงเรียนราชินีบน โรงเรียนราชินีจึงเปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ เป็นชั้นสูงสุด ต่อมาได้ตั้งแผนกวิสามัญการเรือนขึ้น ซึ่งได้ยุบเลิกไปในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ และได้เริ่มเปิดชั้นเตรียมอุดมศึกษาปีที่ ๑ ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๘^{๖๖}

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถฯ ทรงสนับสนุนการศึกษาในระดับอาชีวศึกษา โดยได้พระราชทานกำเนิดวิทยาลัยอาชีวศึกษาเสาวภา ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ อีกทั้งในระดับของการอุดมศึกษา ก็ทรงสนับสนุนการศึกษาทางด้านแพทย์และพยาบาลอันเป็นการศึกษาที่จะนำไปสู่ระบบสาธารณสุขที่ดีของชาติต่อไป โดยพระองค์ทรงให้โอกาสข้าหลวงที่รับราชการในพระองค์ได้เข้าเรียนวิชาพยาบาลและผดุงครรภ์ซึ่งพระองค์ทรงดำริให้เปิดขึ้นใหม่อีกแผนก

หนึ่งในศิริราชพยาบาล^{๖๗} ทรงเห็นว่า วิชาแพทยผดุงครรภ์มีความจำเป็นแก่ชีวิตของสตรี เนื่องจากในสมัยนั้นสตรีต้องเสียชีวิตเป็นจำนวนมากจากการคลอดบุตร จึงได้พระราชทาน ทรัพย์ส่วนพระองค์ตั้งโรงเรียนเพื่ออบรมผดุงครรภ์ขึ้นในบริเวณโรงพยาบาลศิริราช เริ่มเปิด ทำการสอน เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ.๒๔๓๙ โดยใช้ชื่อว่า **“โรงเรียนหญิงแพทยผดุงครรภ์ และการพยาบาลไข้”** สังกัดกรมศึกษาธิการ ซึ่งนับเป็นโรงเรียนผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล แห่งแรกในประเทศไทย และทรงโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ เป็นผู้อำนวยการ คนแรก การศึกษาวิชาการพยาบาลจึงได้เริ่มต้นตั้งแต่บัดนั้น ในระยะต่อมาโรงเรียนได้พัฒนามา เป็นลำดับจนเป็น **“โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัย คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์”** ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานนามเป็น **“มหาวิทยาลัยมหิดล”** ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๕ โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัย คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาลได้รับอนุมัติให้ยกวิทยฐานะเป็น **“คณะพยาบาลศาสตร์”** เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน นับเป็นคณะที่ ๑๓ ของมหาวิทยาลัยมหิดล ตามหนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับ พิเศษ หน้า ๑๘ เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๑๐๓ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๑๕ โดยมี นางสงวนสุข ฉันทวงศ์ เป็นคนบดคนแรก และมีวิวัฒนาการเรื่อยมาตามการเปลี่ยนแปลงของ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ความก้าวหน้าทางการศึกษา วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีตาม ลำดับจนถึงปัจจุบัน^{๖๘}

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถฯ มิเพียงพระราชทานทรัพย์เพื่อตั้งโรงเรียน ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลเท่านั้น หากแต่ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาคารสถานที่สำหรับสอน วิชาแพทย์เพิ่มขึ้นที่ศิริราชพยาบาล ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ออกให้จ่ายเป็น เงินเดือนสำหรับแพทย์มิชชันนารีถึงเดือนละ ๘๐๐ บาท นอกจากนี้ บรรดานักเรียนทั้งหมด ที่เข้ามาศึกษาวิชาแพทยผดุงครรภ์อยู่ในตอนแรกก็ยังได้รับพระราชทานเงินเดือนสำหรับเป็น ค่าใช้จ่ายอีกคนละ ๑๒ บาท ทั้งนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินไว้จำนวนหนึ่ง เป็นพิเศษต่างหาก สำหรับทางโรงพยาบาลจ่ายให้แก่คนไข้หญิงอนาถาผู้มาฝากครรภ์และ คลอดบุตรในโรงศิริราชพยาบาลทุกคน^{๖๙} สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถฯ ยังได้ทรง บริจาคพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมากอีกหลายครั้งหลายคราวสร้างเสริมทะนุบำรุงโรงพยาบาล จุฬาลงกรณ์ เป็นสถาบันการศึกษาฝึกฝน ซึ่งปรากฏว่าโรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์ของ โรงพยาบาล ได้ผลิตนางพยาบาลผดุงครรภ์ที่เรียนสำเร็จวิชาออกมาปฏิบัติงานให้แก่หน่วย ต่างๆ ในกองบรรเทาทุกข์ของสภากาชาดสยามเป็นจำนวนมากมายหลายรุ่น^{๗๐} นับได้ว่า พระองค์ทรงเป็นผู้เริ่มปรับปรุงการศึกษา เพื่อยกระดับสภาวะสตรีไทยให้ก้าวหน้าทัดเทียม สตรีใน นานาชาติอย่างแท้จริง

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ราชนารีอีกพระองค์หนึ่งซึ่งทรงมีบทบาททางการศึกษาคือ **สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า** พระภรรยาเจ้าในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อวงการการศึกษาไทยนานัปการ ด้วยทรงรับโรงเรียนราชินีและโรงเรียนราชินีบนไว้ในพระราชานุอุปถัมภ์นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ และโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งราชินีมูลนิธิขึ้นเพื่อให้เป็นองค์กรที่มีทุนสำหรับบำรุงและควบคุมดูแลกิจการต่างๆ ของโรงเรียนราชินีทั้งสอง^{๗๑} และด้วยพระราชดำริที่จะพัฒนาการศึกษาของสตรี เมื่อสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และสมเด็จพระเจ้า ฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เสด็จประพาสจังหวัดสระบุรี ได้ทราบว่าจังหวัดนี้ยังไม่มีโรงเรียนสตรี ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ สมเด็จพระเจ้า ฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธรจึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินส่วนพระองค์เป็นค่าก่อสร้างโรงเรียน พร้อมด้วยเครื่องใช้เป็นเงิน ๓๐,๐๐๐ บาท และสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินส่วนพระองค์จำนวน ๒,๔๐๐ บาท ให้สร้างเรือนพักครู ๒ หลัง การก่อสร้างโรงเรียนดังกล่าว สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงกำกับดูแลและเมื่อการก่อสร้างโรงเรียนสำเร็จเรียบร้อยใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ก็ได้พระราชทานนามโรงเรียนนี้ว่า “โรงเรียนสหชายหญิง” จนมากระทั่ง พ.ศ. ๒๔๙๙ โรงเรียนได้ย้ายไปสถานที่ใหม่ เนื่องจากที่เดิมคับแคบและได้รวมโรงเรียนชายหญิง ใช้ชื่อว่า โรงเรียนสระบุรีพิทยาคม^{๗๒} อีกทั้งทรงสนับสนุนด้านการศึกษาของสตรี โดยเสด็จฯ ไปทรงเปิดโรงเรียนสตรีจังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ และโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามโรงเรียนแห่งนี้ว่า “วรรณวิไล” ในวันที่ทรงประกอบพิธีเปิดโรงเรียนได้พระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงโรงเรียน ๓๐๐ บาท ทรงปลูกต้นพิภูลที่สนามหน้าโรงเรียนและพระราชทานตราสัญลักษณ์แก่โรงเรียนด้วย^{๗๓}

นอกจากนี้ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ยังโปรดเกล้าฯ พระราชที่ดินและอาคาร ณ ตำบลบ้านแปง อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ดินที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงซื้อพระราชทานสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พระราชธิดา เพื่อเป็นที่ประทับเวลาเสด็จประพาสบางปะอิน และทรงพักผ่อนรักษาพระองค์จากพระอาการประชวรระยะหนึ่ง แต่ต่อมาถูกปล่อยทิ้งร้าง สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า จึงทรงมีพระราชดำริว่า ควรใช้สถานที่ให้เกิดประโยชน์แก่การศึกษา จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินและอาคารทั้งหมดให้แก่โรงเรียนประชาบาลวัดบ้านแปง และพระราชทานนามใหม่ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะพระราชธิดาว่า **โรงเรียนเจ้าฟ้าสร้าง** เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓^{๗๔}

สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พระราชเทวีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นราชนารีอีกพระองค์หนึ่งที่ทรงมีบทบาทด้านการศึกษาในประเทศไทย ด้วยทรงได้รับสนองพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องการศึกษาหาความรู้และในเรื่องภาษาและวรรณคดี ทรงนิพนธ์โคลงฉันท์สุภาษิตเพื่อส่งไปร่วมพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณสุภาษิต ซึ่งพิมพ์พระราชทานแจกเป็นที่ระลึกในงานฉลองหอพระสมุดวชิรญาณ นอกจากนี้ยังได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายในอีกด้วย^{๗๕}

กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว **สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี** พระราชธิดาพระองค์เดียวในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระผู้อุปถัมภ์อันนับได้ว่ามีพระมหากรุณาธิคุณต่อการศึกษาของไทยเป็นล้นพ้นอีกผู้หนึ่ง ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนฯ ทรงมีบทบาทต่อการศึกษาเป็นคุณูปการ พระองค์ทรงอุปการะโรงเรียนต่างๆ หลายโรงเรียนไว้ในพระอุปถัมภ์

โรงเรียนเพชรรัชต์ เป็นโรงเรียนหนึ่งในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ ซึ่งเปิดสอนในระดับชั้นอนุบาลถึงชั้นมัธยมศึกษา ใน พ.ศ. ๒๕๓๔ ทางโรงเรียนได้รับหนังสือจากวังรื่นฤดี ลงวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๔ ทรงพระกรุณารับโรงเรียนเพชรรัชต์และค่ายลูกเสือเพชรรัชต์อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี ไว้ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี^{๗๖} นับเป็นสิริมงคลยิ่งความปลาบปลื้มปิติแก่โรงเรียนคณะครูอาจารย์และนักเรียนทุกคนเป็นอย่างยิ่ง ทุกคนต่างชื่นชมยินดีและสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นและในวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดีได้ทรงพระกรุณาเสด็จเป็นองค์ประธานในการประกอบพิธีเปิดป้ายชื่อโรงเรียนจากโรงเรียนเพชรรัชต์มาเป็น “โรงเรียนเพชรรัชต์ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี”^{๗๗} สืบมาจนกระทั่งปัจจุบัน นอกจากนี้ เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ ยังทรงรับ**โรงเรียนปรินทร์ร้อแยลวิทยาลัย** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงวางศิลาฤกษ์อาคารเรียนหลังแรกไว้ในอุปถัมภ์ และในโอกาสฉลองครบรอบ ๘๐ ปี ในวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๙ ทางโรงเรียนได้กราบทูลเชิญ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ เสด็จมาทรงวางศิลาฤกษ์อาคารชั้นประถมศึกษาพร้อมกับทรงพระราชทานนามอาคารหลังนั้นว่า “อาคารเพชรรัตน - สุวีทนา” เพื่อเป็นพระอนุสรณ์แห่งพระชนม์^{๗๘}

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ทรงพระกรุณาฯ รับโรงเรียนไว้ในพระอุปถัมภ์อีกหลายโรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สมทบการก่อสร้างอาคารเรียนดังกล่าว แล้วพระราชทานนามโรงเรียนแห่งนี้ว่า “โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย” โดยสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ ทรงพระกรุณาฯ รับโรงเรียนนี้ไว้ในพระอุปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๓ และเสด็จมาทรงเยี่ยมทอดพระเนตรกิจการโรงเรียนในวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๑^{๗๙}

โรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์ฯ และทุนเพชรรัตนอุปถัมภ์โรงเรียนสายน้ำผึ้ง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ ทรงรับไว้ในพระอุปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ พระองค์ทรงพระราชทานทุนการศึกษา สำหรับนักเรียนที่มีคะแนนยอดเยี่ยมระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ๑ ทุน และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ๑ ทุน ทุนละ ๑,๕๐๐ บาท นอกจากนี้ทางโรงเรียนได้จัดตั้งทุนขึ้น โดยขอพระราชทานพระอนุญาตตั้งชื่อทุนว่า “ทุนเพชรรัตนอุปถัมภ์โรงเรียนสายน้ำผึ้ง” โดยนำดอกผลจากเงินที่ได้รับพระราชทานมาจากพระองค์จำนวน ๕๐,๐๐๐ บาท มามอบเป็นทุนการศึกษาแก่นักเรียน^{๘๐} ผู้มีผลการเรียนดี มีความประพฤติเรียบร้อย มีน้ำใจช่วยเหลือกิจกรรมส่วนรวม ปีละ ๔ ทุน โดยพระองค์ได้เสด็จมาพระราชทานประกาศนียบัตรแก่นักเรียนก็จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ เป็นประจำเสมอมา และในวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ซึ่งเป็นวันครบรอบ ๓๐ ปีของโรงเรียนสายน้ำผึ้ง ทางโรงเรียนได้ก่อสร้างอาคารเอนกประสงค์ขึ้น โดยได้รับพระราชทานนามของสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ เป็นนามของอาคารว่า “อาคารสมเด็จพระเจ้าฟ้าเพชรรัตนฯ” และพระองค์ได้เสด็จมาทรงเปิดอาคารดังกล่าว

โรงเรียนพณิชยการสันติราษฎร์ในพระอุปถัมภ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ ได้ทรงรับไว้ในพระอุปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๙ และทรงพระกรุณาเสด็จไปพระราชทานประกาศนียบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาในโอกาสที่โรงเรียนดำเนินการครบ ๓๐ ปี

ทั้งยังพระราชทานเงินจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ บาท เพื่อก่อตั้งสมาคมศิษย์เก่าพณิชยการสันติราษฎร์ ในพระอุปถัมภ์ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี^{๕๑} โรงเรียน สยามธุรกิจและพาณิชยการในพระอุปถัมภ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ ทรงรับไว้ในพระ อุปถัมภ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ทั้งยังทรงพระกรุณาเสด็จมาพระราชทานประกาศนียบัตรแก่ผู้สำเร็จ การศึกษาเป็นประจำทุกปี^{๕๒}

อนึ่ง เพื่อเป็นการสืบทอดพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชบิดา ในการก่อตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง หรือ **วชิราวุธวิทยาลัย** ในปัจจุบัน โดย ภายหลังที่สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี เสด็จกลับประเทศ ไทยเป็นการถาวรแล้ว ได้ทรงอุปการะกิจการต่างๆ ของวชิราวุธวิทยาลัยมาโดยตลอด ทั้งใน ฐานะผู้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และในส่วนพระองค์เอง ในสมัยที่พระเจ้า ภคินีเธอฯ ทรงเจริญพระชนมายุ ๓ รอบ วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔ พระองค์ทรงพระ กรุณาพระราชทานเงินจำนวน ๔๖๐,๐๐๐ บาท แก่วชิราวุธวิทยาลัย เพื่อสร้างอาคารวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้ยังได้ทรงพระกรุณาพระราชทานเงินจำนวน ๑๘๐,๐๐๐ บาท อันเป็นรายได้จาก การแสดงละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระร่วง ใน วาระฉลองพระชนมายุ ๓ รอบ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สมทบเพื่อก่อสร้าง อาคารดังกล่าวด้วย อาคารนี้ได้รับพระราชทานนามว่า “เพชรรัตน” และในบางโอกาสที่เสด็จ ไปวชิราวุธวิทยาลัย พระองค์พระราชทานเงินบำรุงกิจการของโรงเรียนและพระราชทาน หนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อประโยชน์ในการศึกษา ของนักเรียน^{๕๓}

ในทุกสิ้นปีการศึกษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ เสด็จแทนพระองค์ไปพระราชทานประกาศนียบัตรและรางวัลแก่นักเรียนนวิราชวิทยาลัย พร้อมทั้งมีพระราชดำรัสพระราชทานแก่นักเรียนเป็นประจำทุกปี เช่น พระดำรัสที่พระราชทานแก่นักเรียนนวิราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ความตอนหนึ่งว่า

“...ในขณะที่เดียวกัน ใคร่เตือนสตินักเรียนไว้ด้วยว่า ความสำเร็จในชีวิตของคนเรานั้นมิได้ขึ้นอยู่กับวิชาความรู้อย่างเดียว ยังคงต้องอาศัยคุณสมบัติอื่นๆ เป็นองค์ประกอบอีกมาก จึงขอให้นักเรียนทุกคนตั้งใจศึกษาเล่าเรียน หมั่นฝึกฝนตนเองให้ถึงพร้อมด้วยความรู้ความสามารถ และคุณสมบัติอื่นๆ ทั้งในกายและในจิตใจ จักได้สามารถสร้างความสำเร็จ สร้างอนาคตที่ดั่งามให้แก่ตนเองและสามารถบำเพ็ญตนเองให้เป็นประโยชน์แก่สังคมและชาติบ้านเมืองได้ยิ่งๆ ขึ้นไป”^{๘๔}

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ยังทรงก่อตั้ง “ทุนสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ” เนื่องในการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปีพระราชสมภพ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๐๗ เพื่อเป็นพระอนุสรณ์ถึงพระมหากษัตริย์คุณในสมเด็จพระอัยยิกา โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา ทรงเป็นประธานกรรมการจัดทุนฯ

ในเบื้องต้น สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ ทรงพระกรุณาซื้อหนังสือเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พระราชทานไปยังโรงเรียนต่างๆ ทำให้มีเงินทุนจำนวน ๒๐๐,๐๐๐ บาท และต่อมาในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้พระราชทานเงินสมทบทุน จำนวน ๓๐,๐๐๐ บาท

วัตถุประสงค์ของเงินทุนนี้ คือ เพื่อนำดอกผลที่ได้มามอบเป็นทุนการศึกษาแก่นักเรียน และนักศึกษาของสถาบันในพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ซึ่งมีด้วยกัน ๑๐ แห่ง ดังนี้

๑. โรงเรียนราชินี
๒. โรงเรียนราชินีบน
๓. วิทยาลัยอาชีวศึกษาเสาวภา
๔. โรงเรียนราชินีบูรณะ จังหวัดนครปฐม
๕. โรงเรียนวิเชียรมาตุ จังหวัดตรัง

๖. โรงเรียนสภาราชนิ จังหวัดตรัง
๗. โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๘. โรงเรียนศรียานุสรณ์ จังหวัดจันทบุรี
๙. คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
๑๐. วิทยาลัยพยาบาล สภากาชาดไทย

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอฯ จะเสด็จทรงเป็นประธานในพิธีพระราชทานทุนเป็นประจำทุกปีนับตั้งแต่การพระราชทานทุนในวาระแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๘ เรื่อยมา ทั้งยังพระราชทานเงินสมทบทุนเพิ่มเติมในโอกาสต่างๆ เป็นประจำ

จวบจนกระทั่งรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว **สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี** ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีบทบาทและสนับสนุนด้านการศึกษาอย่างต่อเนื่อง สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ทรงตั้ง “**ทุนประชาธิปไตย**” เพื่อเป็นกองทุนสำหรับส่งเสริมแก่โรงพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี นอกเหนือไปจากงบประมาณที่ได้รับประจำปี และเพื่อเป็นกองทุนสำหรับนักเรียนวิทยาลัยพยาบาลให้ยืมใช้เพื่อการศึกษาและทำกิจกรรม ในการนี้ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ชื่อ “**ทุนประชาธิปไตยบรมราชานุสรณ์**” และพระราชทานพระราชทรัพย์เพิ่มเติมให้แก่กองทุนตั้งเมื่อแรกตั้งตลอดมาทุกปีที่เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานประกาศนียบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาวិชาพยาบาล^๕

กระทั่งถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ราชานารีหลายพระองค์ อาทิ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๙ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงมีบทบาทและมีพระมหากรุณาธิคุณต่อการศึกษาของไทยนานัปการ อย่างหาที่สุดมิได้ โดยในบทนี้จะเน้นถึงการศึกษาในระบบเป็นสำคัญ ซึ่งตามพระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๕๒ ได้กำหนดให้การศึกษาในระบบมีสองระดับ คือ การศึกษาขั้น พื้นฐาน และการศึกษาระดับอุดมศึกษา

๓.๑ การศึกษาขั้นพื้นฐาน

๓.๑.๑ การศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา

ราชานารีในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงมีบทบาทเกี่ยวกับการศึกษาในระดับก่อนประถมศึกษา เป็นอันมาก โดยราชานารีแต่ละพระองค์ได้ทรงส่งเสริมการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา ในหลากหลายรูปแบบ

๑๓ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระทัยการศึกษาของ เยาวชนเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะเด็กในวัยเรียนทั้งหลายที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (รร. จปร.) แห่งใหม่ ด้วยเหตุนี้ จึงทรงแปรความสนพระทัยให้เกิดเป็นรูปธรรมขึ้นมาและก่อ ประโยชน์แก่ชุมชนใกล้เคียง เนื่องจากทรงมีพระราชดำริ ย้าย รร. จปร. มาอยู่บริเวณเขา ชะง็อกซึ่งอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ หรือแม้แต่ตัวจังหวัดนครนายกนั้น ทำให้ข้าราชการที่ ต้องการย้ายครอบครัวไปด้วยประสบปัญหาเรื่องการเลี้ยงดูบุตรหลาน พระราชดำริดังกล่าวจึง ก่อให้เกิดศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขึ้น^{๑๖๖}

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงดำเนินการจัดตั้งโครงการศูนย์ พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์ปฐมวัย และโรงเรียนอนุบาลทั้งในเขตเมืองและเขตชายแดนขึ้น เพื่อพัฒนา และเตรียมความพร้อมเด็กก่อนวัยเรียนและเป็นการแบ่งเบาภาระของผู้ปกครองในการเลี้ยงดู ให้สามารถใช้เวลาประกอบอาชีพได้อย่างเต็มที่ พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการ อบรมบ่มนิสัยเด็กเล็กที่พ่อแม่ต้องทำงานหาเลี้ยงชีพและปล่อยปละละเลยลูกให้อยู่ตามลำพัง โดยไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมพัฒนาอย่างถูกต้องและความสามารถของเด็กในการเรียนรู้การ ศึกษาภาคบังคับ^{๑๖๗}

ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โครงการเทพอำนวย
ในเขตชุมชนแออัดของกรุงเทพฯ มีจำนวน
๑๒ แห่ง

ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กโครงการเทพอำนวย
ประยุกต์ ในเขตพื้นที่รับผิดชอบของกองกำลัง
บูรพา ได้แก่ พื้นที่จังหวัดปราจีนบุรี ในเขต
อำเภออรัญประเทศ อำเภอวัฒนานคร อำเภอ
วังน้ำเย็น อำเภอสระแก้ว จำนวน ๕๙ แห่ง โดย
ให้ราษฎรร่วมมือกันสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก
และคัดเลือกพี่เลี้ยง ทั้งนี้ราษฎรจะได้มีความ
รู้สึกร่วมกันถึงการเป็นเจ้าของศูนย์ดังกล่าว
นอกจากนี้ยังศูนย์พัฒนาเด็กก่อนวัยเรียนที่อยู่ใน
ความรับผิดชอบของกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนอีกทั้งสิ้น ๑๖๗ แห่ง และศูนย์ที่
ดำเนินการอยู่นอกโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน แต่ควบคุมดูแลโดยตำรวจตระเวนชายแดน
๒๔ แห่ง^{๔๔}

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงจัดตั้งโครงการศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจิตรลดาขึ้น โดยให้บุตรหลานของเหล่าข้าราชการบริพารทุกหน่วยงานที่เข้ามาถวายงานในสวนจิตรลดา ได้ศึกษาเล่าเรียน เพื่อเตรียมตัวก่อนเข้าเรียนในระดับอนุบาล ทั้งนี้พระองค์ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ให้ดำเนินการทั้งหมดและทรงคัดเลือกบุตรหลานของเจ้าหน้าที่ที่เป็นข้าราชการซึ่งสำเร็จการศึกษาวิชาครู วุฒิ ปกศ. สูง มาเป็นครูและดูแลเด็กเหล่านี้ ศูนย์ดังกล่าวเปิดดำเนินการเมื่อวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๙

๑๓ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระราชกําเนิดโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ซึ่งทำการเปิดสอนตั้งแต่ปีการศึกษา ๒๕๒๕ แบ่งการเรียนการสอนออกเป็น ๒ ระดับ คือ ก่อนประถมศึกษาและระดับประถมศึกษา ระดับก่อนประถมศึกษา ได้แก่ ศูนย์เด็กปฐมวัยและชั้นอนุบาล จัดขึ้นเพื่อรองรับเด็กที่มีอายุระหว่าง ๓ ขวบครึ่ง ถึง ๕ ขวบ โดยมีพระราชประสงค์เพื่อช่วยเหลือเด็กกำพร้าของมูลนิธิสงเคราะห์เด็ก สภาภาษาชาติไทยให้มีโอกาสที่เรียน และช่วยแบ่งเบา

ภาระการเลี้ยงดูบุตรให้แก่ข้าราชการ เพราะโรงเรียนตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ทำงาน ของบิดามารดา เด็กปฐมวัยนี้จะได้รับการอบรมเลี้ยงดู เน้นความเป็นอยู่ที่ถูกสุขลักษณะ ให้เด็กมีความสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ ฝึกให้เด็กรู้จักช่วยตัวเอง รู้จักระเบียบและมารยาท ต่างๆ ตามควรแก่วัย^{๘๙}

๑๓ โรงเรียนอนุบาลศูนย์ศิลปาชีพ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงมีพระราชประสงค์จะช่วย เหลือลูกหลานของคณาจารย์ในศูนย์ศิลปาชีพบางไทรให้มีที่ศึกษาเล่าเรียนในระดับอนุบาล โดย ดัดแปลงอาคารสำนักสงฆ์ซึ่งมีอยู่ให้เป็นอาคารเรียน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนากองแบบปรับปรุงและตกแต่งบริเวณให้เหมาะสมที่จะเป็นโรงเรียนและทรงรับไว้ในพระราชูปถัมภ์ การจัดการเรียนการสอนใช้แนวทางการจัดประสบการณ์ของกระทรวง ศึกษาธิการ และได้ครูจากกรมการฝึกหัดครูที่มีความเข้าใจในการสอนมาเป็นครูและพี่เลี้ยง ทั้งนี้ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เพื่อใช้เป็นทุนในการดำเนินการให้รวดเร็ว ยิ่งขึ้น^{๙๐}

๑๔ มุลินธิเด็กอ่อนในสลัม

พุทธศักราช ๒๕๒๖ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวง นราธิวาสราชนครินทร์ ทรงรับมุลินธิเด็กอ่อนในสลัมไว้ในพระอุปถัมภ์เพื่อทรงช่วยเหลือ เด็กอ่อนให้ได้รับการดูแลอย่างถูกต้องทั้งในด้านการสาธารณสุขและการศึกษาเพื่อให้เติบโตมา อย่างมีศักยภาพ จนในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๕๑ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับเป็นประธานกิตติมศักดิ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ได้ พระราชทานเงินทุนการกุศลสมเด็จพระย่าและพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ทุนการกุศล กว. ให้ มุลินธิฯ จัดตั้งเป็น “กองทุนนมและอาหาร” นำดอกผลมาจัดซื้อนมให้กับเด็กที่ยากจน แม่ที่มี ปัญหาด้านสุขภาพ โดยให้ฟรีหรือจำหน่ายในราคาถูก ทำให้เด็กอ่อนที่ยากไร้ได้มีนมดื่ม ใน ขณะเดียวกันก็ให้ความรู้ด้านการดูแลเด็กแก่ครอบครัว พร้อมกับ การส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วย นมแม่ อย่างน้อยแรกเกิด - ๖ เดือน หรือนานที่สุด และยังจัดตั้ง “กองทุนปลูกเงิน สงเคราะห์พิเศษ” เพื่อให้ความช่วยเหลือผู้ประสบอุบัติเหตุต่างๆ อาทิ เหตุการณ์ไฟไหม้ โดยทรงประทานเงินให้แก่มุลินธิฯ อย่างต่อเนื่องทุกปี จวบจนปัจจุบัน^{๙๑}

๑๓ โครงการตั้งศูนย์ทดลองเด็กหูหนวกปฐมวัย

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชประสงค์ที่จะให้เด็กพิการทางหูได้รับการฟื้นฟูสมรรถภาพและมีพระราชวินิจฉัยว่าเด็กพิการในครอบครัวที่มีรายได้น้อยหรือผู้ปกครองมีการศึกษาน้อยจะขาดโอกาสในการฟื้นฟูสมรรถภาพ พระองค์ทรงเห็นว่าหากเปิดโครงการเตรียมความพร้อมแก่เด็กหูหนวกย่อมจะอำนวยคุณประโยชน์แก่เด็กได้มาก จึงมีพระราชดำริให้จัดตั้งโครงการดังกล่าวขึ้น เพื่อทดลองวิธีการฝึกอบรมเด็กหูหนวกระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ (อายุ ๓-๖ ปี) เป็นการเตรียมความพร้อมในการเรียนก่อนที่เด็ก

จะเข้าเรียนระดับชั้นประถมปีที่ ๑ โครงการเตรียมความพร้อมทางด้านความเข้าใจ ความคิด สติปัญญา การช่วยเหลือตนเอง สุขนิสัย และการพัฒนาทางภาษาและการพูด เพื่อส่งเสริมให้ ติดต่อสื่อสารกับเด็กปกติ^{๑๒}

เพื่อให้โครงการนี้ได้มีการปฏิบัติและสามารถดำเนินกิจการไปได้ด้วยดี จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับการศึกษาสำหรับเด็กหูหนวกหูตึงขึ้น เป็นคณะ ผู้ดำเนินการโครงการ

โครงการศูนย์ทดลองเด็กหูหนวกปฐมวัย เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๒๖ มีนักเรียนหูหนวกปฐมวัยเมื่อเริ่มทำการสอน จำนวน ๑๔ คน ปัจจุบันโครงการฯ มีหลักสูตร การเตรียมความพร้อม ๔ ระดับชั้น ระดับชั้นละ ๒ กลุ่ม รวมนักเรียน ๔๒ คน^{๑๓}

๓.๑.๒ การศึกษาระดับประถมศึกษา

“ประการแรกทีอยากจะแสดงความคิดก็คือ เห็นว่าการประถมศึกษาเป็นสิ่งที่สำคัญเพราะว่าเป็นรากฐานการพัฒนาเยาวชน เป็นการศึกษาในระดับที่ทุกคนจะต้อง เรียนรู้ถ้าเป็นประชาชนชาวไทย ทั้งที่เรียนแล้วจะต้องไปศึกษาต่อชั้นสูงๆ ต่อไปและ ผู้ที่เรียนแล้วไม่ได้ศึกษาต่อ ออกมาประกอบอาชีพ เลี้ยงตน เลี้ยงครอบครัว สำหรับ คนที่ได้รับการศึกษาต่อ โรงเรียนประถมศึกษาจะเป็นแหล่งที่วางรากฐานที่จะเรียนใน ระดับสูงได้มาก ส่วนคนที่ไม่ได้เรียนต่อจะออกไปประกอบอาชีพต่างๆ นั้น ถ้ามีความรู้ ในชั้นประถมศึกษาที่ดีแล้ว ก็จะสามารถออกไปใช้ความรู้ต่างๆ การอ่าน การเขียน และความรู้ต่างๆ ไป ที่เราให้ในโรงเรียน รู้เหมือนกันหมด พอออกไปแล้ว ทางราชการ คิดจะช่วยเหลือ หรือเข้ามามีความคิดริเริ่มต่อไปอย่างไร ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ ดีขึ้น ถ้ารากฐานแน่นและมีความรู้ดี ก็ย่อมจะประกอบอาชีพ หรือทำอะไรต่อไปได้ดี มีประสิทธิภาพ เพราะฉะนั้นในแง่นี้ก็มีความบางคนเขาบอกว่าครูประถมศึกษาไม่สำคัญ ใครก็มาเป็นได้ ไม่ต้องมีความรู้สูง หรือว่าคนที่เป็นครูประถมเป็นคนที่ไม่สำคัญ ถ้าเป็นครูมัธยมถึงจะเป็นที่ยกย่องในสังคมว่ามีความรู้สูง อันนี้คิดว่าเป็นความคิดที่ไม่ เป็นความจริง คนที่สอนชั้นประถมเป็นผู้วางรากฐานชีวิตของคนนั้นแหละเป็นคน สำคัญที่สุด...”^{๑๔}

(พระราชดำรัส สมเด็จพระรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานเนื่องในวันเปิดงานฉลองครบรอบหนึ่งร้อยปีการศึกษาเพื่อ ปวงชน ณ หอประชุม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๓๓)

จากพระราชดำรัสดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาในระดับที่สำคัญเนื่องด้วยเป็นรากฐานในการพัฒนาเยาวชนสำหรับการศึกษาในลำดับที่สูงขึ้นและการประกอบอาชีพในเวลาต่อไป ด้วยเหตุนี้ ราชานารีหลายพระองค์จึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะพัฒนาและสนับสนุนการศึกษาในระดับประถมศึกษาในหลากหลายประการ ทั้งในแง่ของการจัดตั้งโรงเรียน การสนับสนุนระบบการเรียนการสอน การพัฒนาสื่อการเรียนการสอน อุปกรณ์การเรียน ตลอดจนการพัฒนาบุคลากร

การจัดตั้งโรงเรียน

๑- โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ได้จัดตั้งขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ อันเป็นปีเฉลิมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ปี โดยพระราชดำรินในสมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องจากทรงเป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง ด้วยพระราชดำริ

“ ได้เกิดความคิดขึ้นมาว่า ในโอกาสฉลองพระองค์ นอกจากการปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุให้อยู่จริงยั่งยืนแล้ว การพัฒนาคนให้เป็นการกำลังของชาติที่มีประสิทธิภาพก็เป็นเรื่องควรทำ วิธีการสร้างคนให้ดีที่สุด คือ การให้การศึกษา และในการนี้ หากสามารถรักษาบรรยากาศและสภาพเดิมของอาคารต่างๆ ในพระบรมมหาราชวังไว้ โดยใช้อาคารที่บูรณะแล้วให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุดด้วย ก็จะเป็นการดี ข้าพเจ้าจึงคิดถึงการซ่อมอาคารโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเดิมให้ใช้ได้ ขอให้กระทรวงศึกษาธิการจัดดำเนินการ ทางกระทรวงศึกษาธิการได้จัดตั้งเป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เริ่มสอนตั้งแต่ปีการศึกษา ๒๕๒๕...”^{๑๕}

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบแบ่งการเรียนการสอนออกเป็น ๒ ระดับ คือ ก่อนประถมศึกษาและระดับประถมศึกษา ซึ่งในส่วนของชั้นประถมศึกษานั้น โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรประถมศึกษา ๒๕๒๑ ของกระทรวงศึกษาธิการเช่นเดียวกับโรงเรียนประถมศึกษาอื่นๆ ทั่วประเทศ ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับพระราชภาระเป็นองค์ประธานกรรมการคณะกรรมการ

การศึกษาประจำโรงเรียนตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา พ.ศ. ๒๕๒๕^{๖๖} สมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้พระราชทานแนวพระราชดำรินานัปการเกี่ยวกับการสอน การเสริมสร้างความคิดของครูเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมและการเน้นความสำคัญในการเรียนการสอนทุกกลุ่มประสบการณ์ ทั้งกลุ่มทักษะภาษาไทย กลุ่มคณิตศาสตร์ กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สปข.) กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) รวมทั้งมีการติดตามผลการดำเนินงานและกิจกรรมโครงการต่างๆ^{๖๗}

แม้การจัดการเรียนการสอนระดับประถมศึกษาในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบจะใช้หลักสูตรประถมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ แต่สมเด็จพระเทพฯ ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งเกี่ยวกับการเรียนการสอนในวิชาภาษาไทย ให้นั้นในเรื่องการอ่านออกเสียง ท่องจำ การคัดลายมือ เนื่องด้วยทรงมีพระราชดำริว่า การอ่านออกเสียงและท่องจำมีประโยชน์หลายประการ เช่น การอ่านออกเสียงดังๆ จะทำให้เด็กพูดและออกเสียงได้คล่องแคล่ว ชัดเจน การท่องจำเป็นการลับสมองอยู่เสมอ ทำให้เด็กมีความจำดี เพราะธรรมชาติของเด็กนั้นช่างจดจำอยู่เป็นพื้น ถ้าเด็กสามารถท่องจำในสิ่งที่เป็นความรู้ หรือเป็นประโยชน์ ก็สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ บทท่องจำทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรองนั้น จะเป็นตัวอย่างในการแต่งหนังสือของเด็กต่อไป เด็กที่ท่องร้อยกรองจะสามารถแต่งบทร้อยกรองด้วยตนเองได้ในภายหลัง เพราะคุ้นเคยต่อคำคล้องจองจนเคยชิน นอกจากนั้น เด็กจะได้สำนวนภาษาที่ดีจากบทท่องจำต่างๆ อีกด้วย^{๖๘}

ในการประชุมคณะกรรมการการศึกษาประจำโรงเรียนครั้งหนึ่ง สมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ยังทรงเน้นย้ำถึงประโยชน์ของการท่องจำว่า

“จากการเลี้ยงเด็กรุ่นลูกรุ่นหลานลงไป ได้สังเกตเห็นว่า เด็กเขามีความอยากรู้ อยากรู เห็น อยากรู จะจำอะไรก็ได้ ในเบื้องต้นนี้ ถ้าเขาอยากจะทำ อยากรูจะทำแล้ว ปล่อยให้เขาทำเอง ปล่อยให้เขาทำเอง ไม่มีประโยชน์ต่ออนาคตภายภาคหน้าสัก นำจะให้ท่องจำ สิ่งที่เป็นสาระไปเลยดีกว่า ถึงตอนเด็กๆ เขาอาจจะท่องจำเหมือนนกแก้ว นกขุนทอง ไม่เป็นประโยชน์อะไร แต่เมื่อโตขึ้นจะใช้ประโยชน์ได้มาก”^{๖๙}

สำหรับการเรียนการสอนวิชาคณิตศาสตร์นั้น สมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเน้นการนำไปใช้ในชีวิตรประจำวัน และกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ทรงเน้นให้รู้วิธีการสอนกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย สมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมุ่งเน้นเกี่ยวกับจริยศึกษา ได้พระราชทานกระแสพระราชดำริหลายประการในเรื่องการสอนจริยศึกษาเพื่อพัฒนาเยาวชนให้มีคุณธรรม ทรงเน้นในเรื่องการปลูกฝังความมีน้ำใจ การปลูกฝังคุณธรรมต่างๆ ตามความเหมาะสมแก่วัย นอกจากจะสอนให้นักเรียนรู้จักปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีในประการต่างๆ แล้ว ทรงมีพระราชดำริว่า ควรจะสอนให้นักเรียนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย เพราะการปลูกฝังให้นักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจ เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของหลักธรรมซึ่งมีต่อชีวิตประจำวัน เด็กๆ จะได้มีที่ยึดเหนี่ยวตั้งแต่เล็กๆ ต่อไป ถ้าเขาประสบปัญหาอะไรก็จะได้อาศัยเป็นแนวทางคลายความเดือดร้อนและสามารถปรับตัวเองอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข^{๑๐๐} นอกจากนี้ ทรงส่งเสริมการเรียนการสอนดนตรีไทย ศิลปะและยิมนาสติก เพื่อฝึกให้เด็กมีสุขภาพดี และเหมาะแก่สถานที่ของพระตำหนักสวนกุหลาบเนื่องจากใช้เนื้อที่ไม่มาก ร่างกายได้ออกกำลังกายทุกส่วน สามารถพัฒนาให้เป็นการเรียนต่อสู้ป้องกันตัวได้ และเป็นรากฐานที่จะเล่นกีฬาอื่นๆ ต่อไป^{๑๐๑}

สำหรับกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพนั้น สมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมุ่งส่งเสริมงานดอกไม้สด เนื่องด้วยทรงมีพระราชปรารภว่า การศึกษาของไทยในสมัยโบราณนั้นเริ่มมาจากวัดและวัง เด็กชายจะได้ไปเรียนหนังสือและฝึกการป้องกันตัวที่วัด ส่วนเด็กหญิงจะได้รับการอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับวิชาเย็บ ปัก ถักร้อย และวิชาแม่บ้านการเรือนจากในวัง ด้วยเหตุที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง โรงเรียนจึงควรนำสภาพแวดล้อมนี้มาใช้ประโยชน์แก่การศึกษาของโรงเรียน ทรงแนะนำว่าเรื่องร้อยดอกไม้เป็นสิ่งแวดล้อมที่เด็กเห็นอยู่เป็นประจำทุกวัน^{๑๐๒} นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงส่งเสริมงานเกษตร และในด้านสุขภาพอนามัยของนักเรียนก็ได้ส่งเสริมเรื่องอาหารกลางวัน สุขศาสตร์ในโรงเรียน ตลอดจนบริการทางแพทย์แก่เด็ก

นับแต่พระราชทานกำเนิดแกโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นต้นมา พระองค์ทรงสนพระทัยในกิจการห้องสมุดของโรงเรียนเป็นอย่างมากยิ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือแก่ห้องสมุดเป็นจำนวนมากและโดยสม่ำเสมอ นับแต่ปีการศึกษาแรกซึ่งยังไม่มีห้องสมุดถาวรมีแต่เพียงตู้บรรจุหนังสือ หนังสือที่พระราชทานมานั้นมีหลายประเภทด้วยกัน มีทั้งหนังสือภาพ นิทาน สารคดี สารานุกรม ชุดต่างๆ ทั้งที่เป็นหนังสือสำหรับเด็ก และหนังสือค้นคว้าอ้างอิงสำหรับครู และเมื่อห้องสมุดเปิดทำการแล้ว ยังได้ทรงพระเมตตาคัดเลือกหนังสือต่างๆ พระราชทานด้วยพระองค์เอง และทรงสอบถามถึงความต้องการหนังสือเพิ่มเติมอยู่เป็นนิจ^{๑๐๓}

๑๓ โรงเรียนจิตรลดา^{๑๐๔}

เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๘ โรงเรียนจิตรลดาถือกำเนิดขึ้น เป็นโรงเรียนส่วนพระองค์มาแต่ดั้งเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้นภายในบริเวณสวนจิตรลดา เพื่อเป็นสถานศึกษาสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ได้รับการจดทะเบียนเป็นโรงเรียนราษฎร์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณารับอุปการะและพัฒนาโรงเรียนแห่งนี้สนองพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันได้แก่ หลักสูตรการศึกษา กิจกรรมเพื่อเสริมหลักสูตร การสนับสนุนทางการเงินเพื่อขยายและต่อเติมอาคารเรียนให้เพียงพอกับจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น ซึ่งทรงรับผิดชอบดูแลโรงเรียนด้วยพระองค์เอง ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มระดับอนุบาลอีกครั้งหนึ่งในโรงเรียนจิตรลดา เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗

นอกจากนี้ ด้วยพระราชปณิธานของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ที่ทรงเชื่อว่า การศึกษาเป็นอนาคตของชาติและเป็นแสงสว่างของชีวิต พระองค์จึงทรงให้ความสนพระทัยที่จะแก้ปัญหาให้กับผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาอย่างจริงจัง โดยทรงส่งเสริมการศึกษาในทุกวิถีทาง เพื่อให้เยาวชนได้รับการศึกษาที่ดีที่สุดเท่าที่จะทรงกระทำได้ หากทรงพบครอบครัวที่ยากจน ขาดที่ทำกิน และมีลูกมากก็ทรงพิจารณาหาอาชีพให้แก่พ่อแม่ และพระราชทานการศึกษาแก่ลูก ในการนี้ พระองค์จึงทรงช่วยเหลือเด็ก ๆ จากครอบครัวที่ยากจนโดยทรงรับให้เข้าเรียนที่โรงเรียนจิตรลดาหรือส่งไปโรงเรียนอื่นๆ ตามความเหมาะสมด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์

การสนับสนุนกิจการโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน (โรงเรียน ตชด.)

เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐาน ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ และได้เสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์ไปยังชายแดนไทย-พม่า ที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ทรงทราบว่าหน่วยตำรวจตระเวนชายแดนได้จัดตั้งโรงเรียนเพื่อสอนหนังสือเด็กชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมขึ้นหลายแห่งในถิ่นทุรกันดารตามแนวชายแดน ด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาต่อประชาชนและพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงมีต่อตำรวจตระเวนชายแดน ดังนั้นพระองค์จึงทรงรับโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมที่ตำรวจตระเวนชายแดน ดำเนินการอยู่ไว้ในพระอุปการะตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา^{๑๐๕}

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์และเงินที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวาย สร้างโรงเรียนเล็กๆ ในถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ เพื่อสนับสนุนโครงการจัดตั้งโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมของตำรวจตระเวนชายแดน พระราชทานทุนการศึกษาแก่เยาวชนตามเกาะต่างๆ อนึ่ง ได้พระราชทานพระราชานุเคราะห์ผ่านมูลนิธิส่งเสริมอาชีพ โดยส่งเสริมการศึกษาตามความสามารถของเด็ก นอกจากนี้ยังทรงส่งเสริมการเผยแพร่ธรรมะแก่เยาวชนและประชาชนทางหนังสือและวิทยุ^{๑๖}

ในการนี้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนียังได้ทรงชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้าและประชาชน ทูลเกล้าฯ ถวายเงินเพื่อก่อสร้างโรงเรียนเพิ่มเติมอยู่เสมอมา ทำให้โรงเรียน ตชด. ที่สร้างขึ้นเป็นอาคารชั่วคราวเปลี่ยนเป็นอาคารถาวร โรงเรียนที่ได้รับพระราชทานชื่อมีจำนวน ๑๙๘ แห่ง สร้างด้วยเงินพระราชทานเป็นจำนวนทั้งสิ้น ๑๕,๘๓๕,๓๔๘.๕๐ บาท

ในด้านของการเรียนการสอนนั้น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเคยมีพระราชดำริให้ทำแผนที่ประเทศไทยขนาดใหญ่เป็นตัวต่อ (jigsaw) เพื่อให้ให้นักเรียนสนุกสนานในการเรียน ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้รู้ว่าโรงเรียนของตนซึ่งอยู่ถิ่นห่างไกลทุรกันดารนั้นอยู่ในจังหวัดไหน ในส่วนไหนของประเทศ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กองอุปกรณ์การศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ทำแผนที่ตามลักษณะดังกล่าวแก่โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนโรงเรียนพระราชทานที่สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างขึ้นมีอยู่ ๑๘๗ โรงเรียนกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ ทั้งนี้ ไม่เพียงการเรียนการสอนในรายวิชาตามหลักสูตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนียังทรงพระราชทานพระราชูปถัมภ์แก่โครงการอบรมเยาวชนชาวเขาตามหลักสูตรเบ็ดเสร็จ ๘ เดือนที่มูลนิธิส่งเสริมผลิตชาวเขาไทยซึ่งเป็นมูลนิธิที่พระองค์สนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นผู้ดำเนินการโครงการ ซึ่งมูลนิธิดังกล่าวให้การอบรมตามพระราชดำริของสมเด็จพระบรมราชชนนีในเรื่องการอยู่ร่วมกับผู้อื่น มารยาทในสังคม การสมาคมกับคนในพื้นที่ การช่วยเหลือตนเอง การรับผิดชอบในการทำงาน การตรงต่อเวลา และความซื่อสัตย์

ในด้านของการส่งเสริมบุคลากร กล่าวคือ ตำรวจตระเวนชายแดน เป็นครูผู้ทำหน้าที่สอนและประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่นักเรียนในโรงเรียนนั้น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงมอบหมายให้คณะกรรมการมูลนิธิส่งเสริมเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัว พิจารณาส่งเสริมโดยจัดซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคให้ตามกำลังเงินในแต่ละปี ไม่เพียงแต่เท่านั้น ทรงรับเอาโครงการของโรงเรียนไว้ในพระราชูปถัมภ์ โดยมีโรงเรียนต่างๆ ที่อยู่ในโครงการเกือบ ๔๐๐ โรง ซึ่งบางส่วนถูกโอนเข้าสังกัดในส่วนงานการประถมศึกษาแล้ว^{๑๗}

นอกจากนี้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีพระราชทานทุนการศึกษาแก่เยาวชนตามเกาะต่างๆ เพื่อสร้างบุคลากรที่จะกลับมาเป็นครูสอนหนังสือเด็กๆ ในเกาะ ใน พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้ทรงรับมูลนิธิอนุเคราะห์คนพิการไว้ในพระราชบัญญัติ และได้พระราชทานพระราชทานอนุเคราะห์ทั้งในด้านเงินทุนและสิ่งของต่างๆ แก่โรงเรียนการศึกษาพิเศษสำหรับเด็กพิการทางแขนขาและลำตัว ที่มูลนิธิจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ต่อมาในโรงเรียนนี้ได้รับพระราชทานนามว่า **โรงเรียนศรีสังวาลย์**

การสนับสนุนอุปกรณ์การเรียนการสอน

ในเรื่องอุปกรณ์การเรียนและสิ่งที่เป็นจำเป็นอย่างยิ่ง อาทิ โต๊ะนักเรียน สมุด ดินสอ เครื่องแบบนักเรียน ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับครู สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงพระราชทานตามโรงเรียนเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเตรียมของพระราชทานแก่เด็กนักเรียนนั้น จะทรงช่วยข้าราชการบรรจุกุหิบทอดด้วยพระองค์เอง โปรดให้จัดหาเครื่องรับวิทยุไว้ประจำโรงเรียน เพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสรับทราบข่าวสารบ้านเมือง พร้อมกันนั้นได้พระราชทานแผนที่ ธงชาติไทย พระพุทธรูป ภาปร. และพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เพื่อให้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจให้เกิดความรัก ความหวงแหนชาติไทยและแผ่นดินไทยซึ่งเป็นของเขาด้วย

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพระกรุณาพระราชทานพระพุทธรูป ภาปร. พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และธงชาติ ประจำไว้ทุกโรงเรียนๆ ละหนึ่งชุด ธงชาติ เป็นเครื่องเตือนตาเตือนใจให้เด็กนักเรียนได้คุ้นเคยและจดจำสิ่งอันเป็นสัญลักษณ์ของชาติ พระพุทธรูป เป็นเครื่องสอนให้ระลึกเสมอว่า ศาสนาประจำชาติ คือ พระพุทธศาสนา ที่มีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระบรมศาสดา พระบรมฉายาลักษณ์ ย่อมเตือนตาเตือนใจเด็กนักเรียนให้จดจำรำลึกถึงองค์พระประมุขของชาติ แม้ว่าพวกเขาจะอยู่ห่างไกลไม่มีโอกาสได้เฝ้าชมพระบารมีอย่างใกล้ชิด แต่พวกเขาก็รู้สามารถรู้จักและจดจำพระองค์ได้จากพระบรมฉายาลักษณ์ที่อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในโรงเรียน เป็นการเสริมสร้างความจงรักภักดีต่อองค์พระประมุขของชาติ^{๑๐๘}

การพัฒนาสื่อการเรียนการสอน

เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาของระดับประถมศึกษาและก่อนวัยเรียน สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงพระกรุณาพระราชทานแนะนำข้อความควรแก้ไขปรับปรุงแก่ผู้คิดแบบเกมสื่อการเรียน และทรงสนพระทัยนำชุดสื่อการเรียนเสริมทักษะภาษาไทย คือ เกมไปโรงเรียน เกมบัตรอักษร ๓ หมู่ และเกมต่อบัตรภาพอักษรไปสาธิตและทดลอง แก่นักเรียนชั้นประถมศึกษาในโรงเรียนห่างไกลคมนาคม และโรงเรียนของตำรวจตระเวนชายแดนในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระองค์พระราชทานพระดำริไว้หลายประการสำหรับสื่อการเรียนการสอนนักเรียนระดับประถมศึกษา

เมื่อมูลนิธิสมาคมนิสิตเก่ามหาวิทยาลัยศรีอยุธยาแห่งประเทศไทย (ส.ส.อ.ท.) ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ จัดตั้งโครงการสอนการอ่านแก่เด็กเล็กในชั้นเตรียมความพร้อมทั่วประเทศ ก็ได้พระราชทานความช่วยเหลือ โดยทรงรับเป็นผู้ดำเนินการทดลองอุปกรณ์การเรียนของมูลนิธิสมาคมนิสิตเก่าฯ โดยทรงนำไปทดลองใช้ในระหว่างการตามเสด็จฯ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จเยี่ยมและสงเคราะห์ราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดารของจังหวัดต่างๆ^{๑๐๙}

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ทรงเห็นว่าอุปกรณ์การสอนเป็นเรื่องสำคัญที่จะส่งเสริมให้เกิดความสนใจในบทเรียน ทุกครั้งที่โดยเสด็จสมเด็จพระบรมราชชนนีไปเยี่ยมนักเรียนในโรงเรียนท่ามกลางคมนาคมและโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ได้ทรงนำตัวอย่างสื่อการสอนในรูปแบบต่างๆ ที่โครงการศิลปะและสื่อการสอนของมูลนิธิ ส.ส.อ.ท. นำขึ้นถวายไปทรงทดลอง และทรงใช้วิธีการของนักวิทยาศาสตร์ในการสังเกตบันทึกข้อมูลวิเคราะห์และติดตามผลการใช้สื่อการเรียนการสอน ข้อมูลที่ทรงบันทึกไว้ได้พระราชทานให้แก่กรรมการโครงการศิลปะประดิษฐ์และสื่อการสอนของมูลนิธิ ส.ส.อ.ท. รวมเป็นแฟ้ม ทั้งยังทรงพระกรุณาวิเคราะห์ปัญหาที่ทรงพบในระหว่างการทดลอง และพระราชทานข้อเสนอแนะแก่กรรมการโครงการฯ เพื่อปรับปรุงแก้ไขต้นแบบให้เหมาะสมยิ่งขึ้น^{๑๐}

จากการสาธิตและทดลองสื่อการเรียนการสอน สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ทรงมีพระดำริและพระวิจารณ์อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนสำหรับเด็กในระดับชั้นประถมศึกษา อาทิ พระดำริและพระวิจารณ์เกี่ยวกับ**เกมไปโรงเรียน (เสริมทักษะการอ่าน)**^{๑๑} ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ทรงพบรายละเอียดที่ควรปรับปรุงหลายอย่างที่คุณจัดทำมองข้ามไป เป็นต้นว่า ในตารางเดินของเกมไปโรงเรียน แต่เดิมนั้นอักษรข้อความในแต่ละช่อง อ่านได้เพียงด้านเดียว เด็กที่นั่งตรงข้ามอ่านไม่ได้เพราะต้องอ่านกลับหัว ได้ทรงแนะนำให้ปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมอักษรข้อความอีกด้านหนึ่งเพื่อให้เด็กอ่านได้สะดวกทั้งสองด้าน ในช่องแรกของตารางเดิน เขียนคำว่า **เริ่มต้น** ไว้ภายในภาพวงกลม ได้รับสั่งว่าเด็ก “ป.๑ ยังอ่านคำว่า **เริ่ม** ไม่ได้เลย ไม่รู้ว่าช่องใดเป็นช่องเริ่มต้นและ

จะเดินทางไปทางใด” จึงได้ปรับปรุงเป็นคำว่า **ไป** ภายในภาพสัญลักษณ์ลูกศร ชี้ทิศทางที่จะเดิน และกำหนดช่องนั้นเป็นเลข ๐ ทำให้เด็กรู้จักช่องที่จะเริ่มเล่นเกมได้ดีขึ้น ช่องที่เป็นรูปดาวเขียนคำว่า **เปิดบัตรพิเศษ** แทนคำว่า พบเหตุการณ์เพื่อให้ตรงความหมายและอ่านได้ง่ายขึ้น อีกทั้งบัตรตัวเลข ที่ใช้กำหนดตาเดินนั้น ได้รับสั่งอธิบายตามบทสัมภาษณ์ใน **สารพัฒนาหลักสูตร** ว่า “บัตรตัวเลขนี้ใช้แทนลูกเต๋าเพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งที่ส่งเสริมการพนัน”

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ยังทรงพระราชทานคำแนะนำเพื่อปรับปรุงแบบทดสอบเติมคำในช่องว่าง มิให้เน้นเรื่องความจำจากในหนังสือมากเกินไป แต่ให้พิจารณาตามหลักความเป็นจริง ทั้งนี้ ตลอดเวลาที่เล่นเกม พระองค์ทรงฝึกความมีระเบียบให้เด็ก ทรงเอาพระทัยใส่สังเกตนิสัยของเด็ก ตลอดจนปฏิบัติที่ตอบสนองต่อพฤติกรรมการเล่น และทรงบันทึกไว้เป็นข้อมูลส่วนพระองค์

สำหรับ**เกมบัตรอักษร (เสริมทักษะภาษาไทย)** นั้น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ทรงสนพระทัยเกมสื่อการเรียนการสอนนี้เป็นอย่างมาก เพราะจะช่วยให้เด็กที่เข้าโรงเรียนใหม่ๆ ที่ยังไม่รู้จักตัวอักษรเลยให้รู้จักตัวอักษรที่ใช้อ่านได้เร็วที่สุด^{๑๖} ด้วยทรงเข้าพระทัยดีถึงธรรมชาติการเรียนรู้ของเด็ก ทรงสาธิตเกมสื่อการเรียนการสอนต่างๆ ด้วย

พระองค์ จึงทรงมีประสบการณ์โดยตรงกับเด็กนักเรียนในหลายๆ จังหวัดทั่วทุกภาค และอาจกล่าวได้ว่าเด็กนักเรียนเหล่านั้นเกือบทั้งหมดเป็นตัวแทนพื้นฐานการศึกษาระดับเริ่มต้นของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ จึงทรงมีพระดำริและพระวิจักษ์ที่เป็นประโยชน์แก่การปรับปรุงและพัฒนาเกมดังกล่าว

ในการนี้ พระองค์ทรงมีพระดำริที่จะให้จัดทำเกมเสริมประสบการณ์ชีวิตด้านวิทยาศาสตร์ ด้านการงานและพื้นฐานอาชีพ และด้านสังคมศึกษา ตลอดจนทรงเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ ไว้ในโอกาสที่โดยเสด็จ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ไปทรงเยี่ยมประชาชนและตำรวจ ทหาร ผู้ปฏิบัติราชการชายแดนเพื่อพระราชทานแก่ มูลนิธิ ส.ส.อ.ท.

อย่างไรก็ดี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ มิใช่ราชชนนีพระองค์เดียวที่ทรงมีบทบาทสนับสนุนด้านสื่อการเรียนการสอน สมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ทรงมีพระราชดำริให้มีโครงการผลิตสื่อการเรียนการสอนสำหรับเด็กที่เป็นลูกข้าราชการในต่างประเทศโดยเฉพาะ ด้วยทรงเห็นว่าจะเป็นการส่งเสริมให้เด็กรู้ภาษาไทย สำนึกในความเป็นไทยและสามารถเข้ากับคนไทยได้เป็นอย่างดีเมื่อกลับมาประเทศไทย โครงการพระราชดำรินี้ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นผู้รับผิดชอบและกำลังดำเนินการ^{๑๑๓}

โครงการส่งเสริมการศึกษาของเด็ก

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเริ่มงานพัฒนาเด็กและเยาวชนที่อยู่ในท้องถิ่นทุรกันดารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ โดยทดลองทำโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน จำนวน ๓ โรงเรียน โดยมีเป้าหมายการดำเนินงานเพื่อมุ่งให้เยาวชนในวัยศึกษาเล่าเรียน มีสุขภาพพลานามัยแข็งแรงสมบูรณ์ พร้อมทั้งจะสร้างเสริมสติปัญญา เพื่อการศึกษาและพัฒนาตนเองให้เป็นประโยชน์ต่อภูมิสำเนาและสังคมต่อไป ในการจัดการศึกษาทรงได้ทดลอง เริ่มด้วยการให้การศึกษาและช่วยเหลือในด้านเกษตร โดยส่งเสริมให้เด็กทำการเกษตร ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ให้เด็กเรียนรู้ด้านเกษตร โภชนาการ การประกอบอาหาร สามารถมีวิชาการอื่นๆ^{๑๑๔}

เมื่อดำเนินการพัฒนาไปได้ระยะหนึ่ง พระองค์จึงมีพระราชดำริถึงการพัฒนาด้านอื่นๆ เพิ่มขึ้นตามมา ได้แก่ การส่งเสริมคุณภาพการศึกษา เพื่อเป็นการหาทางให้เกิดความเท่าเทียมกันในโอกาสที่จะได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้นในการดำเนินชีวิตทั้งในด้านการทำมาหากิน ในด้านสุขภาพอนามัยและการศึกษา โดยเน้นเรื่องการพัฒนาคุณภาพการศึกษาโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนให้เป็นไปด้วยดี โดยการให้ความรู้ ความสามารถ การศึกษาแก่นักเรียนที่อยู่ในโรงเรียนเพื่อสามารถพัฒนาตนเองและสร้างฐานะให้ดียิ่งขึ้น^{๑๕}

นอกจากนี้ เพื่อเป็นการปลูกฝังเรื่องการออมและความสามัคคีของนักเรียน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเล็งเห็นว่าการปลูกฝังหลักการสหกรณ์แก่เด็กและเยาวชน โดยเริ่มจากโรงเรียนเป็นอันดับแรก จะก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในกลุ่มเด็กนักเรียน ให้เด็กรู้จักสามัคคี โดยรวมตัวกันโดยวิธีการสหกรณ์ ช่วยเหลือกันในวิธีการสหกรณ์ ให้เด็กประกอบอาชีพ รู้จักการทำบัญชี การคำนวณต้นทุนการผลิต การขาย การออม การประชุม และการมีผู้แทนที่จะไปบริหารงาน ไม่ใช่ตั้งร้านค้าเพื่อทำกิจกรรมในโรงเรียนเท่านั้น ให้เด็กได้มีความโปร่งใสในการทำโครงการหรือกิจกรรม โดยได้เริ่มดำเนินโครงการส่งเสริมสหกรณ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นต้นมา^{๑๖}

๓.๑.๓ การศึกษาระดับมัธยมศึกษา

ในการศึกษาระดับมัธยมศึกษาซึ่งเป็นระดับขั้นที่สูงขึ้นนั้น ราชธานีหลายพระองค์ได้ทรงมีบทบาทสนับสนุนการศึกษาระดับมัธยมศึกษาทั้งสายสามัญ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย ตลอดจนการศึกษาสายอาชีพศึกษาในหลากหลายรูปแบบ ทั้งในด้านการจัดตั้งโรงเรียนและการประกอบพระราชกรณียกิจตามโรงเรียนต่างๆ ตลอดจนการจัดตั้งกองทุนเพื่อสนับสนุนให้นักเรียนได้ศึกษาต่อในระดับทุน และการพระราชทานทุนทรัพย์เพื่อช่วยเหลือในด้านต่างๆ

๑๓ โรงเรียนปิยชาติพัฒนา

โรงเรียนปิยชาติพัฒนาเป็นโรงเรียนตามพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ด้วยมีพระราชประสงค์จะแก้ปัญหาการไม่มีโรงเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาของลูกหลานชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า และลูกหลานของข้าราชการของโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าอีกส่วนหนึ่ง เมื่อมีการจัดตั้งเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาขึ้น สมเด็จพระเทพฯ ได้พระราชทานนามว่า “ปิยชาติพัฒนา” เมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๒

โรงเรียนปิยชาติพัฒนาได้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยจัดโครงการต่างๆ ๑๐ โครงการ เช่น โครงการอาหารกลางวัน โครงการอาชีพอิสระเพื่อการมีรายได้ระหว่างเรียน โครงการห้องสมุดเพื่อการศึกษา เป็นต้น และด้วยพระกรุณาธิคุณของพระองค์ ทำให้โรงเรียนได้รับการสนับสนุน ด้านครู อุปกรณ์การศึกษาจากหน่วยต่างๆ และพระราชทานครุภัณฑ์ อุปกรณ์การเรียนการสอนที่จำเป็นในการบริหารโรงเรียน เช่น เครื่องพิมพ์ดีด เครื่องถ่ายเอกสาร เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี องค์อุปถัมภ์โรงเรียนปิยชาติพัฒนา ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานพระราชทรัพย์ที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายจำนวนกว่า ๕ ล้านบาท เพื่อจัดตั้ง **กองทุนปิยพัฒนา** โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติงานตามพระราชดำริจัดการศึกษาและการบริหารงานของโรงเรียนดังกล่าว การช่วยเหลือนักเรียนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ การส่งเสริมกิจการด้านการศึกษา การบริหารงาน การพัฒนาบุคลากร และการวิจัยของโรงเรียนปิยชาติพัฒนา^{๑๑๗}

๑๑ โรงเรียนสายปัญญา^{๑๑๘}

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมโรงเรียนสายปัญญาและเสด็จพระราชดำเนินไป ณ สถานที่อื่นๆ ที่โรงเรียนสายปัญญา และสายปัญญาสมาคมจัดงาน เช่น เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานประกาศนียบัตรแก่นักเรียนโรงเรียนสายปัญญาเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ และต่อมาวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พร้อมด้วย สมเด็จพระบรมราชชนนีศรีสังวาลย์ และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ โปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดิน ๑ ไร่ ๒๘ ตารางวาให้แก่โรงเรียนสายปัญญา

จนเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๖ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับโรงเรียนสายปัญญาและสายปัญญาสมาคมไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์ พระองค์ได้พระราชทานวัสดุอุปกรณ์แก่ห้องสมุดโรงเรียน และพระราชทานพระราชทรัพย์แก่มูลนิธิสายปัญญาในพระบรมราชินูปถัมภ์ ซึ่งใช้ดอกผลเป็นทุนการศึกษาแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย

๑๑ โครงการนักเรียนในพระราชานุเคราะห์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงประจักษ์ว่า นักเรียนในโรงเรียนถิ่นทุรกันดาร เมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ แล้ว ส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น เนื่องจากปัญหาความยากจน และที่สำคัญตามชายแดน ไม่มีโรงเรียนที่เปิดสอนในระดับสูง จึงพระราชทานพระราชานุเคราะห์ให้นักเรียนเหล่านั้นได้มีโอกาสศึกษาต่อตามระดับสติปัญญาและความเหมาะสม จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินโครงการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้นักเรียนที่มีฐานะยากจนในถิ่นทุรกันดารได้รับการศึกษาต่อตามความสามารถ และกลับไปช่วยทำคุณประโยชน์ต่อชุมชนต่อไป^{๑๑๙}

โครงการนักเรียนในพระราชานุเคราะห์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นี้ มีส่วนสำคัญที่ช่วยเปิดโอกาสให้เด็กบางคนในหมู่บ้านได้มีโอกาสเรียนต่อ ในแต่ละปีครูในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนจะคัดเลือกนักเรียนที่มีผลการเรียนดีพอสมควร ประมาณ ๓-๔ คน เพื่อไปสอบสัมภาษณ์ที่กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ ๑๓ จังหวัดกาญจนบุรี

เพื่อรับพระราชทานทุนการศึกษาในโครงการนักเรียนในพระราชานุเคราะห์ฯ นักเรียนที่ได้รับคัดเลือกจะได้เข้าเรียนในระดับชั้นมัธยม ๑ ที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พนมทวน อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี^{๑๒๐} โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านถ้ำหิน และโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนวังสမ်ป่อย ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านถ้ำหิน เป็นตัวอย่างโรงเรียนที่มีโครงการตามพระราชดำริฯ และมีนักเรียนที่ได้รับพระราชทานทุนการศึกษาเพื่อศึกษาต่อในระดับมัธยมที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พนมทวน ทุกปี^{๑๒๑}

โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ เป็นโรงเรียนที่รัฐตั้งขึ้นเพื่อให้เด็กที่ขาดโอกาสที่จะเข้าเรียนในโรงเรียนปกติ เช่น เด็กในท้องถิ่นทุรกันดาร เด็กที่ขาดผู้อุปการะ เด็กที่กำพร้าบิดามารดาได้มีโอกาสเรียนหนังสือ โดยได้จัดที่พักให้นักเรียนมาเรียนในลักษณะโรงเรียนกึ่งนอน มีนักเรียนเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เป็นนักเรียนไปกลับ ปัจจุบัน ทั่วประเทศมีโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ในลักษณะนี้ ๒๔ โรง^{๑๒๒} ที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์นี้ เปิดโอกาสให้นักเรียนในโครงการนักเรียนในพระราชานุเคราะห์ฯ ได้เข้าเรียนในระดับมัธยมร่วมกับเด็กอื่นๆ ทำให้เด็กจากหมู่บ้านที่ห่างไกลทุรกันดารได้มีโอกาสเข้ามาใช้ชีวิตในโลกใหม่ที่ให้ความหวังและสร้างความมุ่งมั่นถึงการมีอนาคตที่ดีกว่าเดิม นักเรียนได้มีโอกาสเรียนหนังสือ ตามหลักสูตร เข้าห้องสมุด เล่นกีฬานอกจากนี้ ในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ยังมีโครงการต่างๆ เพื่อเปิดโอกาสให้นักเรียนได้เรียนรู้การปลูกพืชผัก การเพาะเห็ดตังฟ้า การเลี้ยงหมู เลี้ยงปลา เลี้ยงกบ เลี้ยงไก่ เลี้ยงโคนม การผลิตและจำหน่ายนมสด รู้จักการนำผลิตผลมาเป็นอาหาร และได้ฝึกฝนวิชาชีพอื่นๆ เช่น ตัดผมประดิษฐ์ของใช้ ถนอมอาหาร เป็นต้น^{๑๒๓}

สำหรับนักเรียนที่ไม่ประสงค์จะศึกษาต่อในสายสามัญ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ทรงจัดให้มีการฝึกอาชีพให้นักเรียนในถิ่นทุรกันดาร โดยทรงจัดตั้งโรงเรียนมัธยมบ้านนายาว เพื่อรองรับการศึกษาต่อ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดสอนมัธยมศึกษาปลายสายวิชาชีพ ระดับ ปวช. ในโรงเรียนมัธยมบ้านนายาว ทรงพระราชทานทรัพย์สินจ้างครู และสร้างโรงเรียน รวมทั้งมีครู ตชด. ร่วมถวายงานด้วยส่วนหนึ่ง

โรงเรียนมัธยมบ้านนายาว นับเป็นต้นแบบของการจัดการศึกษาด้านอาชีพะในถิ่นทุรกันดารอย่างประหยัด นักเรียนได้ศึกษาในชั้นพื้นฐานที่โรงเรียน ตามหลักสูตรของศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน เรียนวิชาชีพที่จัดโดยศูนย์ฝึกฝีมือแรงงานของจังหวัดชลบุรี^{๑๒๔}

๑๓ การพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นทุนการศึกษา ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙^{๑๒๕}

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ทรงพบว่า เด็กๆ ในชนบทส่วนมากมักจบการศึกษาเพียงภาคบังคับเท่านั้น แล้วออกมาทำงานช่วยทางบ้าน บางคนก็ไม่ได้เรียนหนังสือ เนื่องจากบิดามารดาเห็นความสำคัญของการทำงานเพื่อหารายได้จุนเจือครอบครัวมากกว่าการศึกษา เด็กเหล่านี้ บ้างก็ช่วยบิดามารดาทำไร่ทำนา บ้างก็รับจ้างทำงานเป็นรายได้พิเศษ ซึ่งก็เป็นรายได้เล็กๆ น้อยๆ พระองค์จึงทรงชี้แจงให้ราษฎรเหล่านั้นเข้าใจว่าการศึกษามีความจำเป็นเพียงใดในยุคปัจจุบัน ทรงแนะนำให้บิดามารดาส่งเสริมการศึกษาของบุตร ให้บุตรมีความรู้เพื่อที่จะได้ทันต่อเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และหากทรงพบว่าราษฎรครอบครัวใดขาดแคลนทุนทรัพย์ ไม่สามารถจะส่งเสียให้บุตรเล่าเรียนได้ ก็จะทรงช่วยเหลือ โดยทรงรับเป็นนักเรียนในพระบรมราชานุเคราะห์ พระราชทานค่าใช้จ่ายอันจำเป็นในการศึกษาซึ่งก็จะพระราชทานไปจนกว่าเด็กจะมีความรู้พอจะประกอบอาชีพช่วยเหลือตนเองและครอบครัวได้ หรือเท่าที่สติปัญญาของเด็กจะอำนวยให้เรียนได้

ในการพระราชทานทุนการศึกษา มีทั้งนักเรียนในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัดกระจายไปทั่วทั้งประเทศ ดังตัวอย่างรายชื่อสถานศึกษาต่อไปนี้

กรุงเทพมหานคร

๑. โรงเรียนกุนนทีรุทธARAMวิทยาลัย
๒. วิทยาลัยพาณิชยการธนบุรี
๓. สถาบันราชภัฏสวนดุสิต
๔. สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตชุมพรเขตรอุดมศักดิ์
๕. มหาวิทยาลัยรังสิต

ภาคกลาง

๑. โรงเรียนชะอำคุณหญิงเนื่องบุรี จังหวัดเพชรบุรี
๒. โรงเรียนวังไกลกังวล จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
๓. โรงเรียนชลบุรี จังหวัดชลบุรี
๔. โรงเรียนทองเอนวิทยา จังหวัดสิงห์บุรี
๕. วิทยาลัยเทคนิคเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี

ภาคใต้

๑. โรงเรียนสุคีรินวิทยา จังหวัดนราธิวาส
๒. โรงเรียนทุ่งใหญ่วิทยาคม จังหวัดนครศรีธรรมราช
๓. โรงเรียนบ้านปือแระ จังหวัดปัตตานี
๔. โรงเรียนคณะราษฎรบำรุง จังหวัดยะลา
๕. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จังหวัดสงขลา

ภาคเหนือ

๑. โรงเรียนปัว จังหวัดน่าน
๒. โรงเรียนผาเมืองวิทยาคม จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. สถาบันราชภัฏอุตรดิตถ์ จังหวัดอุตรดิตถ์
๔. สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้ จังหวัดเชียงใหม่
๕. วิทยาลัยเทคนิคเชียงราย จังหวัดเชียงราย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. โรงเรียนบ้านห้วยยาง จังหวัดสกลนคร
๒. โรงเรียนนาแกพิทยาคม จังหวัดนครพนม
๓. โรงเรียนบ้านศรีวิไล จังหวัดหนองคาย
๔. วิทยาลัยอาชีวศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี
๕. มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ส่วนเด็กพิการนั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ พระราชทานทรัพย์สินและความช่วยเหลือในการรักษา พระราชทานที่อยู่อาศัยและอื่นๆ ซึ่งเด็กพิการเหล่านั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ มีพระราชเสาวนีย์ให้ฝ่ายการศึกษา กองราชเลขาฯ ในพระองค์ ดูแลความประพฤติ เน้นแนะ และพระราชทานทุนการศึกษาตามความถนัดและความสามารถ เช่น การฝึกหัดด้านศิลปอาชีพ การให้ศึกษาต่อในสายสามัญหรือสายอาชีพ หรือในระดับอุดมศึกษา และพระองค์ยังทรงพระกรุณาพระราชทานกำลังใจแก่เด็กพิการเหล่านี้มาก เช่น โรงเรียนศรีสังวาลย์ ในความดูแลของมูลนิธิอนุเคราะห์คนพิการ ในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งรับสอนเด็กที่พิการทางแขน ขา และลำตัว พระองค์พระราชทานคำปรึกษา คำใช้จ่ายที่จำเป็น ทุกเดือนจะมีผู้แทนพระองค์ไปเยี่ยมสอบถามปัญหาและช่วยแก้ไข เวลาปิดภาคเรียน คนที่

สามารถกลับบ้านได้ก็จะโปรดเกล้าฯ ให้ตำรวจตระเวนชายแดนไปส่ง หรือบางรายผู้ปกครองก็มารับกลับบ้านเอง โดยพระราชทานค่าใช้จ่ายในการเดินทางให้

นอกจากทรงพระกรุณาพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นทุนการศึกษาแล้ว ยังทรงพระราชทานพระราชดำริ พระราชทานสิ่งของต่างๆ แก่มูลนิธิที่ส่งเสริมการศึกษา และสถาบันการศึกษาต่างๆ รวมทั้งทรงรับไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์ด้วย เช่น^{๑๒๖} ทรงรับมูลนิธิร่วมจิตต์น้อมเกล้าฯ เพื่อเยาวชน มูลนิธิช่วยนักเรียนที่ขาดแคลน โรงเรียนสอนคนตาบอดภาคเหนือ โรงเรียนสายปัญญา โรงเรียนเบญจมราชาลัย และอื่นๆ อีกมากไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์

๑๓๖ โครงการส่งเสริมการศึกษา

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริโครงการหนึ่งซึ่งส่งเสริมให้นักเรียนในระดับมัธยมศึกษาได้มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ คือ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ให้ทำการศึกษาสารวจทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ในพื้นที่โครงการ นับจากหินถึงดินและชีวิต และตั้งแต่อยอดเขาถึงใต้ทะเล อันเป็นทรัพยากรกายภาพและชีวภาพที่มีคุณค่าและหายากในพื้นที่ต่างๆ เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดผลประโยชน์ถึงมหาชนชาวไทย สำหรับโครงการดังกล่าวได้มีการจัดกิจกรรมค่ายการศึกษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา โดยใช้พื้นที่ของโครงการฯ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นห้องปฏิบัติการขนาดใหญ่ในธรรมชาติที่มีความหลากหลายของทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ กัน เป็นสถานที่ในการฝึกอบรมนักเรียนให้มีโอกาสเข้าศึกษาวิจัยด้านต่างๆ และปฏิบัติงานร่วมกับคณะปฏิบัติงานวิทยากรในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยมีกิจกรรมการเรียนรู้ทรัพยากร ที่เน้นการปฏิบัติ การสงสัย การถามคำถาม การค้นคว้า การคิด การทดลอง การเข้าใจ อภิปราย และสรุปผล เพื่อเป็นการเสริมสร้างประสบการณ์ที่นอกเหนือไปจากการเรียนรู้ในห้องเรียนเพียงอย่างเดียว ทำให้เพิ่มความเข้าใจและสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรมากขึ้น ให้รู้จักหวงแหน รู้จักนำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ซึ่งมีความสำคัญต่อการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรของประเทศในอนาคต^{๑๒๘}

นอกจากนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนมัธยมเฉลิมพระเกียรติ ที่อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน โดยเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาแห่งเดียวของอำเภอนั้น พระองค์ทรงมีพระราชดำริในเบื้องต้นที่จะให้นักเรียนในพื้นที่ได้เข้ามารับรู้เรื่องการเปลี่ยนแปลงและการก่อสร้างตั้งแต่ต้น นักเรียนเหล่านี้ได้แก่ นักเรียนในพระราชานุเคราะห์ นักศึกษาสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตน่าน นิสิตโครงการบัณฑิตศึกษาระดับบัณฑิตยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มีพระราชดำริให้นักเรียนเข้ามาฝึกงานก่อสร้าง เป็นทั้งการศึกษาและการฝึกอาชีพ^{๑๒๙}

๑๓ โครงการโอลิมปิกวิชาการ

โครงการโอลิมปิกวิชาการ หรือ UNESCO เรียกว่า International Mathematics and Science Olympiad (IMSO) เป็นการแข่งขันความสามารถทางปัญญาเกี่ยวกับวิชาคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ระหว่างเยาวชนในระดับมัธยมศึกษาจากนานาชาติทั่วโลก โดยมีจุดประสงค์ เพื่อเสาะแสวงหาเยาวชนผู้มีความสามารถทางสาขาดังกล่าวจากทั่วโลกให้ได้ มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเยาวชนนานาชาติ แยกย่อยเป็น ๕ สาขา ได้แก่ คณิตศาสตร์ คอมพิวเตอร์ เคมี ชีววิทยา ฟิสิกส์^{๑๓๐}

ด้วยเหตุที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงเคยศึกษาทางเคมี ทรงเห็นว่าคนที่รู้เรื่องคณิตศาสตร์จะต้องมีการคิดอย่างมี

เหตุผล การไปแข่งขันเป็นการส่งเสริมให้เด็กคิดอย่างมีเหตุผลจะมีประโยชน์ในระยะยาว ทรงวางพื้นฐานการพัฒนาศักยภาพทางปัญญาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของนักเรียนในระดับโรงเรียน ด้วยทรงเห็นว่า การแข่งขันโดยเฉพาะในระดับนานาชาติจะช่วยส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพนักเรียนไทยให้เท่ากับอารยประเทศ เป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งจะเป็นผลดีต่อประเทศในอนาคต

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงพระราชทานทั้งเงินและกำลังใจ โดยทรงให้คำแนะนำและริเริ่มในกิจกรรมที่ยังความสำเร็จและความก้าวหน้าของโครงการเป็นอย่างมาก ทรงพระราชทานเงินส่วนพระองค์ และได้ทรงชักชวนพระสหายร่วมสนับสนุนเงินให้แก่สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ทรงห่วงใยและติดตามการดำเนินงานของโครงการฯ พร้อมทั้งได้พระราชทานเงินส่วนพระองค์และเงินจาก “ทุนการกุศลสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เพื่อโครงการโอลิมปิกวิชาการ”^{๑๓๑} และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ ก็เกิด “ชมรมโอลิมปิกวิชาการ” ขึ้น เพื่อทำงานช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะ เป็นการช่วยเหลือระหว่างรุ่นพี่ต่อรุ่นน้อง ให้มีความรู้และเข้าใจในการไปใช้ชีวิตในการแข่งขัน นอกจากนี้ยังพระราชทานเงินช่วยเหลือคำแนะนำ และติดตามการทำงานของชมรมอยู่เสมอ^{๑๓๒}

พระกรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ มิได้หยุดอยู่แค่นักเรียนกลับจากการแข่งขันเท่านั้น ด้วยสายพระเนตรอันยาวไกล ทรงเห็นว่า นักเรียนกลุ่มนี้ควรได้รับการสนับสนุนให้มีโอกาสต่อยอดความรู้ให้สูงขึ้น ซึ่งในอนาคตจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาประเทศในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (สสวท.) ดังนั้น เมื่อรองผู้อำนวยการสำนัก

งประมาณ (นายพูนทรัพย์ ปิยะอนันต์) เข้าเฝ้าฯ จึงได้ทรงรับสั่งถึงความเป็นไปได้ที่จะให้นักเรียนเหล่านี้ได้มีโอกาสไปศึกษา ณ ต่างประเทศ ซึ่งต่อมา สำนักงบประมาณได้จัดสรรเงินงบประมาณให้เป็นทุนโอลิมปิกวิชาการ ปีละ จำนวน ๒๓ ทุน มาที่ สสวท. จึงมีนักเรียนทุนไปศึกษาต่างประเทศรุ่นแรกในปีพุทธศักราช ๒๕๔๔^{๑๓๓}

๓.๒ การศึกษาระดับอุดมศึกษา

ราชนาріของไทยทรงมีบทบาทในด้านการศึกษาสำหรับการศึกษาระดับอุดมศึกษาอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ราชนาріหลายพระองค์ทรงอุทิศพระองค์เป็นพระอาจารย์ในมหาวิทยาลัยต่างๆ มาอย่างยาวนานโดยมีทรงคำนึงถึงความเหน็ดเหนื่อย นอกจากนี้ ยังทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ ทรงพระราชทานทุนทรัพย์เพื่อสนับสนุนการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

บทบาทในการเป็นพระอาจารย์

๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระอาจารย์

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงสำเร็จการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์จากมหาวิทยาลัยโลซานน์แล้ว พระองค์ยังทรงศึกษาศาสตร์ด้านอื่นๆ อีกหลากหลาย เช่น ด้านสาธารณสุข วรรณคดี ปรัชญา วิชาครู^{๑๓๔}

การที่ทรงศึกษาในหลากหลายด้าน ก็เนื่องด้วยพระปณิธานที่ทรงตั้งพระหฤทัยมาแต่เดิมว่า พระองค์นั้นมีพระประสงค์ที่จะเป็นครู ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นเลิศในด้านภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศส มหาวิทยาลัยต่างๆ จึงได้กราบทูลเชิญพระองค์เป็นอาจารย์และองค์บรรยายพิเศษ ดังต่อไปนี้

๑. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๕^{๑๓๕} ทรงรับงานเป็นอาจารย์พิเศษ สอนภาษาฝรั่งเศสที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงสอนวิชาสนทนาภาษาฝรั่งเศส วิชาอารยธรรมฝรั่งเศส และวิชาวรรณคดีฝรั่งเศส ทรงสอนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๑^{๑๓๖} เป็นการสอนปีละ ๒-๓ เดือน สอนเป็นวิชา เช่น การสนทนาสำหรับนิสิต ปี ๒ วัฒนธรรมฝรั่งเศส ปี ๓ และวรรณคดีฝรั่งเศส ในปี ๔^{๑๓๗}

๒. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๑๓^{๑๓๘} อันที่จริงแล้ว สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ได้ตกลงจะเริ่มเข้าทำงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา ๒๕๑๓ คือในเดือน

มิถุนายน ๒๕๑๓ แต่เมื่อนักศึกษาที่จะจบปีที่ ๔ ในเดือนมีนาคม ๒๕๑๓ ทราบว่าพระองค์จะเข้าไปสอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ร้องขึ้นมาว่า เขาจะไม่มีโอกาสเรียนด้วย และขอให้พระองค์ไปสอนพวกเขาในเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม นั้น จึงได้มีการตกลงว่า สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ จะไปสอนประมาณ ๓ สัปดาห์ในปลายภาค ๒ ของปีการศึกษา ๒๕๑๒^{๑๓๔}

วันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๓ เวลา ๑๔.๐๐ น. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ เสด็จมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ เป็นครั้งแรก ในฐานะอาจารย์ประจำ ผู้อำนวยการสอนภาษาต่างประเทศและหัวหน้าคณาจารย์ภาษาฝรั่งเศส^{๑๓๕} เมื่อเริ่มสอนนั้น พระองค์ทรงได้สอนนักศึกษาทั้ง ๔ ปี มีจำนวนประมาณ ๑๐๐ คน โดยไม่ได้แบ่งเป็นกลุ่มย่อย เพราะไม่มีเวลาพอ แต่ปีต่อๆ มา อาจารย์ประจำและอาจารย์พิเศษของสาขาวิชาภาษาฝรั่งเศสเพิ่มมากขึ้น พระองค์จึงสอนภาษาและวรรณคดีในปี่สูงๆ คือ ปีที่ ๓ และ ปีที่ ๔ เท่านั้น เนื่องจากมีอาจารย์เพิ่มขึ้นในสาขาฯ จึงสามารถแบ่งนักศึกษาจำนวนมากของปีที่ ๑ เป็นกลุ่มเล็กๆ โดยให้อาจารย์รับผิดชอบสอนแบบเดียวกันในแต่ละกลุ่ม ใช้แนวการสอนเดียวกัน มีการประชุมกันบ่อยๆ เพื่อวางแผนการสอน การวัดผล และการแก้ปัญหา ต่อมาได้ทดลองให้อาจารย์สอนวิชาเดียวในทุกกลุ่ม เช่น การอ่านหรือการเขียน หรือไวยากรณ์ ฯลฯ^{๑๓๖}

เพื่อให้การเรียนภาษาของนักศึกษามีประสิทธิภาพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงสนับสนุนให้มีกิจกรรมนอกห้องเรียน โดยการตั้งชุมนุมภาษาฝรั่งเศสขึ้น กิจกรรมของชุมนุมคือ การร้องเพลง การแสดงละคร การประกวดเรื่องสั้น บทความ บทกวี เพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกฝนภาษา ได้แสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้ฝึกทักษะหลายๆ ด้าน บางครั้งทรงเข้าร่วมกิจกรรมกับนักศึกษาด้วย นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ยังทรงส่งเสริมความก้าวหน้าทางวิชาการและการศึกษาของคณะฯ และทรงเกื้อกูลแก่ลูกศิษย์เป็นพิเศษโดยพระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์เป็นทุนเก็บดอกผลไว้เป็นค่าใช้จ่ายของสาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส และพระราชทานเงินสมนาคุณที่ทรงได้รับเป็นรายเดือนจากมหาวิทยาลัยให้เป็นทุนการศึกษาแก่นักศึกษาคณะศิลปศาสตร์ และยังพระราชทานเงินช่วยเหลือแก่องค์กรต่างๆ ในมหาวิทยาลัย ในนามของอาจารย์และข้าราชการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์^{๑๓๗} ทรงนำการจัดสัมมนาวิชาการ ทรงริเริ่มงานใหม่ๆ เช่น การจัดสร้างแบบทดสอบจัดระดับความรู้ภาษาฝรั่งเศส เพื่อจัดแบ่งนักศึกษาเข้ากลุ่มเรียนตามความสามารถของตน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงเป็นสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกที่มีการทดสอบจัดระดับความรู้ภาษาฝรั่งเศสสำหรับนักศึกษา^{๑๓๘}

ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงริเริ่มจัดทำหลักสูตรปริญญาตรี สาขาภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศส ทรงก่อตั้งสาขาภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศสขึ้นที่คณะศิลปศาสตร์ และเมื่อเริ่มเปิดสอนนักศึกษาในสาขาวิชาเอกภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๕๑๗

ทรงมีพระกรุณาธิคุณรับตำแหน่งหัวหน้าสาขาวิชาภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศสเพิ่มอีกตำแหน่งหนึ่ง นอกจากนี้ ทรงเป็นประธานการร่างหลักสูตรวิชาเอกและวิชาโทของสาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส ทรงบรรจุวิชาด้านการสอนภาษาฝรั่งเศสไว้ในหลักสูตร เพื่อให้รู้เทคนิคการสอน และโปรดให้บรรจุวิชาการแปลเพื่อประกอบอาชีพนักแปลอิสระได้

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงให้ความสำคัญกับการพัฒนากำลังคนให้มีความรู้ที่ทันสมัยอยู่ตลอดเวลา เพื่อเป็นประโยชน์ต่อความก้าวหน้าของสาขาวิชา จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำโครงการพัฒนาอาจารย์เสนอต่อรัฐบาลฝรั่งเศสผ่านกรมวิเทศสหการ กระทรวงการต่างประเทศ เพื่อให้อาจารย์ในสาขาวิชาได้ไปเพิ่มพูนความรู้ด้านวิธีการสอนภาษาฝรั่งเศสเฉพาะด้าน ซึ่งจะมีทั้งทุนการศึกษา อบรมและดูงานระยะสั้น ระยะยาว และทุนระดับปริญญาเอก^{๑๔๔}

ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ได้ลาออกจากการเป็นอาจารย์ประจำและจากตำแหน่งบริหารที่คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องจากทรงมีพระภารกิจด้านอื่นเพิ่มมากขึ้น แต่กระนั้นก็ยังทรงมีพระเมตตาเสด็จมาทรงสอนนิสิตวารณคดีฝรั่งเศสในฐานะอาจารย์พิเศษอยู่เป็นเวลานานถึง พ.ศ. ๒๕๒๖ รวมระยะเวลาที่ทรงปฏิบัติงานที่คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ยาวนานถึง ๑๓ ปี^{๑๔๕}

๓. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ องค์กรบรรยายพิเศษ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙^{๑๔๖}

๔. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี อาจารย์สอน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓^{๑๔๗}

๕. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕^{๑๔๘} ระหว่างที่ทรงปฏิบัติงานอาจารย์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้กราบทูลเชิญเป็นองค์กรบรรยายพิเศษ วิชาภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศส แก่นักศึกษาในสาขาวิชาภาษาฝรั่งเศสระดับชั้นปีที่ ๓ และ ๔ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๕ จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๗ และได้พระราชทานเงินสมนาคุณที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ถวายเนื่องในโอกาสได้มาทรงสอนพิเศษแก่นักศึกษาวิชาภาษาฝรั่งเศส คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่เรียนดี แต่ขาดแคลนทุนทรัพย์ เพื่อซื้อตำราประกอบการเรียนเป็นประจำทุกปีๆ ละ ๒ ทุน^{๑๔๙}

รัฐบาลฝรั่งเศสได้ตระหนักถึงพระราชกรณียกิจที่ได้ทรงปฏิบัติเพื่อความเจริญก้าวหน้าของการสอนภาษาฝรั่งเศสและฝรั่งเศสศึกษา พระปรีชาสามารถอันเป็นเลิศและที่ได้ทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นแบบอย่างอันดีงาม จึงได้ถวายอิสริยาภรณ์สูงสุดทางด้านศิลปศาสตร์และอักษรศาสตร์ คือ **Croix de Commandeur des Arts et des Letters** เพื่อเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๒๒^{๑๕๐}

๑๓ พระอาจารย์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า

ศาสตราจารย์ พลเอกหญิง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเข้ารับราชการเป็นอาจารย์กองวิชากฎหมายและสังคมศาสตร์ ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ทรงสอนวิชาต่างๆ เช่น ประวัติศาสตร์ไทย สังคมวิทยา จนกระทั่งเมื่อมีการตั้งกองวิชาประวัติศาสตร์ (กปศ.) ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ จึงทรงมีพระราชภารกิจเพิ่มขึ้น โดยได้ทรงดำรงตำแหน่งหัวหน้ากอง (ซึ่งต่อมามีการขยายตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการกอง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ พร้อมกับกองอื่นๆ) ดังนั้น พระราชภารกิจของ พลเอกหญิง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นับแต่การตั้ง กปศ. มาถึงปัจจุบัน จึงมีทั้งการบริหาร การสอน และงานวิชาการอื่นๆ ดังนี้^{๑๕๑}

งานการสอน พระราชภารกิจสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ งานสอน ทรงให้ความสำคัญของการเป็นครูและการค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อถ่ายทอดให้นักเรียนนายร้อย (นนร.) ทั้งในด้านวิชาการและประสบการณ์ ทรงสอนด้วยพระองค์เองในหลายวิชา และหลายหัวข้อ วิชาที่ทรงรับผิดชอบ ได้แก่ วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (บังคับ) วิชาประวัติศาสตร์โลก (บังคับ) วิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เลือก) วิชาประวัติศาสตร์ไทย (เลือก) ในคาบการเรียนครั้งแรก พระองค์ท่านจะทรงแนะนำเนื้อหาวิชาเป็นพื้นฐานให้ นนร. ก่อน และในคาบสุดท้ายของการเรียน จะทรงบรรยายสรุปเพื่อให้ นนร. เข้าใจเนื้อหาวิชาทั้งหมดที่ได้เรียนมา โดยพระราชทานเวลาให้ นนร. ได้ซักถามปัญหาข้อข้องใจทำนองเดียวกับการสอนหนังสือของอาจารย์ทั่วไป^{๑๕๒} ส่วนวิชาอื่นๆ เช่น ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียง ประวัติศาสตร์อเมริกา ทรงบรรยายพิเศษ โดยทั่วไป และแม้มิได้ทรงสอนเองก็ทรงเสด็จฯ ประทับฟังอาจารย์อื่นๆ บรรยาย

ในการทรงสอนแต่ละครั้ง ทรงใช้สื่อการสอนต่างๆ เพื่อให้ นนร. ติดตามเรื่องราวได้ง่าย เช่น ทรงใช้แผ่นใสฉายหัวข้อสำคัญ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดมมย่อยๆ เพื่อติดภาพโปสเตอร์ หนังสือ ตำราที่เกี่ยวข้องในหัวข้อที่มีการบรรยาย บอร์ดข่าวเหตุการณ์ปัจจุบัน แผนที่ สิ่งของ ฯลฯ จัดแสดงให้นักเรียนนายร้อยได้ดู และหากเห็นว่า หนังสือเล่มใดที่มีประโยชน์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดหาพระราชทานเก็บไว้ที่ห้องสมุด กปศ. เสมอที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือ ทรงผลิตเอกสารประกอบการสอนพระราชทานแก่ นนร. อยู่เสมอ

ในปี ๒๕๓๔ พลเอกหญิงสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงเริ่มนำเทคโนโลยีแบบใหม่มาทรงใช้ในการสอน นอกเหนือจากอุปกรณ์อื่นๆ คือ ทรงจัดทำสไลด์มัลติวิชั่นในวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย และวิชาประวัติศาสตร์โลก เพื่อสร้างภาพรวมให้นนร. ได้เข้าใจเรื่องราวต่างๆ ได้ชัดเจนขึ้น ปัจจุบันมีทั้งหมด ๔ ชุด ได้แก่ สายธารแห่งอารยธรรมไทย (ภาคสอง ๒๕๓๔) มองโลกร่วมสมัย (ภาคต้น ๒๕๓๕) (ปรับปรุงภาคต้น ๒๕๓๖) ปรีทศน์แดนมังกร (ภาคต้น ๒๕๓๕) และ เบิกฟ้าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ภาคต้น ๒๕๓๕)

นอกจากนี้ พลเอกหญิงสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงส่งเสริมให้ นนร. ที่เรียนวิชาประวัติศาสตร์ต่างๆ ได้มีโอกาสไปทัศนศึกษา โดยทรงเสด็จฯ นำเกือบทุกครั้งเพื่อให้ผู้ไปทัศนศึกษาได้เห็นสภาพความเป็นจริงทั้งหมด ในลักษณะที่เป็นองค์ประกอบโดยส่วนรวมของสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นและบ้านเมือง นับเป็นการให้ความรู้ความเข้าใจในการที่จะรู้จักตัวเอง ความเป็นมาของตนเองและสภาพทางสังคม เศรษฐกิจของบ้านเมืองในลักษณะที่เป็นรูปธรรมที่สุด^{๑๕๓}

ในปีการศึกษา ๒๕๒๖ พลเอกหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ พระราชทานพระราชวินิจฉัยให้นักเรียนนายร้อยที่เรียนวิชาการพัฒนาชุมชนกับพระองค์ ทำแปลงเกษตร (แปลงผัก) ขึ้นในบริเวณโรงเรียน นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของโรงเรียนนายร้อยจุลจอมเกล้าที่มีการให้นักเรียนนายร้อยทำแปลงเกษตรในโรงเรียน และพระราชทานชื่อชมรม เพื่อให้ นักเรียนนายร้อยฝึกพัฒนาชุมชนของตนเอง คือ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ซึ่งเป็นชุมชนเล็กๆ ก่อนที่จะออกไปทำการพัฒนาสังคมใหญ่ คือ ประเทศชาติต่อไป และเพื่อเป็นการส่งเสริมประสบการณ์ในการฝึกการพัฒนาสังคม พระองค์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักเรียนนายร้อยทูลเกล้าถวายรายงานการพัฒนาชุมชนที่ตนได้ปฏิบัติมาให้พระองค์ทรงรับทราบอยู่เสมอโดยใช้เวลาที่ว่างจากการสอน และเป็นชั่วโมงที่นักเรียนพักการเรียน ทั้งนี้ พระองค์ทรงตั้งพระทัยฟังและทรงจดจำชื่อนักเรียนนายร้อยผู้ถวายรายงานได้แม่นยำ^{๑๕๔}

๑๓ การบรรยายพิเศษ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ได้ทรงแปลพุทธภาษิตเป็นคำโคลงภาษาไทย และเมื่อทรงว่างจากพระราชภารกิจ ก็เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบรรยายเรื่อง “**พื้นฐานความคิดทางพุทธศาสนาในสังคมไทย**” ซึ่งเป็นหัวข้อในวิชา “วิวัฒนาการอารยธรรมไทย” แก่นิสิตอักษรศาสตร์ ปีที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑๔ และ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ คำบรรยายของพระองค์ได้รับการนำไปเรียบเรียงลงพิมพ์ใน “วารสารการศึกษาต่อเนื่อง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มีนาคม ๒๕๒๕^{๑๕๕}

นอกจากนี้ ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถเสด็จแปรพระราชฐาน ณ พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้ทรงตามเสด็จแปรพระราชฐานด้วย ในขณะที่พระองค์ประทับอยู่ ณ พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ ได้ทรงรับเป็นวิทยากรบรรยายความรู้แก่นักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ ทรงบรรยายวิชาภาษาไทย เรื่อง **ปฐมสมโพธิกถา** และเสด็จพระราชดำเนินเปิดการประชุม และงานนิทรรศการ ซึ่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดดำเนินการ^{๑๕๖}

๑๔ การพระราชทานปริญญาบัตร

แต่เดิมนั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ไปพระราชทานปริญญาบัตรและอนุปริญญาบัตร ณ สถาบันการศึกษา สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย และกระทรวงศึกษาธิการ ตลอดมา อาทิ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จนในระยะหลัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงมอบพระราชภาระด้านนี้บางส่วนแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ไปทรงปฏิบัติแทนพระองค์^{๑๕๗}

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ คือ การพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษาของรัฐเป็นประจำทุกปี ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยทักษิณ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี มหาวิทยาลัยรามคำแหง

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ และสถาบันเทคโนโลยีสยามงคล^{๑๕๘} ซึ่งในแต่ละครั้งที่พระองค์เสด็จพระราชทานปริญญาบัตรนั้น ได้ทรงพระราชทานพระราชโองการทางการศึกษาแก่เหล่าบัณฑิตในพิธีดังกล่าว^{๑๕๙}

๑๖ การพระราชทานทรัพย์เพื่อสนับสนุนการศึกษา

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงสนับสนุนส่งเสริมวิชาชีพและการศึกษาพยาบาล ตั้งแต่เริ่มการก่อตั้งสมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทยสมัยแรก โดยทรงร่วมเป็นกรรมการของสมาคม และพระราชทานทุนให้จัดการประชุมพยาบาลทั่วราชอาณาจักรครั้งแรกขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๓ หลังจากนั้น ทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์สมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย สมาคมศิษย์เก่าพยาบาลศิริราช^{๑๖๐}

อนึ่ง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๙ ก็ทรงสนับสนุนให้คนมีการศึกษาอย่างเต็มที่ทั้งระดับพื้นฐานจนถึงระดับอุดมศึกษา จึงพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นทุนการศึกษา เช่น ในวาระเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ ทรงให้ทุนการศึกษาในชั้นอุดมศึกษาแก่นิสิตและนักศึกษา ชื่อทุนว่า “ทุนสมเด็จพระ” มีผู้ที่ได้รับทุนและสำเร็จการศึกษา สมดังพระราชปณิธาน

ในการนี้ ครอบครัวราษฎรที่มีรายได้น้อย มีบุตรหลายคน ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง หรือรายได้ขาดหัวหน้าครอบครัว จะได้รับการพิจารณาพระราชทานความช่วยเหลือก่อน ส่วนใหญ่จะพระราชทานความช่วยเหลือด้านการศึกษาของบุตร ครอบครัวละ ๑ คน เพื่อเฉลี่ยให้ได้รับพระราชทานมากที่สุด ส่วนมากจะเลือกผู้ที่เป็นพี่ให้ได้รับพระราชทาน เพื่อว่าเมื่อจบการศึกษาแล้วจะได้ช่วยบิดามารดาส่งเสียให้น้องได้เรียนต่อไป อันเป็นลักษณะที่คนไทยยึดถือปฏิบัติกันสืบมา^{๑๖๑} ซึ่งนักเรียนผู้ใดที่มีผลการเรียนถึงเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ก็อาจจะได้นับพระราชทานความช่วยเหลือไปจนเรียนระดับอุดมศึกษา

๑๓ การสนับสนุนด้านการวิจัย

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงส่งเสริมการวิจัย โดยใน พ.ศ. ๒๕๓๐ มูลนิธิ พอ.สว. ได้เพิ่มโครงการหนึ่ง คือ พิจารณาให้ทุนอุดหนุนการวิจัยแก่ บุคคล สถาบัน หรือหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อเพิ่มพูนสมรรถภาพทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สาขาวิชาการต่างๆ มุ่งไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมต่อไป^{๑๖๒}

สำหรับบทบาทในการสนับสนุนด้านการวิจัยนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเป็นราชานารีที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ในการนี้ พระองค์ได้ทรงสถาปนามูลนิธิจุฬาภรณ เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๒๙ โดยในขั้นแรก ทรงก่อตั้งกองทุนจุฬาภรณขึ้น เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาค้นคว้าวิจัย และดำเนินการทางวิชาการวิทยาศาสตร์ การแพทย์และการสาธารณสุข ต่อมากองทุนจุฬาภรณได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิจุฬาภรณ โดยให้ทุนการศึกษาและวิจัยแก่นิสิต นักศึกษา นักวิจัย และอาจารย์ รวมทั้งการมอบเครื่องมือเครื่องใช้ในการแพทย์^{๑๖๓} ต่อมา ได้ทรงก่อตั้ง สถาบันวิจัยจุฬาภรณ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของบุคลากรทางด้านพิษวิทยา สิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรม และการขาดแคลนบุคลากรในด้านนี้ ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่ต้องได้รับการแก้ไขโดยเร่งด่วน จึงทรงจัดตั้งศูนย์พิษวิทยา สิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรมระดับนานาชาติขึ้น ภายในสถาบันวิจัยจุฬาภรณ อันนับได้ว่า เป็นก้าวสำคัญในการที่จะช่วยพัฒนาบุคลากรที่มีอยู่ และเพื่อสนับสนุนการผลิตบุคลากรในด้านนี้ของสถาบันอุดมศึกษาภายในประเทศ^{๑๖๔}

พระองค์ทรงทราบว่า งานด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของประเทศนั้น ทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพระดับสูงยังมีจำนวนจำกัด ในขณะที่ความต้องการของทั้งภาครัฐและเอกชนมีเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว รัฐบาลตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรบุคคลในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จึงได้เร่งรัดจัดสรรงบประมาณเพื่อให้เป็นทุนการศึกษาระดับสูงในประเทศที่พัฒนาแล้ว ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในด้านเสริมสร้างสมรรถนะและปริมาณของทรัพยากรบุคคลในด้านนี้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงมีแผนงาน เพื่อเพิ่มศักยภาพของทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่แล้วทั้งภาครัฐและเอกชน ให้มีขีดความสามารถเพิ่มขึ้น เพื่อรองรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่กำลังมีอยู่ และจะทวีคูณมากยิ่งขึ้นในอนาคต โดยกิจกรรมด้านการศึกษาและฝึกอบรม ในระยะแรกมีอยู่ ๒ โครงการ คือ

- Princess Chulabhorn Science Congress Program
- International Program on Environmental and Industrial Toxicology^{๑๖๕}

๑๖๖ มุลนิธิรางวัลสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดล^{๑๖๖}

เดิมชื่อว่า “มูลนิธิรางวัลมหิดล ในพระบรมราชูปถัมภ์” จัดตั้งขึ้น เนื่องในวโรกาสคล้ายวันพระราชสมภพในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ครบ ๑๐๐ ปี เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดงานเฉลิมพระเกียรติ เพื่อเป็นพระราชานุสรณ์ ต่อมา พ.ศ. ๒๕๔๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อเป็น “**มูลนิธิรางวัลสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดล**” โดยมีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นองค์ประธานมูลนิธิ

กิจกรรมของมูลนิธิฯ คือ การมอบรางวัลสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดล ซึ่งเป็นรางวัลวิชาการด้านการแพทย์และสาธารณสุขระดับนานาชาติ ที่นักวิชาการต่างชาติให้ความสนใจส่งผลงานเข้ามาร่วมประกวดมากกว่าปีละ ๓๐-๔๐ ราย คณะกรรมการจะพิจารณาตัดสินผลงานที่ส่งเข้าประกวดเพื่อมอบรางวัลเพียงจำนวน ๒ รางวัล คือ **รางวัลทางการแพทย์** มอบให้แก่บุคคลหรือองค์กรที่ปฏิบัติงานและหรือวิจัยดีเด่นทางด้านทางการแพทย์อันเป็นประโยชน์แก่มนุษยชาติ และ**รางวัลทางสาธารณสุข** เป็นประโยชน์แก่สุขภาพอนามัยของมนุษยชาติ ซึ่งนับตั้งแต่ปีแรกที่มีการมอบรางวัล สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีส่วนร่วมในกระบวนการกลั่นกรอง พิจารณาในคณะกรรมการนานาชาติและคณะกรรมการมูลนิธิฯ ตลอดจนการพระราชทานรางวัล

บทที่ ๔

บทบาทด้านการศึกษาของราชธานี ในสมัยรัตนโกสินทร์ต่อการศึกษา นอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. ๒๔๑๒-๒๕๕๕

“กล่าวกันว่า “การศึกษาทำคนให้เป็นคน” เนื่องจากการศึกษา
นี้ไม่ได้หมายความว่าเพียงแต่ท่องจำสิ่งต่างๆ ที่ทางโรงเรียนและกระทรวง
ศึกษาธิการกำหนดให้เรียน แต่มีความหมายกว้างออกไปถึงการค้นคว้า
ด้วยตนเอง ใช้สมองคิด วิเคราะห์แยกแยะถึงเหตุผลของสิ่งต่างๆ ในโลก
ด้วย ยิ่งบุคคลเรียนรู้เข้าใจสิ่งต่างๆ มากขึ้นเท่าไร บุคคลนั้นยังเป็นคนที่
เชี่ยวชาญเฉลียวฉลาดทั้งในทางโลกและทางธรรม เป็นกำลังของบ้าน
เมือง ทำให้บ้านเมืองเป็นปรกติสุข ประเทศอื่นๆ ไม่อาจจะเอารัดเอา
เปรียบได้”^{๑๖๗}

(พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)

พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การศึกษาที่จะทำให้คนเป็นคนโดยสมบูรณ์นั้น มิใช่การศึกษาในระบบเท่านั้น หากแต่ยังต้องศึกษานอกห้องเรียน ศึกษาสรรพสิ่งตามธรรมชาติของโลก ดังนั้น การศึกษานอก ระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นการเรียนรู้นอกระบบตามแต่ความสนใจของแต่ละ คนนั้น จึงมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการศึกษาในระบบ ราชธานีหลายพระองค์ได้ทรงเล็ง เห็นถึงความสำคัญของการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยดังกล่าว จึงทรงดำเนิน โครงการอันเป็นการสนับสนุนการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเรื่อยมา

อันที่จริงแล้ว การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยมิได้เพิ่งเริ่มมีขึ้นตาม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งแบ่งรูปแบบการจัดการศึกษาออกเป็น ๓ รูปแบบ ได้แก่ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย แต่การ ศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น มีมาแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากบทบาทของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราช ชนนีพันปีหลวง พระราชินีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระราชนิสัย หนักไปทางศิลปหัตถกรรมและมีพระปรีชาสามารถในด้านการประดิษฐ์ดอกไม้สดมาแต่เดิม ได้ ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาของชาติโดยเฉพาะในหมู่กุลสตรี จึงทรงเสาะแสวง รวบรวมผู้มีความรู้มีฝีมือเข้ามาไว้เป็นพนักงานช่างในพระราชสำนัก ทรงคัดเลือกเจ้านาย เชื้อพระวงศ์และข้าราชการบริพารฝ่ายในรุ่นเก่าที่มีความรู้ ให้มีการฝึกหัดงานช่างฝีมือขึ้น ณ พระ ตำหนักที่บนชั้นล่าง มีทั้งการปักสะดึง กลึงไหม หักทองแล่งทองขวาง การประดิษฐ์จัดแต่ง ดอกไม้สดชนิดต่างๆ รวมตลอดถึง การพับจีบอบร่ำ ปรุงเครื่องหอม และแกะสลักผักผลไม้ ตามวิธีที่นิยมกันในพระราชสำนักมาแต่สมัยโบราณ^{๑๖๘} นับเป็นการฝึกอาชีพอันเป็นการศึกษา นอกกระบบที่มีมาอย่างยาวนาน

กระทั่งในปัจจุบัน ราชธานีหลายพระองค์ยังคงมีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษานอก ระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยนานัปการ ทั้งในรูปแบบของการจัดตั้งวิทยาลัยและ สถานฝึกหัดอาชีพ การสอนหนังสือในสถานที่ต่างๆ นอกโรงเรียน การดำเนินโครงการต่างๆ เพื่อส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

๑๓ โรงเรียนผู้ใหญ่วังพระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวังหญิง)

โรงเรียนผู้ใหญ่วังพระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวังหญิง) จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๙ ตามพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ด้วยทรงคำนึงถึงงานช่างประดิษฐ์ของสตรี อันเป็นประณีตศิลป์ที่มีอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อทรงทราบฝ่าละอองพระบาทว่า ผู้ที่มีความชำนาญทางช่างเหล่านั้นวันจะหมดไป จึงสมควรมีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่อนุชนรุ่นหลัง อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง อีกทั้งยังได้ให้ตระหนักถึงคุณค่าเพื่อที่จะได้ร่วมกันอนุรักษ์ให้คงอยู่สืบต่อไป และสามารถนำไปประกอบอาชีพได้อีกด้วย^{๑๒๙}

สำนักพระราชวังมีหนังสือถึงกรมการศึกษานอกโรงเรียน ขอจัดตั้งโรงเรียนผู้ใหญ่วังพระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวัง) ขึ้นเมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ ในระยะแรกรับแขนงวิชาละ ๑๕ คน เปิดสอนวิชาซีพี ๓ แขนงวิชา คือ วิชาช่างดอกไม้สด ช่างปักสะตัง วิชาอาหารและขนม รับนักศึกษาหญิงที่มีอายุตั้งแต่ ๑๕ ปีขึ้นไป หลักสูตรการเรียนมีประกาศนียบัตรขั้นต้น ใช้เวลาเรียนวิชาละ ๔๐๐ ชั่วโมง ประกาศนียบัตรขั้นสูง เรียนเพิ่มเติมอีก ๔๐๐ ชั่วโมง ครูผู้สอนส่วนมากใช้ผู้ชำนาญการในวังเป็นผู้สอน เป็นการสอนให้เปล่านักศึกษาไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนแต่อย่างใดทั้งสิ้น แต่ต้องเสียค่าวัสดุฝึกเอง

ต่อมาจึงมีพระราชบัญชาให้สำนักพระราชวังดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนผู้ใหญ่ประเภทวิชาซีพีขึ้นในเขตพระราชฐานชั้นใน เพื่อเปิดสอนวิชาช่างประดิษฐ์ของสตรีดังกล่าวให้แก่ผู้ที่สนใจ โดยไม่เรียกเก็บเงินค่าเล่าเรียน ค่าบำรุงหรือค่าธรรมเนียมใดๆ ทั้งสิ้น เพียงแต่นักศึกษาต้องจัดหาวัสดุในการเรียนมาเองเท่านั้น

เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๙ ขณะนั้นอาคารพระตำหนักและเรือนหลวงต่างๆ ในพระบรมมหาราชวังได้รับการบูรณะซ่อมแซมใกล้จะเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้พระราชทานพระราชานุญาตให้ตัดแปลงอาคารห้องเครื่องสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เพื่อจัดซื้อวัสดุครุภัณฑ์สำหรับการเรียนการสอนของโรงเรียน โรงเรียนผู้ใหญ่วังพระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวัง) ได้เริ่มเปิดทำการสอนตั้งแต่วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นต้นมา^{๑๓๐}

พ.ศ. ๒๕๓๓ สำนักพระราชวังได้รับอนุมัติจากกรมการศึกษานอกโรงเรียนให้เปลี่ยนส่วนวงเล็บท้ายชื่อจากเดิม (วิทยาลัยในวัง) เป็น (วิทยาลัยในวังหญิง) เพื่อไม่ให้ซ้ำซ้อนกับวิทยาลัยในวังชายที่จัดตั้งขึ้นใหม่

๑๓ โรงเรียนผู้ใหญ่วังพระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวังชาย)

โรงเรียนผู้ใหญ่วังพระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวังชาย) เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งตามพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เกี่ยวกับศิลปะโบราณที่มีอยู่ในพระบรมมหาราชวังและตามสถานที่ทั่วไปว่า มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการอนุรักษ์อย่างสม่ำเสมอให้คงอยู่ตลอดไป เพราะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศชาติ จึงทรงเห็นสมควรจัดให้มีการเรียนรู้และการฝึกอบรมงานช่างฝีมือต่างๆ เพื่อปลูกฝังและส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรักและซาบซึ้งในงานศิลปโบราณวัตถุ พร้อมทั้งได้ถ่ายทอดและได้ทักษะจนสามารถนำมาอนุรักษ์โบราณวัตถุได้^{๑๗๑}

สำนักพระราชวังได้สนองพระราชดำริ ด้วยการติดต่อกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ จัดตั้งโรงเรียนผู้ใหญ่วังพระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวังชาย) ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระเทพฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดอาคารเรียนเมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ โรงเรียนเปิดสอนในวันนั้น โดยเปิดสอนวิชาซีพหลักสูตรระยะสั้น ซึ่งเป็นวิชาช่างฝีมือต่างๆ อันเป็นพื้นฐานไปสู่การอนุรักษ์ศิลปโบราณวัตถุ

หลักสูตรการเรียนการสอนแบ่งเป็น ๓ แผนกวิชา คือ วิชาช่างฝีมืองานเขียน วิชาช่างฝีมืองานปั้น วิชาช่างแกะสลัก มุ่งส่งเสริมความรู้และทักษะที่สามารถนำไปเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพและนำมาใช้ในงานช่างอนุรักษ์ศิลปโบราณวัตถุได้ในตนเอง

๑๔ วิทยาลัยราชสุดา

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้มหาวิทยาลัยมหิดลจัดตั้ง “วิทยาลัยราชสุดา” เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ เปิดรับนักศึกษาทั้งที่เป็นคนปกติและคนพิการซึ่งจะเรียนร่วมกันในบางวิชาและแยกเรียนด้วยเป็นพิเศษเฉพาะวิชาซีพบางวิชา ส่วนกิจกรรมอื่นๆ ก็จะร่วมกันทำเป็นส่วนใหญ่^{๑๗๒}

วิทยาลัยราชสุดาเริ่มเปิดสอนหลักสูตรแก่คนพิการที่หูหนวกและตาบอด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ จากนั้นจึงเปิดรับคนแขนขาพิการไว้ศึกษา ซึ่งมีหลักสูตรที่เปิดสอนหลากหลายสาขา เช่น สาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ เป็นต้น โดยมีสื่อการศึกษาประกอบ ส่วนสื่อโทรทัศน์จะมีรายการบรรยายพิเศษเป็นภาษามือสำหรับคนหูหนวกและมีระบบคอมพิวเตอร์พิเศษสำหรับคนตาบอด นอกจากนี้ พระองค์ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ให้เป็นทุนการ

ศึกษาแก่ ครู อาจารย์ เพื่อไปศึกษาและฝึกงานในต่างประเทศและเป็นทุนผลิตสื่อแก่นักศึกษา ผู้พิการ

๑๓ การสอนหนังสือให้แก่ประชาชนในที่ต่างๆ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระราชดำริให้สอนหนังสือแก่ชาวบ้านทั้งผู้ใหญ่และเด็กด้วยวิธีประหยัด ไม่ต้องสิ้นเปลืองอาคารสถานที่ โดยใช้วิธีนั่งสอนตามไต้ต้นไม้ตามศาลา หาดทราย ซึ่งเป็นที่ที่อากาศปลอดโปร่ง เย็นสบาย ในการสอนมีการสอดแทรกความรู้ต่างๆ หลากหลาย แต่ทรงเน้นด้านจริยศึกษา ประวัติของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีของสังคมและประเทศชาติ ความขยันหมั่นเพียร ความรักชาติและถิ่นกำเนิดของตน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือที่มีประโยชน์ เกี่ยวกับศาสนา ความรู้เรื่องเมืองไทย เช่น สถานที่สำคัญ โบราณสถาน นวนิยายที่ก่อให้เกิดความรู้ ความคิด^{๑๗๓}

อีกทั้ง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระประสงค์ให้ชาวบ้านรู้จักวิธีกิน วิธีอยู่ อย่างถูกสุขลักษณะ ให้รู้จักวิธีรักษาพยาบาลตนเองอย่างง่ายๆ เวลาเจ็บป่วยหรือตั้งครรรภ์ ตลอดจนการเลี้ยงดูเด็กก่อน เป็นต้น ในปี ๒๕๑๒ ขณะประทับ ณ พระราชวังไกลกังวล หัวหิน ได้เสด็จไปยังบริเวณศาลาริมหาดปราณศิริบ่อยครั้งเพื่อทรง “สอนหนังสือ” แก่ชาวบ้าน หนังสือที่ทรงใช้ ได้แก่ พระประวัติสมเด็จพระนเรศวร โบราณวัตถุ สถานที่สำคัญของไทย พุทธประวัติ วิทยาศาสตร์เบื้องต้น สุขศึกษา ป.๔ สังคมศึกษา นิทาน โบราณคดี สังข์ทอง รอบตะเกียงลาน พระลอ ศิลธรรม ไม้แดง สี่แผ่นดิน เป็นต้น เหล่านี้จะเห็นได้ว่า ล้วนแต่เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประเทศไทยในทุกๆ ด้านทั้งสิ้น สมเด็จพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นรางวัล ถ้าผู้ใดตอบคำถามจาก “การบ้าน” ที่พระราชทานไว้ในครั้งก่อนได้ดี เป็นการช่วยค่าครองชีพไปในตัว การสอนนี้ต่อมาขยายไปถึง หุบกะพง ชะอำ^{๑๗๔}

๑๔ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนไทยภูเขา

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนไทยภูเขา เป็นหน่วยงานหนึ่ง que จัดบริการการศึกษาให้แก่ประชาชนในพื้นที่ทุรกันดารห่างไกลการคมนาคม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” ใน

พื้นที่ต่างๆ หลายครั้ง ทรงตระหนักถึงปัญหาการขาดแคลนอาหารบริโภค ปัญหาโภชนาการ และสุขภาพอนามัย ความยากจน ตลอดจนการศึกษาซึ่งประชาชนในพื้นที่ดังกล่าวประสบอยู่ ด้วยพระเมตตาที่จะทรงช่วยเหลือให้ประชาชนเหล่านั้นมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินโครงการต่างๆ ในพื้นที่เป้าหมาย เช่น จังหวัดเชียงใหม่ ในพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม พื้นที่ ศบอ. แม่แจ่ม จำนวน ๔๒ ศูนย์ มีจำนวนนักเรียน ๑,๗๓๙ คน เริ่มดำเนินการเมื่อพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๙ จำนวน ๘ ศูนย์ แล้วขยายจนครบในปี ๒๕๔๑ ในอำเภออมก๋อย พื้นที่ ศบอ. อมก๋อย จำนวน ๙๖ ศูนย์ โดยเริ่มดำเนินการเมื่อพฤศจิกายน ๒๕๔๑ มีกิจกรรมหลัก คือ การเกษตรเพื่อผลิตอาหารบริโภคเป็นอาหารกลางวันที่ศูนย์ และเป็นตัวอย่างแก่ชุมชน บางส่วน ครูอาสาสามารถส่งเสริมให้ทำในครัวเรือนบริเวณที่ว่างในชุมชนได้ หรือให้นักเรียน ได้เรียนรู้วิธีการทำการเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่^{๑๗๕}

๑๗๖ การฝึกหัดอาชีพสำหรับชาวเขา

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงสนับสนุนให้จัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมผลผลิต ชาวเขาไทย เพื่อส่งเสริมและรักษาไว้ซึ่งศิลปหัตถกรรมของชาวเขาเผ่าต่างๆ และเพื่อช่วยเหลือ ให้ชาวเขามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ด้วยการพัฒนางานศิลปหัตถกรรมชาวเขาให้เป็นอาชีพเสริม จากการเพาะปลูก หลักการก่อตั้งมูลนิธิเริ่มงานด้วยการสอนพวกชาวเขาปรับปรุงงานศิลป หัตถกรรมให้มีคุณภาพที่ได้มาตรฐาน^{๑๗๖} นอกจากนี้ มีโครงการพัฒนาอดอยดุงซึ่งได้สร้างสรรค์ งานอาชีพอื่นๆ นอกจากการเพาะปลูก เช่น โรงงานทอผ้า ทอพรหม ตัดเย็บเสื้อผ้า ทำกระดาษสา และผลิตภัณฑ์ศิลปะต่างๆ โรงเพาะต้นไม้จากเนื้อเยื่อ โรงเพาะเห็ดที่ขึ้นในอากาศเย็น^{๑๗๗}

๑๓ โครงการฝึกอาชีพแก่ศิษย์เก่าโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการฝึกอาชีพแก่ศิษย์เก่าโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนที่ไม่อาจศึกษาต่อในระดับสูง โดยเน้นให้ฝึกอาชีพที่เหมาะสมกับท้องถิ่น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ ในระยะแรกโปรดเกล้าฯ ให้จัดในโรงเรียนทดลองก่อน ภาคละ ๑ โรงเรียน โดยกรมอาชีวศึกษารับไปดำเนินการ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ นักเรียนมีทักษะพื้นฐานในการประกอบอาชีพเยาวชนที่จบการศึกษาจากโรงเรียนมีวิชาชีพติดตัว และสามารถนำไปประกอบอาชีพได้^{๑๓๗๘} พระราชทานแนวคิดแก่ครูและผูปฏิบัติงานในโรงเรียนเหล่านี้ คือ ความเข้าใจและเห็นคุณค่าที่จะรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและประเพณีท่ามกลางพลวัตของการเปลี่ยนแปลง ผู้ที่ปฏิบัติงานต้องตระหนักถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมและประเพณี ตามแนวพระราชดำริ การศึกษาสำหรับนักเรียนในถิ่นทุรกันดารจะต้องทำให้ “เขาเป็นเขา ไม่ใช่ทำให้เขาเป็นเรา” ในเบื้องต้น ครูต้องตระหนักถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเพณีและประวัติศาสตร์ของชุมชนและพื้นที่ ต่อจากนั้นครูจะต้อง ชักนำให้นักเรียนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่รู้จักรักเหง้า วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของตนเพื่อช่วยรักษาพัฒนาสืบทอดต่อไป^{๑๓๗๙}

๑๔ ศูนย์ศิลปอาชีพ

เมื่อพ.ศ. ๒๕๑๓ ได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมราษฎร ทรงพบว่าราษฎรประสบปัญหาและเดือดร้อนกันถ้วนหน้า แม้ว่าจะมีการพระราชทานสิ่งของให้ประชาชนเพื่อยังชีพก็เป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงครุ่นคิดหาหนทางช่วยเหลือแก้ปัญหาในระยะยาวเพื่อให้ชาวบ้านสามารถยืนหยัดอยู่ด้วยตนเอง จึงเป็นที่มาของโครงการศิลปอาชีพ ทรงเริ่มด้วยการส่งท่านผู้หญิงสุประภาดา เกษมสันต์ ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ นำทีมข้าราชการออกไปสนับสนุนให้ชาวบ้านทอผ้าไหมมัดหมี่ที่จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดแรก โดยทรงช่วยรับซื้อไว้และก็ได้ทรงปฏิบัติเช่นนั้นเสมอมา จนถึงวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๙ มูลนิธิส่งเสริมศิลปอาชีพฯ จึงได้ก่อตั้งขึ้น โดยมีจุดประสงค์ที่จะช่วยเหลือราษฎรที่ส่วนใหญ่เป็นชาวไร่ในชนบทให้มีรายได้เพิ่มขึ้นจากอาชีพข้างเคียง นอกเหนือไปจากงานอาชีพทำไร่ทำนา ซึ่งก็จะทำให้ราษฎรไม่ต้องละทิ้งถิ่นฐานของตนเข้าไปรับจ้าง

ทำงานในเมืองใหญ่ๆ อันจะก่อให้เกิดปัญหาความ
แออัดหนาแน่นของประชากรได้ นอกจากนี้
ยังเป็นการช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของราษฎรให้
มีคุณภาพชีวิตที่ดี กินดีอยู่ดีตามควรแก่อัตภาพ
ด้วย^{๑๘๐}

วัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งก็คือ เพื่อ
ฟื้นฟูและธำรงรักษาหัตถกรรมแบบไทยโบราณที่
กำลังจะเสื่อมสูญไปตามกาลเวลาให้กลับมาแพร่
หลาย เช่น การทอผ้าไหมมัดหมี่ ลวดลายโบราณ
การทอผ้าแพรวา การจักสานย่านลิเภา เนื่องด้วยหัตถกรรมประเภทนี้ต้องใช้ฝีมือ ใช้เวลาและ
ความอดทนเป็นอย่างมาก จึงหาผู้ที่สนใจสืบทอดวิชาเหล่านี้เป็นอาชีพได้ยากยิ่ง หากไม่เร่ง
ฟื้นฟูให้ทันกาล ซึ่งนับวันก็จะยิ่งสูญสิ้นไป

โครงการนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ศูนย์ศิลปาชีพสวนจิตรลดา กรุงเทพมหานคร มีโรงฝึก
ศิลปาชีพรวบรวมงานหัตถกรรมแขนงต่างๆ จากทั่วประเทศไว้ประมาณ ๒๐ ชนิด มีผู้รับการ
ฝึกที่มาจากครอบครัวที่ประสบปัญหาความเดือดร้อน โดยบุคคลเหล่านี้จะนำบุตรหลานของ

คนที่เพิ่งจบประถมศึกษา แต่ยังไม่มีความชำนาญพอเป็นนักแสดง มาฝึกงานหัตถกรรมแขนงต่างๆ ซึ่งนอกจากจะฝึกอบรมศิลป์อาชีพให้แก่สมาชิกแล้วยังมีความมุ่งหมายที่จะอนุรักษ์งานศิลปาชีพที่กำลังจะเสื่อมสูญไปให้คงอยู่ประการหนึ่ง

๑๓ ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระราชดำริว่า ต้องให้ผู้มีอาชีพหลักในการทำไร่ทำนาทั่วราชอาณาจักรมีอาชีพเสริมจากอาชีพเกษตรกรรม คือ งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน มีพระราชเสาวนีย์รับสั่งให้ข้าราชการบริพารในพระองค์รับผิดชอบในโครงการ เรียกว่า “โครงการศิลปาชีพพิเศษ”

งานศิลปาชีพพิเศษ เป็นการจัดตั้งศูนย์รวมและศูนย์ฝึกอบรมศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จากทุกภาคของประเทศไทย และจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว โดยดำเนินการปรับปรุงอาคาร และพัฒนาพื้นที่ ซึ่งแต่เดิมเป็นทัณฑสถานวัยหนุ่มของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ให้เกิดประโยชน์ในการเป็นศูนย์ฝึกอบรมศิลปาชีพ และสอนราษฎรให้รู้จักค้นคว้าหาวัสดุอุปกรณ์ในท้องถิ่นมาประดิษฐ์เป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ และสามารถนำไปประกอบอาชีพเสริมเพื่อช่วยเสริมเศรษฐกิจในครอบครัวต่อไป^{๑๘๑}

๑๔ ศาลารวมใจ

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๙ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างห้องสมุดอเนกประสงค์ขึ้น เพื่อพระราชทานแก่ราษฎรทุกเพศ ทุกวัยและทุกระดับความรู้ แม้กระทั่งผู้ที่อ่านหนังสือไม่ออกที่อยู่ในท้องถิ่นห่างไกลต่างๆ โดยทรงพระกรุณาพระราชทานชื่อห้องสมุดนี้ว่า “ศาลารวมใจ”^{๑๘๒}

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ มีพระราชประสงค์ที่จะให้คนไทยรักสมัครสมานสามัคคี รักษาสิ่งดีงามอันเป็นสมบัติและเอกลักษณ์ล้ำค่าของชาติไทยไว้ โดยการส่งเสริมให้ประชาชนรักการศึกษา รู้จักศึกษาด้วยตนเอง และเสริมสร้างความรู้ด้วยการอ่านหนังสือ โดยเฉพาะชาวบ้านที่อยู่ท้องถิ่นห่างไกล ควรได้ทราบข่าวสารบ้านเมือง เพื่อที่จะได้ไม่ถูกยุ้งให้เกิดการแตกความสามัคคีหรือหลงผิดได้

ศาลารวมใจมีพื้นที่ส่วนหนึ่งจัดเป็นห้องสมุดซึ่งมีหนังสือหลายประเภท เช่น คู่มือ การเกษตร ความรู้ทั่วไป จนถึงนวนิยาย มีภาพติดผนังและสมุดภาพที่เกี่ยวกับเมืองไทย ประกอบด้วยคำอธิบายง่ายๆ เพื่อให้ราษฎรรู้จักเมืองไทยมากขึ้น รู้จักความเป็นไปในบ้านเมือง ในปัจจุบันและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นของตนกับประเทศ ด้วยพระราชประสงค์ ที่จะทรงเสริมสร้างความภาคภูมิใจในชาติ ความหวงแหน มรดกของชาติ และปลูกฝังความรัก ความสามัคคีของชนในชาติ

การก่อสร้างศาลารวมใจ ส่วนใหญ่จะสร้างใกล้วัดหรือในวัด เพื่อให้วัดคงความเป็น ศูนย์กลางของชุมชนและเป็นที่พักทางจิตใจของประชาชนเช่นที่เคยเป็นมาตั้งแต่ในอดีต พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้วัดกับศาลารวมใจได้เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เสริมสร้างความ ผูกพันระหว่างชาวบ้านและพระศาสนาให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ศาลารวมใจที่จัดสร้างเป็นแห่งแรก คือ **ศาลารวมใจพร้าว** ตำบลเขื่อนผาก อำเภอ พรวัว จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งต่อมาก็มีศาลารวมใจเพิ่มขึ้นในหมู่บ้านและจังหวัดอื่นๆ เป็นลำดับ

ปัจจุบัน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง ศาลารวมใจขึ้นในหมู่บ้านที่ห่างไกล ในจังหวัดเชียงใหม่ ๔ แห่ง คือ ที่บ้านขุนคอง ตำบลขุนคอง อำเภอหางดง ที่บ้านกาด ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม เฉพาะศาลารวมใจบ้านจันทร์นี้ พระราชทานให้เพราะทรงเห็นว่าอยู่ไกลและไม่มีสถานอนามัย เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่เป็น ชาวกะเหรี่ยง ไม่ค่อยรู้ภาษาไทย ภายในศาลารวมใจจึงมีเฉพาะหนังสือสำหรับเด็ก หนังสือ ทางการเกษตร และแผ่นภาพแนะนำด้านอนามัย ความรู้ทั่วไป ส่วนใหญ่จะให้บริการด้าน อนามัย พระราชทานอุปกรณ์ทำแผล และทรงรับเด็กสาวชาวกะเหรี่ยงให้มาหัดทำคลอดและ ปฐมพยาบาลที่โรงพยาบาลเชียงใหม่ เพื่อกลับไปทำงานศาลารวมใจ คอยช่วยเหลือเพื่อนบ้าน ได้ นอกจากนี้ ยังมีศาลารวมใจวัดพระพุทธ ตำบลพร่อน อำเภอดากใบ จังหวัดนราธิวาส อีก แห่งหนึ่ง^{๑๘๓}

ศาลารวมใจที่สร้างขึ้น ณ ชุมชนในทุกภูมิภาค เป็นประจักษ์พยานถึงพระวิจรรณญาณ ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ว่าทรงให้ความสำคัญแก่การอ่าน และทรงเชื่อว่า ด้วยวิธีนี้ประชาชนแต่ละภูมิภาคจะรู้จักซึ่งกันและกัน ทั้งลักษณะภูมิประเทศ วิธีชีวิต และวิถีทางวัฒนธรรม

๑๑๑ โครงการเทคโนโลยีสารสนเทศตามพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

โครงการดังกล่าวดำเนินการภายใต้การบริหารงานของคณะกรรมการโครงการเทคโนโลยีสารสนเทศตามพระราชดำริ ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นประธาน ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ เป็นฝ่ายเลขานุการ เริ่มดำเนินการโครงการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๘ อันเป็นปีเทคโนโลยีสารสนเทศไทยและได้รับความร่วมมือดำเนินการจากหน่วยงาน สถาบัน องค์กรและมูลนิธิทั้งภาครัฐและภาคเอกชน^{๑๑๑} โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชจักรีวงศ์
๒. เพื่อส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในด้านต่างๆ ได้แก่ การศึกษา การสาธารณสุข สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสวัสดิการสำหรับผู้ด้อยโอกาสในสังคม
๓. เพื่อส่งเสริมการกระจายรายได้ เพิ่มโอกาสในอาชีพและการสื่อสารข้อมูลไปสู่ชนบท
๔. เพื่อส่งเสริมประสิทธิภาพการทำงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนให้ประเทศไทยสามารถแข่งขันกับประเทศต่างๆ ได้
๕. เพื่อส่งเสริมงานวัฒนธรรมของชาติ

โครงการเทคโนโลยีสารสนเทศตามพระราชดำริ จำแนกงานหลักได้ ๔ โครงการ ดังนี้

๑. โครงการเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการศึกษา

มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริม พัฒนาครูและนักเรียนในชนบทให้สามารถใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์เพื่อการเรียนการสอนและสร้างความเสมอภาคด้านโอกาสและคุณภาพทางการศึกษา การประกอบอาชีพในอนาคต โดยจัดในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ

๒. โครงการเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อคนพิการ

มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนพิการได้มีโอกาสใช้ประโยชน์จากคอมพิวเตอร์ ทั้งเพื่อการปฏิบัติงาน เพื่อเสริมสร้างความรู้และความบันเทิง เป็นการพัฒนาทักษะและเสริมสร้างโอกาสในการอาชีพให้แก่คนพิการ และเสริมสร้างความเชื่อมั่นในตัวเองให้แก่บุคคลเหล่านั้น

๓. โครงการเทคโนโลยีสารสนเทศสำหรับเด็กป่วยในโรงพยาบาล

เกิดขึ้นตามพระราชดำริเรื่อง การนำคอมพิวเตอร์มาช่วยเสริมพัฒนาการของเด็กเจ็บป่วยเรื้อรัง ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และความรู้ในวิทยาการต่างๆ เพื่อให้เด็กสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพในอนาคตได้

๔. โครงการสื่อปฏิสัมพันธ์วัฒนธรรมของชาติ

มีวัตถุประสงค์เพื่อ จัดระบบข้อมูลทางวัฒนธรรมของชาติให้สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างเป็นระบบทั่วประเทศ ให้บริการผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต รวมทั้งจัดบันทึกข้อมูลลงซีดีรอม ซึ่งช่วยให้ผู้ใช้สะดวกในการศึกษาค้นคว้า และมีอายุการใช้งานได้นาน

๑๓.๑ ทุนการกุศลสมเด็จพระเทพฯ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งทุนการกุศลสมเด็จพระเทพฯ ขึ้นเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๐ ทรงพระกรุณาฯ รับเป็นองค์ประธานกองทุน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือในกิจการเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม การแพทย์ การสาธารณสุข การศึกษา การศาสนา การกีฬา ทหาร ตำรวจ เด็ก เยาวชน คนพิการ ผู้ประสบสาธารณภัย และผู้ที่ได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อนอื่นๆ^{๑๕๕}

๑๓.๒ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระราชหฤทัยงานพิพิธภัณฑ์ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมสถานที่ต่างๆ ไม่ว่าจะอยู่ในประเทศหรือต่างประเทศ จะโปรดเสด็จฯ ไปทรงศึกษาและทรงเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์สถานพระองค์ทรงมีแนวพระราชดำริให้ปรับปรุงพิพิธภัณฑ์สถานศึกษาแห่งชาติ โดยให้ยกระดับมาตรฐานและเพิ่มสาขาอื่นๆ ซึ่งกรมศิลปากรได้สนองแนวพระราชดำริจัดตั้ง **“โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติประจำเมือง”** ได้ทดลองดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๘ มีวัตถุประสงค์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในมหามงคลฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี โดยมีตัวอย่างที่จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งได้จัดทำพิพิธภัณฑ์สถานจังหวัดกำแพงเพชรเฉลิมพระเกียรติ ขึ้น อันเป็นสถานที่รวบรวมโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและจัดแสดงภูมิปัญญาของบรรพชนในท้องถิ่น แหล่งข้อมูลทางด้านวัฒนธรรมและมรดกทางธรรมชาติ ตลอดจนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของจังหวัด^{๑๕๖}

๑๓ พิพิธภัณฑสถาน: งานต้นแบบความคุ้มค่า

พิพิธภัณฑสถานที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นในรอบนักษัตรที่ ๕ ของพระองค์ ได้แก่ พระที่นั่งวิมานเมฆ พิพิธภัณฑสถานส่วนพระองค์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระที่นั่งอภิเชษฐาสวรรค์ จัดเป็นพิพิธภัณฑสถานสำหรับแสดงศิลปหัตถกรรม ผลงานของสมาชิกศิลปาชีพ มูลนิธิศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าฯ^{๑๘๗}

งานศิลปหัตถกรรมที่จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานศิลปาชีพ ประกอบด้วย งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของประเทศไทย ที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ทรงสะสมไว้ส่วนพระองค์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชานุญาต ให้เชิญมาจัดแสดงเป็นพิเศษ

พิพิธภัณฑสถานทั้งสองแห่งที่กล่าวถึงนี้ ถือกำเนิดขึ้นด้วยพระจริยวัตรและพระวิจรรณญาณในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดซึ่งเป็นศิลปวิถีประจำพระองค์^{๑๘๘}

๑๔ สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมาคมฯ ได้รับพระกรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับไว้ในพระราชูปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ นับเป็นสมาคมแห่งแรกในพระราชูปถัมภ์สมาคมได้ดำเนินภารกิจและกิจกรรมต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกต่อสมาคมวิชาชีพและสังคม โดยเฉพาะการส่งเสริมสถาบันห้องสมุดทุกประเภทให้เป็นแหล่งความรู้ส่งเสริมการศึกษา ค้นคว้าวิจัย การศึกษาตลอดชีวิตและการอนุรักษ์รักษารังไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรม สมาคมฯ ได้สนองพระราชดำริในการจัดตั้งและปรับปรุงห้องสมุดต่างๆ รวมทั้งห้องสมุดโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า^{๑๘๙}

๑๓ สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทยฯ เป็นสมาคมที่จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษา การเรียนการสอน การแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นและการวิจัยวิชาประวัติศาสตร์ เผยแพร่ความรู้ทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ชาติไทยแก่ประชาชน พิทักษ์เสรีภาพทางวิชาการของนักประวัติศาสตร์ ส่งเสริมการดำรงรักษาสถานที่ สิ่งก่อสร้าง เอกสารและสิ่งมีค่าทางประวัติศาสตร์ เป็นศูนย์กลางติดต่อทางวิชาการ ประวัติศาสตร์ภายในประเทศและระหว่างประเทศ^{๑๓๐}

๑๔ โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้จัดตั้งโครงการสารานุกรมไทย สำหรับเยาวชนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ เพื่อจัดทำหนังสือสารานุกรมให้เยาวชนใช้ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง จากการอ่านหนังสือ มีพระราชปรารภว่า การเรียนรู้เรื่องราวและวิชาการสาขาต่างๆโดยกว้าง ขวาง จักเป็นเหตุให้เกิดความรู้ ความคิดและความฉลาด อันเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดประการหนึ่ง ในการพัฒนาชีวิต ช่วยให้ผู้บุคคลสามารถสร้างประโยชน์สุขและความเจริญมั่นคงให้แก่ตนเอง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นองค์ที่ปรึกษาโครงการดังกล่าว

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน มีลักษณะพิเศษคือ เป็นหนังสือที่ผู้อ่านทุกวัยใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ เนื่องจากเนื้อหาของแต่ละเรื่องเขียนไว้เป็น ๓ ส่วน เนื้อหาแต่ละส่วนจบในตัวเอง และมีระดับความยากง่าย ความละเอียดลึกซึ้งซึ่งเหมาะกับผู้อ่านแต่ละวัย^{๑๓๑}

๑๕ โครงการจัดห้องบริการหนังสือหายาก

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๕ มีพระราชดำรัสว่า หนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติเป็นสิ่งมีค่าทางภูมิปัญญาของชาติอย่างยิ่ง มีพระราชดำริให้หอสมุดแห่งชาติจัดระบบห้องบริการหนังสือหายากให้ดียิ่งขึ้น อนุรักษ์หนังสือหายากให้มีสภาพที่ดี และทำสำเนาหนังสือหายาก เพื่อรักษาต้นฉบับและเผยแพร่ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยให้แพร่

หลาย กรมศิลปากร โดยหอสมุดแห่งชาติได้สนองพระราชดำริด้วยการจัดห้องบริการหนังสือหายาก และได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลถวายงานกิจกรรมที่หอสมุดแห่งชาติปฏิบัติและได้จัดทำโครงการจัดห้องบริการหนังสือหายากขึ้น^{๑๙๒}

๑๖ โครงการเว็บไซต์ดนตรีไทย ในพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สเด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงดนตรีไทย ณ ตำหนักบ้านปลายเนิน เป็นประจำทุกวันอาทิตย์ ได้มีพระราชดำริแก่ชมรมดนตรีไทยวันอาทิตย์ในพระอุปถัมภ์ถึงการเผยแพร่วัฒนธรรมทางดนตรีไทยสู่กระแสความเป็นดนตรีสากลของโลก ทั้งค้นพบว่า การเผยแพร่โดยระบบเทคโนโลยี Internet ที่ปรากฏอยู่บนเครือข่าย ยังขาดความสมบูรณ์ทั้งเชิงบริบทและมาตรฐานอย่างเป็นระบบ ชมรมดนตรีไทยวันอาทิตย์ จึงรับสนองพระราชดำริมาดำเนินการยกร่างโครงการฯ เพื่อการประสานงานส่งผลให้เกิดคณะทำงานขึ้น ในความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐและเอกชน มีกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานราชการในการประสานงานเพื่อรับสนองพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดทำเว็บไซต์ดนตรีไทย สำหรับเผยแพร่ใน Internet เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าวิชาการและวิชาชีพดนตรีไทยได้ด้วยตนเอง โดยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ในโอกาสทรงมีพระชนมายุครบ ๔ รอบ

บทที่ ๕
แนวพระราชดำริด้าน
การศึกษาของราชินารี

❖ แนวพระราชดำริของราชনারีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัว

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

ในระหว่างที่พระราชโอรส เสด็จไปศึกษาต่างประเทศนั้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้ทรงฝากฝังให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งในสมัยนั้นยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ให้ช่วยดูแลในด้านการเรียนและว่ากล่าวตักเตือนพระราชโอรส ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีที่อยู่เสมอสะท้อนให้เห็นถึงความกังวลพระราชหฤทัยเกี่ยวกับการศึกษาและแนวพระราชดำริในด้านการศึกษานานัปการ

“...ขอฝากลูกทั้ง ๒ จงมาก ขอได้เมตตาช่วยว่าตักเตือนในสิ่งที่ผิดอย่าให้ไป
ไปได้ แลแนะนำในสิ่งที่ชอบที่ควร ขออย่าให้เป็นการเฝินๆ แลเปนอย่างทางราชการ
ขอให้ว่ากล่าวประหนึ่งว่าลูกหลาน อย่าได้มีความเกรงใจเลย ถึงแม้ว่าเวลานี้จะไม่เปน
ที่พอใจของลูก นานไปเมื่อรู้ศึกติชั่วตลอดแล้ว ก็คงจะคิดถึงคุณในการที่ได้รับคำ
แนะนำโดยความรักนี้เปนแน่ไม่ต้องสงสัยเลย เว้นเสียแต่จะเปนคนชั่วนั้นและก็เป็นการที่
จะต้องสูญอยู่เอง.”^{๑๙๙๓}

การศึกษาของเด็กชาย

“...ลูกคนนี้ก็ยังไม่ยอมแพ้ต้องการที่จะต้องเรียนมากอยู่ก็เมื่อมาแบบนี้ ขอให้คุณคิดดูเถอะจะเสียเวลาเปลืองเวลาที่ควรเด็กจะได้รับได้รู้ไปสักเพียงใด ขอให้คุณคิดในข้อนี้ให้จงมากและขอให้มีความกรุณาต่อเด็ก ซึ่งเป็นผู้ชายที่สมควรจะได้รับความรู้ให้สมแก่อายุและเทียบหน้าเพื่อนมนุษย์ซึ่งเกิดมาในโลกนี้ แลคิดถึงประโยชน์แผ่นดินซึ่งควรจะได้รับจากเด็กคนนี้ประการใดในกาลภายหน้านั้นด้วย การที่ฉันได้พูดไปนี้ก็ถือโดยความรักใคร่ไว้วางใจในส่วนตัวฉันแลคุณซึ่งได้มีอยู่ต่อกันนั้นเป็นอันมาก หวังใจว่าคุณคงจะกรุณาต่อเด็กแลช่วยให้ฉันบรรเทาความร้อใจไปได้ด้วย.”^{๑๙๔}

ข้อพิงกังวลเกี่ยวกับการศึกษา

“...เพราะฉะนั้นในเวลานี้ เจ้านายชั้นเล็กอีกชั้นหนึ่งมีชนมาอายุสมควรกับเวลาที่จะเล่าเรียนได้แล้ว คือลูกฉันอีก ๒ คน ^{๑๙๕} แลทูลหม่อมมหิตล ^{๑๙๖} กับองค์อรุณพงษ์ ^{๑๙๗} รวม ๔ องค์ด้วยกัน อายุอย่างน้อยที่สุด ๘ ขวบขึ้นไปหา ๑๐ ขวบ ฉันทจึงมีใจปรารถนาอยากจะให้ได้เล่าเรียนอยู่บ้างแล้วตามอย่างเด็กๆ ที่อยู่ว่างๆ ดีกว่าจะให้เล่นจนอย่างเด็กอยู่เปล่าๆ พอเป็นทางดำเนินแห่งความรู้ในขั้นต้นเป็นเค้าไว้บ้าง ก็อ่านแลเขียนกันได้ตามภาษาเด็กๆ ซึ่งได้เริ่มเรียน แต่ต่างครูบาอาจารย์กัน แลเป็นผู้หญิงสอนกันเองไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยอันใด มีครูผู้ชายสอนก็แต่ลูกตัว ^{๑๙๘} คนเดียว เพราะฉะนั้นฉันจึงอยากจะให้เธอเป็นผู้ดำริห์และจัดการเล่าเรียนของเจ้านายเหล่านี้ให้ได้รับความรู้ตามสมควรแก่เวลาแลชนมาอายุของเธอทั้งหลายนั้นให้ตลอดไปจนกว่าจะเจริญขึ้นอย่างแต่ก่อน...” ^{๑๙๙}

อย่าตามใจจนเสียคน

“...ขอบอกล่วงหน้าเสียก่อนว่าอย่าคิดว่ายังเป็นเด็กแลให้ครูตามใจกันเท่านั้น ขอให้เข้มข้มขี้เขี้ยวเข็ญกันตามสมควรที่จะได้รับความรู้ให้สมควรกับอายุแลเวลาที่ควรจะเป็นไป การที่ต้องบอกดังนี้เสียก่อนก็เพราะเหตุว่าเด็กๆ เหล่านี้ค่อนข้างจะได้รับความศุขหนึ่งพะนอนับบริบูรณ์เกินไปอยู่ ความประพฤติกายวาจาใจอยู่ข้างเป็นเด็กอ่อนไปกับอายุ แลตั้งตัวอยู่ในที่สูงเกินไปกับเด็กสามัญ แลมักจะทำอะไรตามใจตน นิยมทั้งสิ้นไม่มีใครจะกลัวเกรงใคร นอกจากแม่จึงต้องบอกกล่าวให้ทราบไว้ แลขออย่าให้เกรงใจในการที่จะกดขี่ฝึกสอนประการใด จงทำตามความคิดที่เห็นสมควรทุกอย่างเพื่อจะได้เป็นผลกับการเรียนให้เจริญตามควรแก่เวลาแลอายุของเด็กนั้น...”^{๒๐๐}

การเรียนเป็นหลักสนุกเป็นรอง

“...แต่ส่วนข้อ ๒ ที่เธอถามมา ฉันหาได้ทุกถามไม่ เพราะนักเรียนก็มีน้อย แม้จะใช้ครูคนเดียวได้ก็มี จะได้ไม่เปลืองเงินสำหรับค่าโรงเรียนนี้ซึ่งมีเด็กอยู่ ๓ คนเท่านั้น ครูอ๋อง^{๒๐๑} ที่จะถอนไปซึ่งเธอเกรงลูกจะเปลี่ยวเปล่าอะไรนั้น ถึงแก่จะเปลี่ยวก็ช่างแก่ปนไร เวลาเรียนจะไปหาความสนุกอะไรนักรหา เรียนแต่พอให้ได้ความรู้ก็แล้วกัน เวลาเบิกบานอื่นมีถมไป แลขอให้เธอกำชับครู ให้มากให้เร่งเขี้ยวเข็ญสอนลูกให้อ่านให้จำหนังสือให้มากขึ้นอีก ลูกยังได้ความรู้น้อยกว่าอายุมากนักรเหลวไหลเต็มที่ จะโถมปน...”^{๒๐๒}

ความสำคัญของครู

“...ครูก็เปนข้อสำคัญอยู่ในข้อที่จะต้องเอาใจ แลถนอมน้ำใจอยู่บ้าง มิฉะนั้นก็จะไม่มุ่งใจให้ตั้งใจเข้มขันแลสนุกในการที่จะฝึกสอนศิษย์ทั้งหลาย ขอให้เธอปล่อยให้เขารับนักเรียนประจำไปตามเดิมให้เขาสบายกันไปที ฉันก็ให้แนะนำหญิงพิจิตรไปมากในการที่จะฝึกสอน แลเลิกขอให้นักเรียนฟังว่า คุณวิเศษของหญิงไทยควรประพฤติประการใดดี...”^{๒๐๓}

ความเรียบร้อยในโรงเรียน

“...จึงจะลงโทษแต่อาจารย์ใหญ่แลครูทั้งปวงในโรงเรียนให้สิ้น ที่พากันหละหลวมให้เด็ก ๒ คนหนีไป โดยไม่สมแก่คำปฏิญาณทานบนว่า จะรักษาการมิให้เกิดเหตุให้เสื่อมเสียแก่โรงเรียนได้ กล่าวมุ่งเฉพาะก็ในเหตุที่จะรักษาเด็กมิให้ลบลีหนีหายเปนต้น นี่ก็มาปรากฏแล้วว่า โรงเรียนรักษาความเรียบร้อยไว้มิได้ ในเวลากลางวันยังปล่อยให้คนมาพาเด็กหนีไปได้ ก็ถ้าเปนเวลากลางคืนมีมดมดแม้มีผู้ที่ทุจริตยิ่งกว่านี้จะคิดมาลอบลักพาเด็กหนีไป ที่ไหนใครจะรู้สึกแลปกป้องลูกหลานที่เขานำมาฝากไว้ด้วยความเชื่อแลไว้วางใจนั้นได้ จึงจำจะต้องลงโทษไปตามทานบน ถ้าแม้ไม่ทำจริงก็จะเห็นว่าเปนแต่การกล่าวหลอกๆ กันพอโก่งคอให้เชื่อฤ กันๆ ไปฉะนั้น แล้วจะเปนสถานที่ ซึ่งควรจะให้ผู้มีบรรดาศักดีนำลูกหลานมาฝากให้เล่าเรียนกระไรได้ ยิ่งเหตุที่เกิดขึ้นครั้งนี้ ไม่ได้เปนไปแต่ว่าหละหลวมอย่างเดียว เปนการที่ทราบได้แน่แล้วว่า จะเปนเหตุแต่หากอคติครอบงำ..... เมื่อผู้ใหญ่บัญชามาแล้วก็ไม่ทำตามยังซ้ำอวดดีเชื่อปัญญาตนโดยความหลงว่าตัวตั้งอยู่ในที่ชอบ ได้ตอบใช้สำนวนหยาบคายแลขัดขืนคำสั่งสอนผู้ใหญ่ ซึ่งอยู่เหนือตัว แลอ้างว่า (ฤกว่าชักชวนใช้) ครูทั้งหลายเห็นชอบด้วยในความดำริห์ของตัวทั้งสิ้น...”^{๒๐๔}

(๒) สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

รู้สิ่งใดไม่รู้วิชา

“.....โรงเรียนสตรีนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะสตรีเป็นบุพพการีของกุลบุตรกุลสตรี เพื่ออบรมสติปัญญาความสามารถที่จะได้เล่าเรียนวิชาไปภายนอกหน้า.... วิชานี้พระ บาลีท่านยกย่องว่าดียิ่งกว่ามีทรัพย์ ส่วนมีที่อาจต้องโจรภัยมาแย่งชิงไปได้ ถ้ามีวิชา แล้วโจรจะมาทำลายแย่งชิงไปไม่ได้เลย ถึงโบราณย่อมกล่าวไว้ว่า “รู้อะไร ไม่รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี” ๒๐๕

❖ แนวพระราชดำริของราชনারีในรัชกาลที่ ๙

(๑) สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙

ปัญญาย่อมเกิดจากการฝึกฝน

“...ปัญญาเปรียบเสมือนแก้วอันมีค่าประจำตัวมนุษย์ที่สมบูรณ์ ปัญญาเกิดขึ้นจากการฟังครูสอน ได้อ่านประกอบแล้วนำมาคิดพิจารณาให้ถี่ถ้วน ตามคำที่ท่านว่า “ปัญญาย่อมเกิดเพราะฝึกฝน” ผู้เป็นมนุษย์สมบูรณ์แล้วจะทำคุณประโยชน์แก่สังคมได้ก็โดยใช้ปัญญาเพ่งพินิจพิจารณาว่าอะไรเป็นประโยชน์ และอะไรเป็นภัยแก่ตนเอง และแก่สังคม.....” ๒๐๖

สติปัญญาคือกำลังสำคัญ

“...ถ้าแต่ละครอบครัว โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย สามารถอบรมสั่งสอนฝึกฝนคน ให้เป็นผู้รู้จักใช้ความคิด ใช้สติปัญญาของตนประกอบวิชาการให้ลุ่มกับ ค่ายกย่องว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เมื่อรวมกันเข้าแล้วก็จะเป็นกำลังสำคัญให้ชาติเจริญ เพราะชาติประกอบด้วยสังคมต่างๆ นั่นเอง...” ๒๐๗

รักษาผลประโยชน์ส่วนรวม

“...ในขณะที่ทุกคนอยู่ในวัยเล่าเรียน มีโอกาสที่ดีที่สุดที่จะเตรียมตัวเพื่ออนาคต ควรจะต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะชักจูงให้คนรุ่นต่อๆ ไป รู้จักรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมให้มากขึ้น คนที่นึกถึงแต่ประโยชน์ตน เป็นคนคับแคบเห็นแก่ตัว เป็นผู้ทำลายความเป็นปึกแผ่นของชาติ คนไทยจะรู้จักพึ่งพาอาศัยกัน เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะผู้ที่มีการศึกษา มีสติปัญญาความรู้ จะต้องแนะนำผู้ที่มีโอกาสได้ศึกษาน้อยกว่า ให้เข้าใจถึงประโยชน์ส่วนรวมนี้ด้วย....” ๒๐๘

บำเพ็ญประโยชน์เพื่อความก้าวหน้า

“...การฝึกอบรมให้ได้ก็มีความรู้ และความประพฤติที่ดี รู้ถึงคุณค่าของการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวม เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ชาติบ้านเมืองมีความเจริญก้าวหน้า และเป็นกุศลสงเคราะห์อันน่าอนุโมทนา...” ๒๐๙

“...การที่คิดเสียสละโดยไม่หวังผลตอบแทนเป็นธรรมทานมีค่าสูงยิ่งทางจิตใจ และนับเป็นตัวอย่างอันประเสริฐ ซึ่งอนุชนรุ่นหลังพึงถือแบบฉบับได้ ชาติใดประกอบด้วยพลเมืองผู้นึกถึงประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัวเช่นนี้เป็นส่วนใหญ่แล้ว ยิ่งจะเจริญก้าวหน้าตลอดไปโดยไม่มีอุปสรรคอย่างไม่ต้องสงสัย...”

เรียนรู้และฝึกฝนก่อเกิดความสามารถ

“...คนไทยมีสายเลือดของช่างฝีมืออยู่ทุกคน คนไทยมีความละเอียดอ่อนฉับไวต่อการรับศิลปะทุกชนิด ขอเพียงแต่ให้เขามีโอกาสได้เรียนรู้และฝึกฝน เขาก็จะแสดงความสามารถออกมาให้เห็นได้ ฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้าทราบว่ามีผู้บัญชาการทหารบก มีโครงการวิ่งเพื่อมูลนิธิศิลปะอาชีพ....ข้าพเจ้ารู้สึกปิติเป็นอย่างยิ่งว่าการวิ่งหาทุนนี้ จะทำให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสช่วยเหลือเพื่อนร่วมชาติมากขึ้นอีก...” ๒๑๐

บัณฑิตคือผู้มีปัญญา

“...คำว่า “บัณฑิต” มักหมายถึง ผู้สำเร็จการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย ความจริงคำนี้มีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า “พาล” ซึ่งแปลว่า อ่อน หรือเยาว์ในสติปัญญา บัณฑิตหมายความว่าเฉพาะลงไปถึงผู้พ้นจากความเปิ่นพาลและความโง่เขลา เป็นผู้ที่มีปัญญาที่จะรักษาตัวให้รอดพ้นจากความเสื่อม ความหายนะ สามารถใช้ปัญญานำตัวให้บรรลุความสวัสดิ์และความเจริญ...

...ความเป็นบัณฑิตจะแสวงหาจากการเล่าเรียนในวิทยาการชั้นสูงทางวัตถุอย่างเดียวนั้นไม่ได้ หากแต่จะต้องศึกษาและปฏิบัติในทางจิตใจ เพื่อให้เกิดความฉลาดรอบรู้อย่างแท้จริงด้วย.....”

“...บัณฑิต หมายถึง คนผู้มีปัญญาสามารถนำตัวให้รอดพ้นจากความเสื่อม ความหายนะได้โดยตลอด เป็นผู้ที่จะนำตนนำชาติให้ก้าวถึงความเจริญ ความสวัสดิ์ นอกจากนี้ ผู้ที่จะเป็นบัณฑิตโดยแท้ได้ จะต้องศึกษาฝึกหัดตนให้มีความฉลาดรอบรู้ โดยไม่สำคัญผิดคิดว่าตนรู้ ว่าฉลาดเพียงพอแล้ว หากแต่ควรถ่อมตัวสงบเสงี่ยม ไม่อวดฉลาด หาโอกาสแสวงหาความรู้ให้แก่ตัวมากยิ่งขึ้นอยู่ตลอดเวลา...”^{๒๑๑}

ผู้มีปัญญาแท้ คือผู้รับฟังคำสอนผู้อื่นด้วย

“...ไม่ใช่ผู้ที่มีความรู้เหนือกว่าหรือว่ามีอายุมากกว่าเท่านั้นที่จะสั่งสอนได้ ผู้ที่มีความรู้น้อยหมายถึงได้รับการศึกษาน้อย เพราะไม่มีโอกาสในชีวิต แต่มีความชำนาญในการประกอบอาชีพ ในการดำเนินชีวิตไปวันๆ ก็สามารถให้อิโวาทและให้สติแก่ผู้ที่มีความรู้กว่าได้...

...คนที่สามารถรับฟังอิโวาทจากคนทุกเพศทุกวัย ทุกความรู้วิทยฐานะ นี่จึงเป็นคนที่เรียกว่าเป็นคนที่มีปัญญาแท้...”^{๒๑๒}

นำความรู้พัฒนาบ้านเมือง

“...การที่ได้มีโอกาสมาเรียนในต่างประเทศนั้นนับว่าเป็นประโยชน์ เพราะหลายประเทศเขามีความก้าวหน้ากว่าประเทศของเราในด้านวิชาการ แต่ก็อยู่ที่

ตัวของเราเองด้วย ที่จะพิจารณาด้วยสติปัญญาของตัวเอง ว่าอะไรที่ควรจะได้รับมา เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง และสิ่งใดของเราที่ดีกว่าของเขาซึ่งเราควรจะเก็บรักษาไว้...” ๒๑๓

การศึกษาของคนตาบอด

“...คนตาบอดของเราเป็นผู้ที่มีสติปัญญา สมควรจะได้รับการศึกษาฝึกฝนให้เป็นพลเมืองดีเป็นกำลังของชาติได้ การให้ทานโดยมีวัตถุประสงค์ให้ผู้รับสามารถพึ่งตนเองได้นั้น เป็นทานที่ประเสริฐ ส่วนผู้รับนั้น มีความเต็มใจที่จะเอาชนอุปสรรคจนในที่สุดอาจก้าวหน้าไปสู่ความเจริญในด้านการศึกษาและอาชีพต่างๆ ซึ่งเคยปรากฏให้เห็นแล้วจากผลการสอนการเรียนของโรงเรียนแรกที่มีขึ้นในประเทศไทยในพระนคร...” ๒๑๔

หัวใจของการถ่ายทอด

“...ในการสอนให้ได้ผลนั้น มีข้อสำคัญหนึ่งคือ ควรสอนสิ่งที่เหมาะสมแก่ อธิษาศัยของผู้เรียนก่อนสิ่งอื่น ทั้งต้องใช้อุบายหรือวิธีสอนอันก่อให้เกิดความสนใจอยู่เสมอ ธรรมดาผู้ใดก็ตามเมื่อนำสิ่งนั้นมาสอน ทั้งผู้เรียนผู้สอนก็จะได้ผลเต็มที่ร่วมกัน แปลว่าพร้อมที่จะเรียนจะสอนกันได้....การเรียนรู้อธิษาศัยของผู้เรียนและการใช้วิธีสอนที่เหมาะสมเป็นหัวใจของการสั่งสอนเผยแพร่วิชาทั้งปวง...” ๒๑๕

สุขภาพอนามัยส่งเสริมสติปัญญา

“...ข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่องสุขภาพอนามัยนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตทั้งมวล ดังคำกล่าวที่ว่า “จิตใจที่แจ่มใสย่อมอยู่ในร่างกายที่แข็งแรง” หากประชาชนมีสุขภาพอนามัยสมบูรณ์ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย เขาก็จะมีสติปัญญาเล่าเรียนประกอบสัมมาอาชีพสร้างสรรค์ความเจริญต่างๆ ให้แก่ชาติบ้านเมือง ดังนั้นถ้าเราจะกล่าวว่า “พลเมืองที่แข็งแรงย่อมสามารถสร้างชาติที่มั่นคง” ก็คงจะไม่ผิด...” ๒๑๖

(๒) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

การศึกษาคือการพัฒนาคนพัฒนาชาติ

“...การศึกษาพัฒนาคนพัฒนาชาติ ให้คนมีความรู้ที่จะสามารถสร้างตนให้มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงขึ้น สร้างชาติให้อยู่อย่างมีความสุขและรุ่งเรืองได้ เราพูดว่า จะต้องพัฒนาคนให้มีความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษหน้านั้น เราต้องรู้อะไร คำตอบคงมีหลายอย่าง พูดไปได้เรื่อยๆ และทุกคนคงจะช่วยเติมคำในช่องว่างตรงนี้ได้ หลายอย่างที่ว่าน่าจะมีดังนี้....

ประการแรก เรียนรู้ให้อ่านออกเขียนได้ เพื่อที่จะได้รู้และแพร่ข่าวสารได้ บางคนเรียนไปแล้ว แต่ก็ยังไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ ก็ต้องพยายามฝึกฝนต่อไป

ประการที่สอง เรียนรู้ให้มีอาชีพ คือ สามารถทำงานเลี้ยงตัวได้ ให้มีความเชี่ยวชาญในวิชาชีพ และรู้จักปรับปรุงพัฒนาความรู้ของตนให้ดีขึ้น

ประการที่สาม รู้จักดำรงตนให้สมฐานะความเป็นมนุษย์ ซ่อนี่พูดเป็นรูปธรรมได้ยาก สรุปลั้นๆ อยู่อย่างมีคุณค่าความเป็นมนุษย์ มีศักดิ์ศรี ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ รู้จักใช้ชีวิตให้มีคุณค่า ใช้สติคิดพินิจในการดำรงตน ...

ประการที่สี่ มีคุณธรรมกำกับความรู้ เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมนี้ได้...

ประการที่ห้า ต้องสามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ มีความเข้าใจผู้อื่น สามารถขจัดหรือลดความขัดแย้ง ซึ่งเป็นฐานเบื้องต้นในการแก้ไขข้อขัดแย้งและสร้างสันติภาพทั้งในระดับประเทศและระดับประชาคมระหว่างประเทศสืบไป...

ประการที่หก ต้องมีความรู้ที่จะประหยัดและใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องสำคัญของทศวรรษ ศตวรรษ และสหัสวรรษหน้า ที่ประชากรมีแต่เพิ่มขึ้น ในขณะที่ทรัพยากรไม่ได้เพิ่มตามไปด้วย หรือเพิ่มแต่ช้ากว่าจำนวนประชากร”^{๒๑๗}

การศึกษาที่ดีคือการสร้างคน

“...การพัฒนาคนให้เป็นกำลังของชาติที่มีประสิทธิภาพ เป็นเรื่องที่ต้องทำ วิธี
การสร้างคนให้ดีที่สุด ก็คือ การให้การศึกษา...”

“แนวการศึกษาที่ดีที่ข้าพเจ้ายึดถือก็ยังเป็นแนวเก่าๆ ที่ถือกันมาหลายสิบปี
เป็นแนวที่ได้ทราบมาตั้งแต่เด็กและคิดว่าดี คือ การสร้างคนให้เป็นคนที่มีสมบุรณ์นั้น
จะต้องเน้นความสำคัญ ๔ ด้าน

๑. พุทธิศึกษา คือ ความเป็นเลิศทางวิชาการ ให้ความรู้ทางหนังสือ ถ้าคน
เราไม่มีความรู้ มีทรัพย์สมบัตินับแสนนับล้านก็รักษาไว้ไม่ได้

๒. จริยศึกษา ต้องสอนให้มีความนิยมที่ถูกต้อง (อะไรถูกต้อง ต้องพูดกันยืดยาว)
มีคุณธรรม ประพฤติตนตามทำนองครองธรรมกฎหมายบ้านเมือง ถ้าคนไม่
สุจริตบ้านเมืองก็เจริญไปไม่ได้

๓. หัตถศึกษา คนเราต้องมีศิลปะ มีความสามารถที่จะทำอะไรด้วยมือของ
ตนเอง ไม่ใช่รู้แต่ทฤษฎีแล้วปฏิบัติไม่เป็น

๔. พลศึกษา เมื่อมีความรู้ความสามารถเป็นคนดีแล้ว ถ้าไม่รักษาสุขภาพ
ร่างกายให้ดี ก็ไม่สามารถใช้ความรู้ของตนให้เป็นประโยชน์เท่าที่ควร ผู้มีสุขภาพ
อ่อนแอก็จะเรียนรู้ได้ไม่ทันนัก ปัจจุบันการศึกษาจึงเน้นในเรื่องสมรรถภาพร่างกาย
นักเรียนกันมาก

สุดท้ายที่จะกล่าวคือ ในการทำงานด้านการศึกษา (หรือด้านอื่นๆ) ไม่เฉพาะ
แต่ในโรงเรียนจิตรลดา ข้าพเจ้าทำสุดความสามารถจะให้ดีที่สุด อย่างไรก็ตามโรงเรียน
ประกอบด้วยคนจำนวนมาก ทั้งครู เจ้าหน้าที่ และนักเรียน ที่มีความรู้ความคิดของ
ตนเอง ไม่จำเป็นจะต้องเหมือนข้าพเจ้าคิดในด้านวิธีการ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดทำตัวเป็น
หมอสอนศาสนา สั่งสอนให้ใครๆ ทำอะไรต่างๆ แต่ก็หวังว่าทุกคนจะมีจุดมุ่งหมาย
เดียวกัน คือ พัฒนาคคนหรือทรัพยากรมนุษย์ พุดง่ายๆ คือ **สร้างคนมีความรู้ ไป
ประกอบอาชีพ พัฒนาชาติได้...**” ^{๒๑๘}

การเรียนรู้การศึกษาในทศวรรษหน้า

“...พลังของศตวรรษที่ ๒๐ กับพลังของศตวรรษที่ ๒๑ ที่เพิ่งก่อเกิดกำลังผสมหรือต่อต้านกัน มีปัญหาในด้านต่างๆ ที่เป็นปัญหาแต่ศตวรรษที่ ๒๐ หรือศตวรรษก่อนๆ รวมทั้งแนวคิดของคนยุคปัจจุบันหรือยุคร่วมสมัยมีปัญหาการขัดแย้งกัน เรื่องเชื้อชาติและเรื่องอื่นๆ มาถึงยุคใหม่ล่าสุด มีแนวคิดและเป็นเรื่องการไร้พรมแดน การเปิดกว้าง หรือการมีระบบ digital ที่เพิ่มขึ้นเป็น ๒ เท่าทุก ๑๘ เดือน ช่วงเปลี่ยนผ่านจึงมีพลังสองอย่างขัดแย้งกัน เป็นช่วงที่เราต้องศึกษาให้เข้าใจให้ได้ รวมทั้งเข้าใจการตีความอนาคตทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมด้วย...

...กล่าวกันว่า ขณะนี้ต่อไปข้างหน้า สถานที่ต่างๆ ในโลกจะเข้าใกล้กันมากขึ้น ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ใช่สาเหตุเพราะเปลือกโลกหดเข้ามาอยู่ใกล้ๆ กัน แต่เกิดจากความรวดเร็ว ความสะดวกในการเดินทางและการสื่อสารโทรคมนาคมในปัจจุบัน ทำให้คนไปมาหาสู่กันได้อย่างใกล้ชิด แม้จะอยู่ห่างกันคนละมุมโลกก็ยังมีความคิดที่คล้ายคลึงกันได้ ดังนั้น ถ้าหากไม่พัฒนาความรู้ความสามารถของเราเองแล้ว เราก็คงไม่สามารถอยู่ได้อย่างเป็นสุขในสังคมอนาคตที่มีการเปลี่ยนแปลงฉับไวในหลายๆ ด้าน”^{๒๑๙}

การศึกษาที่จะมีผลต่อการพัฒนาประเทศ

“...การศึกษาที่จะมีผลต่อการพัฒนาประเทศ นั่นคือ ชั้นประถมศึกษา เรียกกันว่าเป็นการศึกษาชั้นบังคับ แต่ได้ยินบางท่านเหมือนกันที่บอกว่า มาถึงสมัยนี้ไม่ควรจะมองว่าเป็นการศึกษาชั้นบังคับหรือเทียบบังคับใครในเรื่องโน้นเรื่องนี้แล้ว ควรจะถือว่าเป็นการบริการของรัฐที่ทำให้ประชาชนมากกว่า...การศึกษาภาคบังคับเป็นการศึกษาที่เรามุ่งหวังว่า เมื่อจบแล้ว ผู้เรียนจะมีความรู้ความสามารถพอที่จะดำรงชีวิตได้ หรือว่าเป็นพื้นฐานการศึกษาต่อไป...”

“...ส่วนเรื่องมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษานั้น ก็เป็นช่วงที่ควรให้รัฐวิชาที่เรียนเช่นเดียวกับประถมศึกษา แต่ต้องเน้นเรื่องความสามารถในการศึกษาด้วยตนเองมากขึ้น ให้เข้าใจวิธีเรียนอย่างแท้จริง เรื่องของอาชีวศึกษาเป็นการสร้างเทคนิค ต้องมีความรู้ทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติ ก็ต้องทำให้ได้ ให้อู่วางนอะไรก็ตามวิชาอะไรก็ตามต้องสามารถโยงความรู้และประสบการณ์เข้าด้วยกันภาษาเป็นเครื่องมือในการศึกษา การเรียนรู้ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ จะเป็นโอกาสให้เด็กนักเรียนหาข้อมูลได้กว้างขวาง...”

“...ส่วนเรื่องอุดมศึกษานั้น เท่าที่ดูมาสังคมไทยเห็นความสำคัญของการ
อุดมศึกษา หรือการได้ปริญญามากจนเกินไป แล้วเหมือนกับระดับอื่นนั้นต่ำต้อย ที่
จริงแล้วการศึกษาน่าจะเป็นไปตามศักยภาพเพื่อให้ผู้เรียนสามารถประกอบอาชีพและ
ทำประโยชน์ให้แก่สังคม หรือว่าอยู่ได้อย่างมีความสุข...”^{๒๒๐}

การศึกษาในระดับสูง

“...ในทศวรรษหน้านั้นมีแนวโน้มว่าจะเป็นกันหลายอย่าง กล่าวคือ มีทั้งการ
ศึกษาแบบที่ครูมาสอนกันเองตัวต่อตัว หรือการใช้ระบบการศึกษาด้วยเครื่องมือเครื่อง
มือทางไกลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และคงจะมีแนวโน้มว่าเป็นการจัดการศึกษาโดย
หลายๆ กลุ่มเข้าร่วมกัน ทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายเอกชน.....ครูบางคนมาบอกว่า กลัวหมด
ความหมายถ้านำระบบใหม่เข้ามาใช้ ข้าพเจ้าคิดว่า หากครูไม่ปรับปรุงตนคงหมด
ความหมายแน่ เพราะระบบการศึกษาเช่นนี้เป็นแนวโน้มที่ใช้กันในอนาคต ครูต้อง
ปรับตัวโดยจะต้องอ่านมาก การให้นักเรียนเป็นศูนย์กลางนั้น ถ้ามองให้ดีจะเห็นว่า
เป็นการให้ครูเป็นศูนย์กลางด้วยเช่นกัน ถ้าครูจะเกณฑ์ให้นักเรียนอ่านโดยครูไม่อ่าน
นั้นไม่ได้ ครูจะต้องอ่านมากและศึกษาหาความรู้ใหม่ๆ ให้มากอยู่เสมอ....ต้องสามารถ
แนะนำเด็กได้ว่าหากต้องการรู้เรื่องอะไรจะไปหาความรู้ได้ที่ไหน...”^{๒๒๑}

การศึกษาระดับสูงและการฝึกอาชีพ

ในการดำเนินกิจการโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
ทรงมีพระราชประสงค์ให้นักเรียนได้เรียนในระดับสูงขึ้นตามระดับสติปัญญาและความเหมาะสม
สม จึงทรงตั้งกองทุนสนับสนุนนักเรียนเหล่านี้ โดยกำหนดเงื่อนไขให้กลับมาเป็นผู้ช่วยนำความ
เจริญให้หมู่บ้าน ส่วนผู้ที่ไม่อาจจะศึกษาเล่าเรียนต่อก็มีพระราชดำริให้ฝึกอาชีพต่างๆ ที่เหมาะ
สมสำหรับท้องถิ่นนั้นๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโครงการนักเรียนในพระราชานุ
เคราะห์และโครงการฝึกอาชีพให้แก่นักเรียน ดังพระราชดำรัสต่อไปนี้

“... เมื่อกาลผ่านไป ๑๐ ปี ความเปลี่ยนแปลงของประเทศที่มากขึ้น ถึงแม้ว่า
แหล่งปฏิบัติงานของเราจะอยู่ไกล แต่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะได้รับผลกระทบ จึงเป็นเหตุ
ให้คิดว่าจะมีอะไรทำเพิ่มเติมในส่วนของเราได้กับบุคคลในความอารักขาดูแลของเรา
คือ ด้านของความรู้ ความสามารถ การศึกษา... เป็นสาเหตุให้อยากจะลองตั้ง

โครงการอีก ๒ โครงการหลัก ได้แก่ การพยายามที่จะให้นักเรียนในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนของเราได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นกว่าระดับประถมศึกษา ซึ่งเราคิดกันมาแต่ก่อนว่าเป็นระดับที่พอสมควรและเบ็ดเสร็จในตัว ในเมื่อสังคมเปลี่ยนไปแค่นี้จะพอหรือไม่ อันนี้ก็เป็นอย่างอื่นเรื่องที่จะต้องคิด อย่างน้อยส่วนหนึ่งที่พอทำได้ในทรัพยากรที่มีอยู่ หมายความว่า เท่าที่จะพอมีเงินทองมีทุนอยู่ ก็จะช่วยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ตามกำลังความสามารถ...”

“...ส่วนนักเรียนอีกส่วนหนึ่งนั้น เราที่ทำงานอยู่ก็คงจะรู้จักเด็กและเห็นได้ชัดๆ ว่าบุคคลหรือเด็กเหล่านี้จะเป็นด้วยสติปัญญาและการเตรียมพร้อมตั้งแต่เล็กมาก็ตาม ฐานะทางเศรษฐกิจ หรือว่าฐานะทางการเมืองและสังคมไม่เปิดโอกาสแน่ๆ ให้เขาได้ไปศึกษาต่อในระดับมัธยมหรืออย่างน้อยในช่วงนี้ไม่ทันการ ก็อยากจะให้อะไรกับเขา เป็นส่วนเพิ่มเติมขึ้นมา แม้อาจจะเล็กน้อย แต่ก็ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ คือเรื่องของการฝึกฝนให้กระทำอาชีพได้ เป็นเรื่องปัจจุบันทันด่วน... ..จึงทำให้นักถึงว่าอยากจะได้โครงการฝึกอาชีพต่างๆ ให้นักเรียนหรือศิษย์เก่าของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนเลือกให้ทำอะไรที่จะมีตลาดจะขายได้ ทำได้หรือว่ามีคนจ้างให้ทำเพื่อที่จะเอาวิชานั้นมาหาเลี้ยงชีพต่อไป...”

“...เนื่องจากที่ไปตรวจเยี่ยมมา มีบางโรงเรียนไม่มีคุณสมบัติที่จะศึกษาต่อในชั้นมัธยมศึกษาได้ ก็คงจะทราบเพราะสาเหตุใดบ้าง ซึ่งแม้แต่การศึกษาในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ก็เป็นการสอนเพื่อให้อ่านออกเขียนได้และเพื่อให้เป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพต่อไป พวกนี้เรียนต่อไม่ได้แน่ แทนที่จะปล่อยเอาไว้เฉยๆ โดยไม่มีลู่วางท่ามาหากินที่ดีหรือไม่มีความผูกพันกับบ้านเมือง ควรจะเปิดโอกาสให้มีความรู้เพิ่มขึ้นหลังจากจบจากโรงเรียนแล้ว ก็เลยนึกถึงเรื่องการฝึกอาชีพที่จะใช้ได้ในท้องถิ่นนั้นๆ คือ ทำให้เยาวชนเกิดความรัก ห่วงแหนในถิ่นกำเนิดของตน และสามารถที่จะนำอาชีพที่ตนได้ฝึกอบรมไปประกอบอาชีพทำมาหากินในท้องถิ่นของตนได้ และก็นึกว่าเป็นการพัฒนาหมู่บ้านนั้นในด้านอาชีพ...” ๒๒๒

การศึกษาให้เด็กเป็นศูนย์กลาง

“...เข้าใจว่าวิธีการส่วนหนึ่งของการศึกษาที่ให้นักเรียนหรือเด็กเป็นศูนย์กลางนี้ เป็นสิ่งที่สอนกันมานานแล้ว ตอนข้าพเจ้าเด็กๆ ก็เคยได้รับการศึกษาแบบนี้ คือ สุ จี ปุ ลิ และการศึกษา ๔ อย่างนี้แหละ สถานศึกษาเดิมนี่ที่ใช้อยู่ก็มี แต่ปัจจุบันสถาน

ศึกษาของเรามีเด็กมาก การศึกษาที่ให้นักเรียนเป็นศูนย์กลางคงทำลำบากขึ้น ที่สำคัญ และควรเน้นกัน คือ ต้องส่งเสริมนักเรียนเรื่องการค้นคว้าหาความรู้...”

“...นอกจากการอ่านแล้ว บทบาทของครูในการสอนที่ให้นักเรียนเป็นศูนย์กลางแบบ แต่งเองของข้าพเจ้านั้น จะต้องสร้างทักษะในการสังเกตแก่เด็กด้วย คือชี้ให้ได้รู้จักสังเกตดู ลักษณะของผู้คน ลักษณะธรรมชาติรอบตัว หรือสังเกตจากผลของการทดลองต่างๆ จะออกไป ดูอะไรก็ควรจะได้มาศึกษา มาสังเกตดูว่ามีความเปลี่ยนแปลงอะไรและอย่างไรในสภาพ ธรรมชาติ กล่าวคือ ต้องสร้างให้มีความสามารถในการสังเกตสูง ต้องให้รักการเรียนรู้ หรือหมั่น ศึกษาค้นคว้าอยู่เสมอ” ๒๒๓

การอ่านและฝึกหัด

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเล่าพระราชทานเรื่องเกี่ยวกับ เครื่องมือที่ช่วยเสริมทักษะภาษาอังกฤษให้แก่พระองค์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการศึกษานั้นเพียง แค่การอ่านอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ แต่ต้องมีการฝึกหัดทั้งพูด ฟัง และเขียน จึงจะประสบผล สำเร็จ

“...วิทยุบีบีซีมีประโยชน์แก่ข้าพเจ้าในเรื่องการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ แต่แรก ข้าพเจ้าฟังไม่ออก และก็พูดไม่ค่อยได้ เพราะอยู่เมืองไทยใช้ภาษาอังกฤษน้อย นอกจากการอ่านหนังสือภาษาอังกฤษ ซึ่งก็ต้องอ่านทุกวันอยู่เสมอ ผู้ใหญ่บางคน แนะนำว่าอ่านหนังสือหลายๆ จะช่วยให้พูด ฟัง เขียนดีขึ้น ในกรณีของข้าพเจ้าไม่ช่วย เลย ทดลองฟังเทปก็ไม่สำเร็จ เพราะเทปสอนภาษาเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่ายอย่างรุนแรง อาจารย์นิออนแนะนำให้ฟังวิทยุ สักพักหนึ่งข้าพเจ้าฟังออก พูดกับเขียนยังขึ้นอยู่กับการ ฝึกหัดต่างหาก...” ๒๒๔

ความกตัญญูต่อครูคือศักดิ์ศรีของชาติ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงให้ความสำคัญกับประเพณี การไหว้ครูเป็นอันมาก ด้วยทรงเห็นว่าความผูกพันที่ศิษย์มีต่อครูและความกตัญญูรู้คุณนั้น นับ เป็นศักดิ์ศรีของบ้านเมืองไทยอันทรงคุณค่าและคู่ควรแก่การธำรงรักษาไว้สืบไป

“...เนื่องจากเป็นศิลปะไทยโบราณ ผู้เรียนต้องผ่านการทำพิธีครอบครู และไหว้ครูให้ถูกต้องตามประเพณีเพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล เกิดความมั่นใจว่า เราก็ศิษย์มีครูทำอะไรต้องทำให้ได้ดีและมีความผูกพัน ความกตัญญูต่อครูแต่ครั้งโบราณ ผู้ได้สร้างสรรคศิลป์วิทยาการ เป็นศักดิ์ศรีต่อชาติบ้านเมืองมาจนถึงรุ่นเราในปัจจุบัน ตลอดจนถึงเครื่องมือเครื่องมือ อุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ในการสร้างสรรค์งานศิลปะ พุทธอีกอย่างก็คือ เครื่องมือที่ใช้ในการดำรงชีวิต เราก็ต้องเก็บรักษาทะนุบำรุงอย่างดีด้วยความเคารพ นักเรียนศิลปะอาชีพแม้ในรุ่นหลังๆ ก็มีโอกาสไหว้ครูเช่นนี้ทุกคน...” ๒๒๕

“...ไหว้ครูนี้ นอกจากจะหมายถึง ครู คือ อาจารย์จุลทัศน์ฯ และครูอื่นๆ ที่มาเป็นคนสอนแล้ว ก็หมายถึง ครูเก่าๆ ที่ได้เสียชีวิตไปแล้วตั้งแต่ครั้งโบราณหลายร้อยปีแล้ว ที่เป็นคนคิดวิชาการปั้นขึ้น เป็นเครื่องแสดงว่าบ้านเมืองเรามีคนที่มีฝีมือ มีความเจริญ รู้จักประดิษฐ์คิดค้นสิ่งต่างๆ มาตั้งแต่โบราณ และก็ได้สืบทอดต่อมา ไม่ได้สูญไม่ได้หายไปไหน แม้แต่เราคนสมัยนี้ก็สามารถจะทำได้...” ๒๒๖

โรงเรียน: แหล่งเผยแพร่ความรู้

“... ข้าพเจ้าได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาทุกระดับเมื่อมีโอกาส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อตามเสด็จไปต่างจังหวัด ข้าพเจ้ามักหาเวลาไปดูโรงเรียนต่างๆ เพื่อหาความรู้ ถ้าช่วยอะไรได้ก็จะช่วย ประเทศเรามีโรงเรียนค่อนข้างจะทั่วถึง ฉะนั้นโรงเรียนจึงเป็นแหล่งที่จะช่วยเผยแพร่ความรู้และบริการของราชการให้เข้าถึงชุมชนได้อย่างดี ทั้งด้านเกษตร การประกอบอาชีพแขนงต่างๆ และด้านสาธารณสุข...” ๒๒๗

ดนตรีฝึกสมอง

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาดนตรีและการฝึกหัดดนตรี เพราะมิใช่เพียงสิ่งจรรโลงใจและสร้างเสริมรสนิยมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นสิ่งที่ช่วยฝึกสมองและเป็นสื่อสะท้อนสิ่งต่างๆ

“...สมัยปัจจุบันนี้ ดนตรียังมีประโยชน์มากกว่าในอดีต การหัดเล่นดนตรีถึงแม้จะไม่ได้เล่นดนตรีเก่งเป็นอาชีพ แต่เสียงดนตรีจะช่วยกล่อมจิตใจให้สงบรื่นรมย์ ฝึกสมองทำให้มีสมาธิดีขึ้น การได้เล่นดนตรีรวมเป็นหมู่ เป็นการส่งเสริมความสามัคคี ได้พบปะสังสรรค์กัน ได้สร้างความสัมพันธ์ในฐานะนักดนตรีด้วยกัน ในฐานะเพื่อน

ฐานะครูกับศิษย์ บางทีก็เหมือนกับคนในครอบครัวเดียวกันเสียด้วยซ้ำ คนตรีเป็นสื่อที่แสดงออกซึ่งความรู้ ความคิด อารมณ์ ประสบการณ์ชีวิต ทั้งความทุกข์ ความสุข คนตรีทำให้คนมีงานทำ เป็นได้ทั้งอาชีพ คือ งานหลัก งานรอง และงานอดิเรก คนตรีสามารถนำไปใช้ในการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ...” ๒๒๘

“...การสอนดนตรีชั้นประถมต้นที่บางโรงเรียนเอาเพลงจากหลักสูตรชั้นอนุบาลมาสอนนั้น เป็นการดูถูกภูมิปัญญาของเด็กมากทีเดียว และอีกอย่างหนึ่งเพลงอนุบาลมักจะดัดแปลงจากเพลงฝรั่ง มิได้มีประโยชน์ในการช่วยสอนความรักชาติแก่เด็ก มิได้เป็นความรู้ติดตัวแก่เด็กเลย เพลงไทยที่เป็นหลักสูตรของเดิมจะดีกว่า เพราะนอกจากจะส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ในการแต่งโคลง กลอน ยังช่วยให้เด็กรู้จักวรรณคดีที่ตัดตอนมาเป็นเนื้อเพลง โดยไม่ต้องล่ำปากท่องล่ำปากจำ ได้ขบคิดในการดำเนินชีวิตจากสุภาษิตและคติในเนื้อเพลงด้วย...”

เรียนรู้ตลอดชีวิต

“... การเรียนรู้จักบุคคลต่างๆ สรรพวิทยาที่ได้พบ ให้ความเป็นพันเป็นหมื่นปี ก็ยังไม่พอจะเรียนรู้ได้ทัน ชีวิตเรายังไม่ถึงร้อยปี ทุกๆ วันที่ผ่านมาก็มีความตื่นตาตื่นใจที่ยากไขว่คว้าแสวงหา ข้าพเจ้าจึงพยายามทำความเข้าใจกับเรื่องราวต่างๆ ที่ได้พบเห็น ได้ยินคำบอกเล่า อ่านจากหนังสือ...” ๒๒๙

ศึกษาระรรมชาติสู่การแก้ไขปัญหา

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระทัยในเรื่องสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ และเล็งเห็นถึงความสำคัญของพืชพันธุ์ ป่าไม้ และความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายย่อมจะช่วยแก้ไขปัญหาระรรมชาติได้ จึงทรงส่งเสริมให้ศึกษาเรื่องสภาพแวดล้อมและธรรมชาติโดยใช้ป่าไม้เป็นสถานศึกษา

“...ตั้งแต่เป็นนักเรียนชั้นเล็กๆ ข้าพเจ้ามีความสนใจเรื่องโลกที่เราอาศัยอยู่ที่นี่ เรื่องสภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเกี่ยวกับทะเล ภูเขา แผ่นดิน แม่น้ำ ก้อนหิน ดิน ต้นไม้ ทุกสิ่งทุกอย่าง และพยายามจะถามผู้หลักผู้ใหญ่อยู่เสมอ กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและยังไม่เข้าใจ...” ๒๓๐

“...ในเรื่องของสภาพแวดล้อมนั้น จะเห็นได้ว่า ปัจจุบันนี้มีความเดือดร้อนต่างๆ มากขึ้น เช่น อาจจะน้ำท่วม หรือน้ำแล้งกะทันหัน ส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะว่าในเรื่องของพีชธรรมชาติ ป่าไม้ หรือดินถูกทำลายไป เพราะฉะนั้นถ้าเราศึกษาให้ดีถึงเรื่องพวกนี้ ทาวิธีแก้ไข ก็จะสามารถทำให้ต่อไปเราได้รับการสมบัติของตนเองเอาไว้ได้...” ๒๓๑

การศึกษาจากธรรมชาติ

“...ส่วนโครงการพฤกษศาสตร์โรงเรียนนั้น ก็เป็นงานที่สืบเนื่องต่อจากงานอนุรักษ์พันธุกรรมพืช เพิ่งจะได้เดินทางไปเยี่ยมดูโรงเรียนทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ในภาคต่างๆ ทั่วประเทศ ได้เห็นว่าโรงเรียนบางแห่งมีภูมิทัศน์ที่ร่มรื่น มีพรรณพืชหลายชนิด ในวิชาเรียนของนักเรียนที่จริงตั้งแต่เป็นเด็กเล็กๆ ชั้นอนุบาลถึงชั้นประถม มัธยม ทางครู อาจารย์ ก็มักจะสอนให้นักเรียนศึกษาถึงโลกของเรา เรื่องของธรรมชาติ ฉะนั้นการศึกษาของใกล้ตัว ได้แก่ พืชพรรณที่มีอยู่ในธรรมชาติ นั้น ก็เป็นสิ่งที่ย่อย ไม่เสียค่าใช้จ่ายสูง...” ๒๓๒

ความรู้สู่ทศวรรษหน้า

“...แนวโน้มความรู้ในทศวรรษหน้ามีหลายอย่าง ดังนี้...ประการแรก ความรู้สากล คือความรู้ที่จะสามารถเปรียบเทียบได้ทั่วโลก ประการที่สอง ความรู้ที่เป็นมาตรฐานระดับประเทศที่เราจะกำหนดว่าคนไทยควรต้องรู้อะไร ประการที่สาม ความรู้ท้องถิ่นที่ทำให้เรารู้ความเป็นมาและศักยภาพ...”

“...ในทศวรรษหน้าต้องมีการพัฒนาคนให้ใช้เทคโนโลยีเป็นและใช้เทคโนโลยีในการแก้ปัญหา ขณะเดียวกัน ความรู้ในทศวรรษหน้าจะเป็นความรู้สากล ความรู้ที่เป็นมาตรฐานระดับประเทศ รวมทั้งความรู้ท้องถิ่น แต่แนวโน้มการศึกษาหาความรู้ในทศวรรษหน้าจะอยู่ที่หลักการเดิม คือ สุ จิ ปุ ลิ หรือที่เรียกว่าหัวใจนักปราชญ์ และจะเน้นการศึกษา ๔ แขนง คือ พุทธศึกษา จริยศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา...” ๒๓๓

(๓) สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

ความรับผิดชอบในหน้าที่จะบรรลุสู่ความสำเร็จ

“...ความจริงนั้น เป็นสิ่งที่ทุกคนที่อยู่ในสังคม จะต้องช่วยกันสร้างขึ้นด้วย ปัญญา และความสามารถของแต่ละคนมาประกอบกัน แต่เพียงที่กล่าวมานั้นยังไม่พอ จะต้องอาศัยความตั้งใจและความร่วมมือกันอย่างจริงจัง จึงจะทำให้การทำงานทั้งหลาย บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายได้ ท่านทั้งหลายจะต้องมีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนอยู่เสมอ ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอะไร ถ้าหากครูและนักเรียน ต่างทำหน้าที่ของตนเต็มความสามารถแล้ว ก็จะสร้างสรรค์โรงเรียนให้ก้าวหน้ามากขึ้นได้เป็นลำดับ และเป็นที่พอใจของทุกคน...” ๒๓๔

“...ขอให้ทุกคน จงมีความภาคภูมิใจในความสามารถที่ดีเด่นนี้ และช่วยกันสร้างชื่อเสียง เกียรติคุณให้เป็นโรงเรียนดีเด่นอยู่ตลอดไป ขอให้ทุกคนได้ตระหนักว่า การทำงานใดๆ ก็ตามถ้าประกอบด้วยความตั้งใจจริง ขยัน อดทน และเสียสละแล้ว การงานนั้นย่อมลุล่วงไปด้วยดี สมดังเจตจำนงเสมอ นอกจากนี้ ทุกคนควรจะมี ความรับผิดชอบในหน้าที่อีกด้วย ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอะไร จงพยายามทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ถ้าหากครูและนักเรียนต่างทำหน้าที่ของตนเต็มความสามารถแล้ว ก็ย่อมจะสร้างสรรค์โรงเรียนให้ก้าวหน้าได้อย่างไม่หยุดยั้ง...” ๒๓๕

การศึกษานั้นไม่มีที่สิ้นสุด

“...อันการศึกษานั้น ไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งเรียนมาก ก็ยิ่งรู้มาก ก่อให้เกิดความชำนาญมาก สามารถพิจารณาหาช่องทางที่จะแก้ปัญหาได้ในฉับพลัน หรืออย่างน้อยก็ให้ปัญหานั้นเบาบางลง จึงควรที่ผู้สำเร็จการศึกษาวันนี้ จะพยายามหาความรู้เพิ่มเติมต่อไป ทั้งนำความรู้ที่เรียนมานั้น ไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง และครอบครัว และแก่ประเทศชาติในที่สุด...” ๒๓๖

“...สำหรับนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาและได้รับรางวัล ขอให้เข้าใจว่าความสำเร็จและความยกย่องที่ได้รับในครั้งนี้ เป็นผลมาจากความดีของแต่ละคนที่ได้อุตสาหะ ขยันหมั่นเรียนและประพฤติปฏิบัติตนดีมาโดยตลอด เมื่อจบออกไป จะไปศึกษาเล่าเรียนต่อก็ตามหรือจะไปประกอบอาชีพการงานก็ตาม อย่าละทิ้งความดีต่างๆเหล่านี้เสีย ขอให้พยายามอบรมฝึกฝนให้เกิดมีทวีเพิ่มพูนยิ่งขึ้น เพื่อให้ความรู้ความดีเหล่านั้นได้เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ตัวนักเรียนเอง คือความสำเร็จและความเจริญก้าวหน้า ทั้งในการศึกษาต่อและในอาชีพการงานต่อไป...” ๒๓๗

จุดมุ่งหมายของการให้การศึกษา

“...การให้การศึกษา โดยจุดมุ่งหมายที่แท้มี ๒ ประการ คือ ให้บุคคลมีความรอบรู้และรู้จักจริงในวิद्याการ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปใช้ในการประกอบกิจการงาน เพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ตนเอง แก่ส่วนรวม และชาติบ้านเมือง ประการหนึ่ง กับฝึกอบรมความคิดจิตใจของบุคคลให้นิยมยินดีอยู่ในสุจริตธรรม เพื่อเป็นรากฐานอันมั่นคงในการที่จะนำวิद्याการทั้งปวงไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ไม่ให้เกิดเป็นภัยโทษขึ้นได้ ประการหนึ่งผู้ที่สั่งสอนอยู่ก็ดี นักเรียนก็ดี พึงสำนึกตระหนกอยู่เสมอและควรอย่างยิ่งที่จะได้สั่งสอนและเล่าเรียนเพื่อวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ยิ่งกว่าสิ่งอื่น จึงจะได้ชื่อว่า ทำตัวให้เป็นประโยชน์และมีค่า สมกับที่ได้ปฏิบัติงานและศึกษาเล่าเรียนอยู่ในสถานศึกษาแห่งนี้...” ๒๓๘

(๔) สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาส
ราชนครินทร์

การอ่านก่อให้เกิดการเรียนรู้

“...สมัยเมื่อฉันไปเรียนเมืองนอก ไม่รู้ภาษาฝรั่งเศส เรียน ๒ ปีที่เมืองไทยยังไม่ทันได้เรื่องอะไร พอไปถึงต้องไปเรียนพิเศษภาษาฝรั่งเศส เขามีห้องสมุดเล็กๆ มีหนังสือเด็กให้ยืมอ่าน ก็อ่านไปหมด แรกๆ ไม่เข้าใจเลย รู้แต่ว่า ในเรื่องมีครอบครัว ชื่อนั้น ชื่อนี้ แต่พยายามอ่าน อ่านไปเรื่อยๆ ก็เข้าใจมากขึ้น รู้เรื่องมากขึ้น

...หนังสือจึงมีความสำคัญเหลือเกิน จะเห็นว่า ช่วยการเรียนรู้มาก บังเอิญในครอบครัวฉันนี่ชอบหนังสือ พออ่านมากก็ได้รู้อะไรๆ มาก หนังสือช่วยด้านภาษาศาสตร์ด้วย คนไทยเวลานี้ภาษาไม่ค่อยดีนัก นักศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยยังภาษาไม่ดีเลย

...ฉันว่าภาษาฉันไม่ดีแล้ว เขายังไม่ดีกว่า เพราะว่าอ่านหนังสือน้อย การอ่านทำให้ภาษาดีขึ้น ช่วยการสะกด ทำให้แตกฉาน...”^{๒๓๙}

การอ่านเพื่อให้เกิดสมาธิและฝึกจิต

“เราก็เห็นแล้วว่า การอ่านหนังสือนี้สำคัญมาก ควรจะหาเวลาอ่านทุกวัน ไม่มากก็น้อย เพราะหนังสือเป็นเพื่อนที่ดี เวลาเราอ่านหนังสือเราต้องอยู่ในความเงียบสงบ ทำให้เกิดสมาธิจึงเป็นความสุขอย่างหนึ่งและเป็นการฝึกใจที่ดี...

...เมืองไทยเรามีกิจการพิมพ์และหนังสือมากมายเหลือเกิน ฉันหวังว่าจะมีคนอ่านหนังสือให้มากสมกับที่มีกิจการพิมพ์หนังสือออกมามากมายเช่นนี้...”^{๒๔๐}

การปฏิบัติงานของครู

“ครูผู้สอนควรทำงานเพื่อเด็กด้วยความอดทน และเสียสละ ควรศึกษาหาความรู้ในสิ่งแปลกๆ ใหม่ๆ ป้อนให้แก่เด็ก ควรสอนให้อ่านได้อ่าน มีใช้ทองได้ และครูควรประดิษฐ์อุปกรณ์การสอนขึ้นเอง พยายามใช้วัสดุที่หาง่าย เป็นวัสดุเหลือใช้หรือที่หาได้ในท้องถิ่น ไม่ควรหวังสิ่งบริจาคเสมอไป”^{๒๔๑}

อย่าลืมตัว ตอบแทนสังคมและแผ่นดินไทย

“การศึกษาจะแบ่งเป็นสามส่วน คือ พวกที่เก่งมากๆ พวกกลางๆ และพวกที่ไม่เก่งเลย ร่างกายไม่อำนวยเดินไม่ไหว เราจะต้องสร้างให้คนเก่งมีอยู่เสมอไปเพราะจะเป็นผู้ช่วยให้ประเทศดีขึ้น และช่วยให้คนเก่งไม่หายหมดไป แต่การส่งเสริมคนเก่งยังไม่มีทุกด้าน มีแต่ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ขอให้ไปแข่งขันให้ดีที่สุด คิดว่าต้องได้เหรียญทองกลับมา ถึงแม้จะได้เหรียญทองมา เก่งแค่ไหนก็ไม่หยุดแค่นั้น เรามีหน้าที่คือทำชีวิตให้ดีขึ้น ไม่ใช่เก่งเฉยๆ ต้องใช้ความเก่งของตนทำประโยชน์ให้แก่สังคมเพื่อช่วยคนที่เก่งน้อยกว่า ไม่ใช่ได้เหรียญทองมาแล้วก็นำมาคล้องด้วยความภาคภูมิใจอย่างเดียว ก็จะไม่เกิดประโยชน์อะไร...

...สิ่งสำคัญต้องช่วยตัวเองก่อน ทำให้ตัวเองมีสภาพชีวิตที่ดี เมื่อตัวเองแน่นอนหนาแล้วค่อยคิดช่วยผู้อื่น อย่าคิดว่าฉันเก่งแล้วต้องไปช่วยคนอื่นทันที ต้องช่วยตนเองก่อน แต่อย่าลืมช่วยผู้อื่นในภายหลัง เมื่อมีความพร้อม”^{๒๔๒}

ศึกษาอยู่เสมอ คือหน้าที่ของครู

“ดังนั้น หน้าที่ของครูที่สำคัญประการหนึ่งคือ การค้นคว้าหาวิธีการศึกษา เรียนรู้ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงนั้นอยู่เสมอ เพื่อให้ศิษย์ทุกคนถึงพร้อมด้วย คุณสมบัติประเสริฐ ๓ ประการ คือ เป็นคนดี มีความรู้ความสามารถ และดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข อันนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะก่อเกิดให้เกิดความมั่นคงไพบูลย์แก่ชาติ บ้านเมือง”

“จะต้องหมั่นศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และนำไปพัฒนาการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้นักเรียนรักที่จะเรียนรู้ไปจนตลอดชีวิตว่า ...ผู้ที่เป็นครูอย่างแท้จริงนั้นจะต้องศึกษาค้นคว้าวิชาความรู้ และพัฒนาวิธีการจัดการเรียนการสอนของตนให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพื่อให้ศิษย์ได้พัฒนาอย่างเต็มกำลังปัญญาความสามารถ มีความสุขในการเรียนรู้และรักที่จะเรียนรู้ไปจวบจนตลอดชีวิต แม้เมื่อจบจากสถานศึกษาไปแล้ว...” ๒๔๓

ศึกษาพื้นฐานคือหลักการสำคัญสำหรับการเรียนภาษา

“การเรียนภาษานั้น ในขั้นต้น การเรียนรู้หลักภาษาหรือไวยากรณ์มีส่วนสำคัญ เพราะเป็นพื้นฐานของการใช้ภาษาให้ถูกต้อง ขึ้นต่อไปเป็นการสื่อสารให้เข้าใจ ตรงกันระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่าน ผู้พูดกับผู้ฟัง ในท้ายที่สุดความไพเราะ งดงาม ก็นใจ เป็นสิ่งสำคัญที่สุด”

“คำ หรือศัพท์ วลี หรือประโยคที่เรียบง่าย ล้วน แต่ได้ใจความดี มีพลังอยู่ในตัว การใช้คำ วลี หรือประโยคยาก สลับซับซ้อน อาจทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลง ผิดพลาดได้ ขอให้ศึกษาหลักการและแนวทางภาษา เรียบง่าย ล้วน ผิดฝน และใช้ให้ดี ที่สุด” ๒๔๔

บทที่ ๖ บทสรุป ราชนารีกับการศึกษาไทย

ในทัศนะของคนส่วนใหญ่โดยเฉพาะชาวตะวันตก มักมองสตรีในดินแดนตะวันออกว่า เป็นผู้เก็บตัวเงียบอยู่ในเหย้าเรือน มิได้มีบทบาทสำคัญโดดเด่นใดๆ ในการเปลี่ยนแปลงขับเคลื่อนของสังคมมากนัก แต่แท้จริงแล้วสตรีได้ดำรงฐานะทั้งบทบาทของความเป็นภริยาและความเป็นมารดาของพลเมืองทุกคน ซึ่งมีบทบาทอย่างยิ่งต่อแนวคิดและการศึกษาอบรมเยาวชนของชาตินับแต่เยาว์วัย ไปจนถึงการเกื้อหนุนให้เข้าสู่การศึกษาในระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เมื่อก้าวถึงพระราชสำนักสยาม กล่าวกันว่า “ในวัง” คือแหล่งรวมสรรพศิลป์วิทยาการทุกแขนงที่พระราชวงศ์ ขุนนางข้าราชการ ตลอดจนจนคหบดี ต่างขวนขวายจะส่งบุตรหลานเข้ามาศึกษา ทั้งนี้ ราชสำนักฝ่ายในซึ่งพระมหากษัตริย์พระราชทานสิทธิอำนาจในการปกครองดูแลแก่ “ราชนารี” นั้น ก็เป็นอีกหนึ่งศูนย์รวมของสรรพวิชาและองค์ความรู้ พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในหลายพระองค์ทรงมีบทบาททั้งในฐานะครู ผู้จัดการ ผู้บุกเบิก ผู้พัฒนา ผู้เผยแพร่การศึกษาอบรมสำหรับกุลบุตรกุลธิดาของไทย

ในรัชกาลที่ ๙ ซึ่งมีอย่างกว้างขวางและหลากหลาย ทรงเน้นย้ำการศึกษาที่ควบคู่ไปกับคุณธรรม พระราชทานความสำคัญเรื่องการศึกษาในเชิงศิลปะซึ่งนับเนื่องในเชิงอาชีวศึกษา ทรงสนับสนุนการศึกษาของราษฎรในครัวเรือนในลักษณะการศึกษาตามอัธยาศัย ส่วน สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ก็ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาในพื้นที่ลำบากขาดแคลน เช่น ชายแดน บนภูเขาสูง และในชุมชนแออัด ทรงเร่งพัฒนาคุณภาพมนุษย์ในพื้นที่ต้องการความช่วยเหลือด้วยการพระราชทานการศึกษา ทั้งยังทรงสนับสนุนความเป็นเลิศในทางวิชาการระดับสากลอีกด้วย สำหรับสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี เป็นอีกพระองค์หนึ่งซึ่งทรงสืบสานแนวพระราชดำริของพระบุพการีในด้านการศึกษา ทรงเน้นย้ำเรื่องคุณธรรมของการเป็นปัญญาชน ทั้งยังทรงสนับสนุนการอาชีวศึกษาและพาณิชยการเพื่อยกระดับเกียรติภูมิของผู้สำเร็จการศึกษานอกจากสายสามัญ นอกจากนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ทรงเป็นนักการศึกษาอย่างแท้จริง ทรงพัฒนาระบบการศึกษาไทยทุกระดับทั้งตามหลักวิชาการและตามสถานการณ์ของประเทศได้อย่างครบถ้วน เหมาะสม และทรงติดตามความก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง

พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน หรือ “ราชนารี” ในประวัติศาสตร์ชาติไทยและในสมัยปัจจุบัน ทรงมุ่งมั่นอุทิศพระองค์เพื่อพัฒนาการศึกษาของชาติมาอย่างต่อเนื่อง ทรงเป็นกำลังสำคัญของพระมหากษัตริย์ พระบรมราชวงศ์ และทรงเกื้อหนุนภารกิจของรัฐบาลในการจัดการศึกษาให้ดำเนินไปอย่างราบรื่นเรียบร้อย และพัฒนาการยิ่งขึ้นในทุกมิติ นอกจากนี้จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นอารยะแห่งแนวคิดของชนชาติไทย ที่มีได้ถูกข่มเหงสตรีให้มีบทบาทด้อยแล้ว ยังแสดงให้เห็นประจักษ์ถึงน้ำใจของหญิงไทย โดยเฉพาะน้ำพระราชหฤทัยและน้ำพระทัยของราชนารีไทย ที่ทรงพร้อมที่จะเสียสละและทุ่มเท เพื่อประโยชน์สุขของประชาราษฎร์ โดยทรงพระราชดำริและทรงพระดำริไปในทิศทางเดียวกันว่า การพัฒนาการศึกษาก็ย่อมเสมอด้วยการพัฒนาชาตินั่นเอง ดังนั้น ในพระฐานะที่ทรงเป็นราชนารีที่ทรงสถิตในสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นศูนย์รวมใจของชนในชาติ ย่อมทรงมีหน้าที่ที่จะต้องทรงทำนุบำรุงการศึกษาให้เจริญวัฒนา เป็นพระราชภารกิจและพระภารกิจหลักของการเป็น “ราชนารี” นับแต่อดีตสมัยสู่ปัจจุบันเนื่องไปถึงอนาคตกาล

เชิงอรรถ

^๑เดอะลาถูแบร์, *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม* (แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร) (พระนคร: ศรีปัญญา, ๒๕๑๐.)

^๒กรมศิลปากร. “ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง” และ “ศิลาจารึกวัดศรีชุม” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓*. (กรุงเทพฯ : ครุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.)

^๓เรื่องเดียวกัน

^๔ดวงเดือน พิศาลบุตร, *ประวัติศาสตร์การศึกษาไทย* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.)

^๕दनัย ไชโยธา, *ประวัติศาสตร์ไทย: ยุคอาณาจักรอยุธยา* (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๕๐.)

^๖George Modelski, *World Cities: 3000 to 2000*, (Washington DC: FAROS 2000, 2003.)

^๗Derick Garnier, *Ayutthaya: Venice of the East*. (Bangkok: River Books, 2004.)

^๘ดวงเดือน พิศาลบุตร, *ประวัติศาสตร์การศึกษาไทย* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.)

^๙สมหมาย จันทรเรื่อง, *พัฒนาการการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในสหัสวรรษใหม่* (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.)

^{๑๐}จินตามณี เล่ม ๑-๒ *กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณี และจินตามณีฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ* (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๔.)

^{๑๑}ณัฐบัณฑิต ปาลเลกั้วช, *เล่าเรื่องเมืองไทย* แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.)

^{๑๒}พันจันทนุมาศ (เจิม), *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ* (เจิม) (กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๕๓.)

^{๑๓} สุพัตรา สุภาพ, *สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครั้ว ศาสนา ประเพณี*, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.)

^{๑๔} กรวิภา บุญชื้อ, “สถานภาพและบทบาทชายหญิงในสังคมไทย”. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาการศึกษามหาวิทยาลัยสุโขทัย* หน่วยที่ ๓ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕.)

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน

^{๑๖} ฉิ่งขัติยสาร ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องเมืองไทย* แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.

^{๑๗} กรมศิลปากร, “ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง” และ “ศิลาจารึกวัดศรีชุม” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓*. (กรุงเทพฯ : ครุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.)

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน

^{๑๙} กรมศิลปากร. *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๗.)

^{๒๐} กรมศิลปากร. *จารึกสมัยสุโขทัย* (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖.)

^{๒๑} กรมศิลปากร. *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*

^{๒๒} กรมศิลปากร, *วรรณกรรมสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : ๒๕๓๙.)

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน

^{๒๔} เจื้อ สตะเวทิน, *ประวัติวรรณคดี* (พระนคร : องค์การค้าของครุสภา, ๒๕๐๘.)

^{๒๕} พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. *อิเหนา* (กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๔๓.)

^{๒๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. *ตำนานละครอิเหนา* (ธนบุรี: ป.พิศนาคะการพิมพ์, ๒๕๐๗.)

^{๒๗} ดวงเดือน พิศาลบุตร, *ประวัติการศึกษาไทย*

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน

^{๒๙} สมหมาย จันทรเรื่อง, *พัฒนาการการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในสหัสวรรษใหม่* (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาบรรณาการ, ๒๕๔๔.)

^{๓๐} Wyatt, David, *Thailand: A Short History*, Yale University Press, 1984.

^{๓๑} ดวงเดือน พิศาลบุตร, *ประวัติศาสตร์การศึกษาไทย*

^{๓๒} จอห์น เบาว์ริง, เซอร์. “*The Kingdom and People of Siam*” (ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม) แปลโดย นันทนา ตันติเวสส และคนอื่นๆ. (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, ๒๕๔๗.)

^{๓๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. *บันทึกรับสั่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานหม่อมราชวงศ์สุนชาติ สวัสดิ์กุล*. (ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพนางอนุพงศ์จักรพรรดิ (เป้า อินทวามร), ๒๕๙๒.)

^{๓๔} สมหมาย จันทรเรือง, *พัฒนาการการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในสหัสวรรษใหม่*

^{๓๕} อเล็กซานเดอร์ บี. กริสโวลด์, *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม* แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศดิสกุล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.)

^{๓๖} ดวงเดือน พิศาลบุตร, *ประวัติศาสตร์การศึกษาไทย*

^{๓๗} สำนักนายกรัฐมนตรี, *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๓* (กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.)

^{๓๘} เปลื้อง ณ นคร, *ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา* (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๖.)

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน

^{๔๐} เจือ สตะเวทิน, *ประวัติวรรณคดี* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๒๐.)

^{๔๑} สำนักนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๓*

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน

^{๔๓} ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, *พระบรมราชจักรีวงศ์กับกรุงเทพมหานคร* (กรุงเทพฯ : อักษรไทย, ๒๕๓๐.)

^{๔๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ*

^{๔๕} ขจร สุขพานิช, *กำหนดแทนพิมพ์และตัวพิมพ์ภาษาไทย* (พระนคร : โรงพิมพ์พาณิชย์การ, ๒๕๐๘.)

- ^{๔๖} พระวรเวทย์พิสิฐ. *วรรณคดีไทย* (พระนคร : โรงพิมพ์มหาดไทย, ๒๕๐๒).
- ^{๔๗} เจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์มนตรี. *การศึกษาของประเทศสยามระหว่างกึ่งศตวรรษที่แล้ว* มากับการศึกษาการศึกษาศึกษา (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, ๒๔๗๙.)
- ^{๔๘} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. *ความทรงจำ*
- ^{๔๙} ดวงเดือน พิศาลบุตร, *ประวัติการศึกษาไทย*
- ^{๕๐} นิภาพร รัชตพัฒน์กุล, *สยามพิมพ์การ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.)
- ^{๕๑} เรื่องเดียวกัน
- ^{๕๒} อเล็กซานเดอร์ บี. กริสโวลด์, *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศดิสกุล* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.)
- ^{๕๓} ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, *พระบรมราชจักรีวงศ์กับกรุงเทพมหานคร*
- ^{๕๔} George Bradley Mafarland, *Historical Sketch of Protestant Missions in Siam, 1828- 1928.*
- ^{๕๕} เรื่องเดียวกัน
- ^{๕๖} ขุนประเสริฐอักษรนิติ โบราณศึกษา ในหนังสือชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๓๙
- ^{๕๗} ร่อง ศยามานนท์, *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๔๓๕-๒๕๐๗* พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวงศึกษาธิการ วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๗ (พระนคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๐๗.)
- ^{๕๘} กรวิภา บุญซื่อ, “สถานภาพและบทบาทชายหญิงในสังคมไทย” ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาการศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล หน่วยที่ ๓*
- ^{๕๙} *จดหมายเหตุความทรงจำของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม* (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๘๑) และ *พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓). (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๖.)
- ^{๖๐} กรมศิลปากร, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่* (กรุงเทพฯ : ไพลินบุ๊คเนต, ๒๕๔๕.)
- ^{๖๑} กรมศิลปากร. *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*
- ^{๖๒} พระวรเวทย์พิสิฐ, *วรรณคดีไทย*
- ^{๖๓} เรื่องเดียวกัน

^{๖๔} อุทุมพร วีระไวทยะ, สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๖๖} มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, ศรีสุวรรณทิราณุสรณีย์ น้อมรำลึกถึงสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๐.

^{๖๗} อุทุมพร วีระไวทยะ, สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง, หน้า ๕๙.

^{๖๘} คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ประวัติความเป็นมา, แหล่งที่มา http://www.ns.mahidol.ac.th/english/th/about_th.html

^{๖๙} อุทุมพร วีระไวทยะ, สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง, หน้า ๖๔.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๗๑} มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, ศรีสุวรรณทิราณุสรณีย์ น้อมรำลึกถึงสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, หน้า ๑๐๐.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^{๗๕} วนิดา สติदानนท์, ชุดไทยพระราชานิยม, หน้า ๒๘๖.

^{๗๖} สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. หนังสือเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๖ รอบ, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒) หน้า ๒๑๐.

^{๗๗} โรงเรียนเพชรรัตน์ในพระอุปถัมภ์ฯ, แหล่งที่มา <http://www.thaischool.in.th/petcharat/data-12035/>

^{๗๘} สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. หนังสือเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๖ รอบ, หน้า ๑๙๗.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖.

๘๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

๘๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐.

๘๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑.

๘๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๔.

๘๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๓.

๘๕ *เทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗*, (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๘๑.

๘๖ ศูนย์วัฒนธรรมมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, *สมเด็จพระเทพรัตนฯของเรา*, (ม.ป.ท.,) ๒๕๓๔, หน้า ๑๑๕.

๘๗ ชูติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, (นนทบุรี : ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๘

๘๘ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ*, (กรุงเทพฯ : ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๓

๘๙ สำนักพระราชวัง, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ กับวังหลวง*, (กรุงเทพฯ: ๒๕๓๔,) หน้า ๑๕.

๙๐ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ*, หน้า ๑๑๓.

๙๑ *มูลนิธิเด็กก่อนในสลัมในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์*, แหล่งที่มา <http://www.fsc.or.th/thai/patron.html>

๙๒ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ*, หน้า ๑๑๐.

๙๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓.

๙๔ ศูนย์วัฒนธรรมมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, *สมเด็จพระเทพรัตนฯของเรา*, หน้า ๕๒.

๙๕ กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี กับการพัฒนาการศึกษา*, (ม.ป.ท., ๒๕๒๙.) หน้า ๑๖.

๙๖ สำนักพระราชวัง, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ กับวังหลวง*, หน้า ๒๑.

^{๙๗} ชูติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๑๕๐

^{๙๘} กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารีกับการพัฒนาการศึกษา*, หน้า ๒๒.

^{๙๙} สำนักพระราชวัง, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ กับวังหลวง*, หน้า ๒๑.

^{๑๐๐} กระทรวงศึกษาธิการ, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารีกับการพัฒนาการศึกษา*, หน้า ๒๗.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๑๐๔} สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ*, หน้า ๑๒๑.

^{๑๐๕} กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน, *ตชด.สตูดิโอ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระเจ้า*, (กรุงเทพฯ : ๒๕๕๓), หน้า ๔๖.

^{๑๐๖} กรมศิลปากร. *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย* หน้า ๓๑๑.

^{๑๐๗} ธรรมสภาและสถาบันลือธรรม, *พระราชธรรม พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี* (กรุงเทพฯ : ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๔.

^{๑๐๘} สำนักนายกรัฐมนตรี *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี : สมเด็จพระย่าของแผ่นดิน* (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๓๙.)

^{๑๐๙} คณะสัตวแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *เทิดพระเกียรติ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์*, (กรุงเทพฯ: ม.ป.ป.), หน้า ๑๑.

^{๑๑๐} สำนักนายกรัฐมนตรี, *เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์*, (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๕๕๒), หน้า ๕๘.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๑๑๓} ศูนย์วัฒนธรรมมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, สมเด็จพระเทพรัตนฯของเรา, หน้า ๗๒.

^{๑๑๔} กระทรวงศึกษาธิการ, ๑๑๑ ปี กระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ: ๒๕๔๖), หน้า ๓๐.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๑๑๗} ชูติมา สัจจานนท์ และคณะ, ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, หน้า ๑๕๖.

^{๑๑๘} กระทรวงศึกษาธิการ. สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาศาสนา และสาธารณสุข, (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ, ๒๕๓๘), หน้า ๕๒.

^{๑๑๙} ชูติมา สัจจานนท์ และคณะ, ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, หน้า ๑๖๕.

^{๑๒๐} บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, สมเด็จพระเทพรัตนฯกับการศึกษาของผู้ด้อยโอกาส, (กรุงเทพฯ : ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๒๔} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา รัตนาคารยการศึกษา พระปรีชาด้านการศึกษาในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, (กรุงเทพฯ : ๒๕๔๘), หน้า ๖๑.

^{๑๒๕} กระทรวงศึกษาธิการ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาศาสนา และสาธารณสุข, หน้า ๓๘.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^{๑๒๗} ชูติมา สัจจานนท์ และคณะ, ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, หน้า ๑๖๘.

^{๑๒๘} โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, รายงานผลการจัดกิจกรรม ค่ายการศึกษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โครงการความหลากหลายทางชีวภาพสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, (๒๕๔๙.)

^{๑๒๙} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. รัตนาจารย์การศึกษา พระปรีชาด้านการศึกษาในสมเด็จพระรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, หน้า ๔๘.

^{๑๓๐} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, อาทิตยคุณธรรมของการศึกษาไทย : เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๗๑.

^{๑๓๑} สำนักนายกรัฐมนตรี, เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๗๓.

^{๑๓๒} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, อาทิตยคุณธรรมของการศึกษาไทย : เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๗๑.

^{๑๓๓} จีรานุช ภิรมย์ภักดี, งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาบุคลากรเพื่อการแข่งขันโอลิมปิกวิชาการของไทย ตามแนวพระราชดำริ สมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (กรุงเทพฯ : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๕๑) หน้า ๓๐.

^{๑๓๔} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, อาทิตยคุณธรรมของการศึกษาไทย : เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๕๒.

^{๑๓๕} สำนักนายกรัฐมนตรี. เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, (ม.ป.ม.: ม.ป.ท., ๒๕๔๒), หน้า ๘๐.

^{๑๓๖} คณะสัตวแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, เทิดพระเกียรติ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๙.

^{๑๓๗} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หนังสือที่ระลึกธรรมศาสตร์ ๖๐ ปี, (กรุงเทพฯ : ๒๕๓๗), หน้า ๒๔.

^{๑๓๘} สำนักนายกรัฐมนตรี. เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๘๑

^{๑๓๙} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หนังสือที่ระลึกธรรมศาสตร์ ๖๐ ปี, หน้า ๒๔.

^{๑๔๐} โครงการวิจัยเรื่องพระราชประวัติและพระกรณียกิจ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ที่เกี่ยวเนื่องกับคณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หนังสือที่รำลึก งานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๔๔.

๑๔๑ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หนังสือที่ระลึกธรรมศาสตร์ ๖๐ ปี, หน้า ๒๕.

๑๔๒ หนังสือที่รำลึก งานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, (กรุงเทพฯ :), หน้า ๒๗.

๑๔๓ สำนักนายกรัฐมนตรี, เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๘๒.

๑๔๔ หนังสือที่รำลึก งานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๓๕.

๑๔๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

๑๔๖ สำนักนายกรัฐมนตรี. เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, หน้า ๘๕.

๑๔๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

๑๔๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

๑๔๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

๑๕๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

๑๕๑ ศรัศกร ชูสวัสดิ์, ประวัติศาสตร์ : สายธารลุ่มนาคต, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓.

๑๕๒ ศูนย์วัฒนธรรมมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, สมเด็จพระเทพรัตนฯ ของเรา, หน้า ๑๑๓.

๑๕๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๗.

๑๕๔ สำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีกับการประถมศึกษา (กรุงเทพฯ : ๒๕๒๗), หน้า ๙๒.

๑๕๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

๑๕๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

๑๕๗ กระทรวงศึกษาธิการ, สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระราชกรณียกิจด้านการศึกษา ศาสนา และสาธารณสุข, หน้า ๔๖.

^{๑๕๘} ชูติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๑๔๗

^{๑๕๙} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, *ประมวลพระราโชวาทด้านการศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พุทธศักราช ๒๕๒๕ – ๒๕๔๙*, (กรุงเทพฯ : ๒๕๕๓).

^{๑๖๐} ทีมงานเฉพาะกิจมติชน, *สมเด็จพระย่า – ๕ แผ่นดิน* (กรุงเทพฯ : มติชน, ม.ป.ป.), หน้า ๑๑๙.

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๑๖๒} ศรณรงค์ ปิยะกาญจน์, *เกียรติประวัติปูชนียบุคคล*, (กรุงเทพฯ : จักรานุกูลการพิมพ์), ๒๕๔๑, หน้า ๖๗.

^{๑๖๓} มูลนิธิจุฬาภรณ์, *เจ้าฟ้าทักษิณแวดล้อม*, (กรุงเทพฯ : ม.ป.ป.), หน้า ๓๕.

^{๑๖๔} สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, *สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี*, (กรุงเทพฯ : ๒๕๓๗), หน้า ๘๙.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

^{๑๖๖} กระทรวงศึกษาธิการ, *สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระราชกรณียกิจด้านการศึกษา ศาสนา และสาธารณสุข*, หน้า ๑๔๖.

^{๑๖๗} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา รัตนาคารยการศึกษา พระปรีชาด้านการศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, หน้า ๑๓.

^{๑๖๘} อุทุมพร วีระไวทยะ, *สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง*, หน้า ๕๕.

^{๑๖๙} ชูติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๑๕๗.

^{๑๗๐} สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธราชกุมารี สยามบรมราชกุมารี กับการพัฒนาการศึกษา*, หน้า ๔๕.

^{๑๗๑} ชูติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๑๕๙.

๑๗๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒.

๑๗๓ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ (กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต), ๒๕๓๕, หน้า ๕๓.

๑๗๔ วนิดา สถิตานนท์, *ชุดไทยพระราชนิยม*, หน้า ๑๒๒.

๑๗๕ ชุติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๑๒๓.

๑๗๖ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, *เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชมราชชนนี ๑๐๐ ปี วันพระราชสมภพ*, (กรุงเทพฯ : ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

๑๗๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

๑๗๘ ชุติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๑๖๕.

๑๗๙ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา รัตนาคารศึกษาศาสตร์ วิชาการศึกษา พระปรีชาด้านการศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, หน้า ๔๗.

๑๘๐ สุวิทย์ เทียรทอง, ๗๒ พรรษา มหาราชินี, (พระนครศรีอยุธยา : เทียนวัฒนาพรินติ้ง, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑.

๑๘๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

๑๘๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

๑๘๓ วนิดา สถิตานนท์, *ชุดไทยพระราชนิยม*, หน้า ๑๒๓.

๑๘๔ ชุติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๑๖๖.

๑๘๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

๑๘๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

๑๘๗ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, *แม่ครูของแผ่นดิน ขัตติยวิถีสยามไท* เกิดให้ ๖ รอบนักษัตร สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, (กรุงเทพฯ : ๒๕๔๗), หน้า ๖๐.

๑๘๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

^{๑๘๙} ชุติมา สัจจานนท์ และคณะ, *ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๑๗๒.

^{๑๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

^{๑๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

^{๑๙๒} กระทรวงศึกษาธิการ, ๑๑๑ ปี กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๔๔.

^{๑๙๓} พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ.๑๑๖

^{๑๙๔} พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๑๙

^{๑๙๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๑๙๖} สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

^{๑๙๗} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าอรุณวงศ์ศรีสมโภช

^{๑๙๘} สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย

^{๑๙๙} พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๒๐

^{๒๐๐} พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ร.ศ.๑๒๐

^{๒๐๑} พระราชทรัพย์พิไลษฐ์ (อ่องุ่น กมลยบุตร)

^{๒๐๒} พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ร.ศ.๑๒๕

^{๒๐๓} พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ.๑๒๘

^{๒๐๔} พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ.๑๒๘

^{๒๐๕} มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, *ศรีสวรินทราบรมราชินี*, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง), ๒๕๔๙, หน้า ๑๐๗

^{๒๐๖}พระราชดำรัสในพิธีเปิดศูนย์ฝึกอาชีพคนตาบอด ณ ถนนติวานนท์ จังหวัดนนทบุรี
วันที่ ๗ มกราคม ๒๕๐๗

^{๒๐๗}พระราชดำรัส ในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรมดุงครรภ์และอนุปริญาบัตร
พยาบาลและอนามัย ณ หอประชุมราชแพทยาลัย วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๑๓

^{๒๐๘}พระราชดำรัส ในโอกาสเสด็จฯ งานฉลองอายุครบ ๕๐ ปี ของโรงเรียนสตรีวัด
มหาพฤฒาราม วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๑

^{๒๐๙}พระราชดำรัส พระราชทานสภาสตรีแห่งชาติ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ในการ
ประชุมศึกษาในส่วนภูมิภาค ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เรื่อง “สมาคมสตรีจะช่วยงาน
พัฒนาการท้องถิ่นในด้านที่เกี่ยวกับเยาวชนได้อย่างไร”

^{๒๑๐}พระราชดำรัส พระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล
ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วันพฤหัสบดีที่ ๑๑
สิงหาคม ๒๕๓๑

^{๒๑๑}พระราโชวาท สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯแทนพระองค์ในพิธี
พระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตและนักศึกษามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ณ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๑๘

^{๒๑๒}พระราโชวาท ในโอกาสเสด็จฯ พระราชทานประกาศนียบัตรมดุงครรภ์และ
อนุปริญาบัตรมดุงครรภ์และอนามัยแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนมดุงครรภ์และอนามัย
คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ณ หอประชุมราชแพทยาลัย โรงพยาบาลศิริราช
วันศุกร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๗

^{๒๑๓}พระราชดำรัส ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานแก่ผู้ที่
เข้าเฝ้าฯทูลละอองธุลีพระบาท ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ณ สวนอัมพร พระราชวังดุสิต เมื่อ
วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๑๐

^{๒๑๔}พระราชดำรัสในโอกาสเสด็จฯ ทรงเปิดอาคารเรียนของโรงเรียนสอนคนตาบอด
ภาคเหนือ ณ ถนนอารักษ์ ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม
๒๕๐๗

^{๒๑๕}พระราชดำรัส ในวโรกาสเสด็จฯ ในพิธีเปิดการประชุมของมูลนิธิสถาบันแม่ชีไทย
วันที่ ๗ เมษายน ๒๕๑๘

^{๒๑๖}พระราชดำรัส พระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วันศุกร์ที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๓๒

^{๒๑๗}มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี รัตนพินิจ นิตติการศึกษารวมปาฐกถาด้านการศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔), หน้า ๘๖.

^{๒๑๘}สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, *เทพรัตน ๘ เกริกฟ้า ทิวหล้าสรรเสริญ*, กรุงเทพฯ : ๒๕๔๗, หน้า ๓๘ - ๓๙.

^{๒๑๙}สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงบรรยายในหัวข้อ “แนวโน้มการจัดการเรียนการสอนเพื่อการเรียนรู้ในทศวรรษหน้า” ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “เทคโนโลยีเพื่อการเรียนรู้ในทศวรรษหน้า” ณ โรงแรม บีพี สมิหลา จังหวัดสงขลา วันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๒

^{๒๒๐}มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, *รัตนพินิจ นิตติการศึกษารวมปาฐกถาด้านการศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๗๑-๗๒.

^{๒๒๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^{๒๒๒}พระราชดำรัสในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๓๑

^{๒๒๓}มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, *รัตนพินิจ นิตติการศึกษารวมปาฐกถาด้านการศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า ๗๒.

^{๒๒๔}สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, *เทพรัตน ๘ เกริกฟ้า ทิวหล้าสรรเสริญ*, หน้า ๒๑๒.

^{๒๒๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๕.

^{๒๒๖}พระโอวาทสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์ ในพิธีไหว้ครู

ช่างปั้น ณ วัดท่าสุทธาวาส ตำบลบางเสด็จ จังหวัดอ่างทอง เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๑๙

^{๒๒๗}สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, เทพรัดน ธ เกริกฟ้า หัวหน้าสรรเสริญ, หน้า ๕๗.

^{๒๒๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘-๓๙.

^{๒๒๙}พระราชนิพนธ์ เรื่อง *มุ่งไกลในรอยทราย* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓), บทนำ.

^{๒๓๐}พระราชดำรัสในงานสัปดาห์วิทยาศาสตร์แห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๓๑

^{๒๓๑}สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, เทพรัดน ธ เกริกฟ้า หัวหน้าสรรเสริญ, หน้า ๑๖๐.

^{๒๓๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

^{๒๓๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕-๒๗๗.

^{๒๓๔}พระราชดำรัสในพิธีพระราชทานทุนการศึกษาและประกาศนียบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๔ แก่นักเรียนโรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ณ โรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์ฯ วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๔

^{๒๓๕}พระราชดำรัสในพิธีพระราชทานทุนการศึกษาและประกาศนียบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๕ แก่นักเรียนโรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ณ โรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์ฯ วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

^{๒๓๖}พระโอวาท ในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๖ แก่นักเรียนโรงเรียนสยามธุรกิจ ณ โรงแรมสยามอินเตอร์คอนติเนนตัล วันศุกร์ที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗

^{๒๓๗}พระราชดำรัส ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จแทนพระองค์ไปในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรและรางวัลแก่นักเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ณ วชิราวุธวิทยาลัย วันอาทิตย์ที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

^{๒๓๘} พระดำรัสในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จแทนพระองค์ไปในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรและรางวัลแก่นักเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ณ วชิราวุธวิทยาลัย วันอังคารที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐

^{๒๓๙} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, อาทิตยคุณธรรมของการศึกษาไทย: เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐.

^{๒๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๒๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๒๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑-๘๒.

^{๒๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

^{๒๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร (๒๕๒๖) *จารึกสมัยสุโขทัย จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖*. กรุงเทพฯ :
- กรมศิลปากร (๒๕๔๒) *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓*. กรุงเทพฯ :
- กรมศิลปากร (๒๕๓๙) *วรรณกรรมสมัยสุโขทัย*. กรุงเทพฯ :
- กรมศิลปากร (๒๕๔๗) *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
- กรวิภา บุญชื้อ (๒๕๔๕) *เอกสารการสอนชุดวิชาการศึกษาบทบาทชายหญิง หน่วยที่ ๓*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๓๘) *สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาศาสนาและสาธารณสุข*. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ
- กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๔๖) *๑๑๑ ปี กระทรวงศึกษาธิการ*. กรุงเทพฯ : ครูสภาลาดพร้าว
- กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (๒๕๒๙) *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี กับการพัฒนาการศึกษา*, กรุงเทพฯ :
- กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน (๒๕๔๓) *ต.ช.ด. สดุดี ๑๐๐ ปี สมเด็จพระเจ้า*. กรุงเทพฯ :
- ขจร สุขพานิช (๒๕๐๘) *กำหนดแทนพิมพ์และตัวพิมพ์ภาษาไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์พาณิชย์การ
- คณะกรรมการจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้า สิริกิติ์ เนื่องในวโรกาสวันมหามงคล สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕ (๒๕๓๕) *นบพระมิ่งมาตา ราชนิ สิริกิติ์*. กรุงเทพฯ :
- คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล : ประวัติความเป็นมา* <http://www.ns.mahidol.ac.th>

คณะสัตวแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **เทิดพระเกียรติ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์**. กรุงเทพฯ :

โครงการธรรมศาสตร์ ๖๐ ปี ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา (๒๕๓๗) **หนังสือที่ระลึกธรรมศาสตร์ ๖๐ ปี**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โครงการวิจัยเรื่องพระราชประวัติและพระกรณียกิจ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ที่เกี่ยวเนื่องกับคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ **หนังสือที่รำลึก งานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์**, มปท, มปป.

โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (๒๕๔๙) **รายงานผลการจัดกิจกรรม ค่ายการศึกษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โครงการความหลากหลายทางชีวภาพสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี**, กรุงเทพฯ :

จอห์น เบาว์ริง, เซอร์ (๒๕๔๗) **The Kingdom and People of Siam: ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม**. แปลโดย นันทนา ตันติเวสส์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

จินตามณี เล่ม ๑-๒ กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณี และจินตามณี ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (๒๕๑๔) พระนคร : ศิลปาบรรณาการ

จิราνούช ภิรมย์ภักดี (๒๕๕๑) **งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาบุคลากรเพื่อการแข่งขันโอลิมปิกวิชาการของไทย ตามแนวพระราชดำริ สมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์**. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

เจือ สตะเวทิน (๒๕๐๘) **ประวัติวรรณคดี** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา

ชุตินา สัจจามันท์ และคณะ (๒๕๔๑) **ความเป็นครูสถิตในหทัยพระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี**. นนทบุรี :

ฉิ่งบับติสต์ ปาลเลกซ์ (๒๕๐๖) *เล่าเรื่องเมืองไทย*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า

दनัย ไชยโยธา (๒๕๕๐) *ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคอาณาจักรอยุธยา*. กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์

ดวงเดือน พิศาลบุตร (๒๕๒๙) *ประวัติการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เดอะลาลูแบร์ (๒๕๑๐) *จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ : ราชอาณาจักรสยาม*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ศรีปัญญา

ทีมงานเฉพาะกิจมติชน, *สมเด็จพระเจ้า - ๕ แผ่นดิน*. กรุงเทพฯ : มติชน

เกิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ (๒๕๒๗) กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์

ธรรมสภาและสถาบันสื่อธรรม (๒๕๔๓) *พระราชธรรม พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ สมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมราชชนนี*, กรุงเทพฯ :

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (๒๕๓๘) *สมเด็จพระเทพรัตนฯ กับการศึกษาของผู้ด้อยโอกาส*, กรุงเทพฯ :

พระราชดำรัสในพิธีเปิดศูนย์ฝึกอาชีพคนตาบอด ณ ถนนติวานนท์ จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๗ มกราคม ๒๕๐๗

พระราชดำรัสในพิธีพระราชทานทุนการศึกษาและประกาศนียบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๔ แก่นักเรียนโรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ณ โรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์ฯ วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๔

พระราชดำรัสในพิธีพระราชทานทุนการศึกษาและประกาศนียบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๕ แก่นักเรียนโรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ณ โรงเรียนสายน้ำผึ้งในพระอุปถัมภ์ฯ วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

พระราชดำรัสในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรมดุงครรภ์และอนุปริญญาบัตรพยาบาล
และอนามัย ณ หอประชุมราชแพทยาลัย วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๑๓

พระราชดำรัสในวโรกาสเสด็จฯ ในพิธีเปิดการประชุมของมูลนิธิสถาบันแม่ชีไทย วันที่ ๗
เมษายน ๒๕๑๘

พระราชดำรัสในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน
๒๕๓๑

พระราชดำรัสในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานแก่ผู้ที่เข้าเฝ้าทูล
ละอองธุลีพระบาท ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ณ สวนอัมพร พระราชวังดุสิต
เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๑๐

พระราชดำรัสในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จ
แทนพระองค์ไปในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรและรางวัลแก่นักเรียนวชิราวุธ
วิทยาลัย ณ วชิราวุธวิทยาลัย วันอาทิตย์ที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

พระดำรัสในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จแทน
พระองค์ไปในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรและรางวัลแก่นักเรียนวชิราวุธ
วิทยาลัย ณ วชิราวุธวิทยาลัย วันอังคารที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐

พระราชดำรัสในโอกาสเสด็จฯ งานฉลองอายุครบ ๕๐ ปี ของโรงเรียนสตรีวัด
มหาพฤฒาราม วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๑

พระราชดำรัสในโอกาสเสด็จฯ ทรงเปิดอาคารเรียนของโรงเรียนสอนคนตาบอดภาคเหนือ
ณ ถนนอารักษ์ ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม
๒๕๐๗

พระราโชวาทในโอกาสเสด็จฯ พระราชทานประกาศนียบัตรมดุงครรภ์และอนุปริญญาบัตร
มดุงครรภ์และอนามัยแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนมดุงครรภ์และอนามัย คณะ
พยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ณ หอประชุมราชแพทยาลัย โรงพยาบาล
ศิริราช วันศุกร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๗

พระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๓๑

พระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วันศุกร์ที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๓๒

พระราชดำรัสพระราชทานสภาสตรีแห่งชาติ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ในการประชุมศึกษาในส่วนภูมิภาค ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เรื่อง “สมาคมสตรีจะช่วยงานพัฒนาการท่องเที่ยวในด้านที่เกี่ยวกับเยาวชนได้อย่างไร” พระราชนิพนธ์ เรื่อง มุ่งไกลในรอยทราย กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓

พระราชโอรส สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ แทนพระองค์ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตและนักศึกษามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๑๘

พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ.๑๑๖

พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๑๙

พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๒๐

พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ร.ศ.๑๒๐

พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ร.ศ.๑๒๕

พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ.๑๒๘

พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อ
วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ.๑๒๘

พระโอวาทในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๖ แก่นักเรียน
โรงเรียนสยามธุรกิจ ณ โรงแรมสยามอินเตอร์คอนติเนนตัล วันศุกร์ที่ ๕ ตุลาคม
พ.ศ. ๒๕๒๗

พระโอวาทสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศ
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตา กิติวัฒนาตุลโสภาคย์ ในพิธีไหว้ครู
ช่วงปี ณ วัดท่าสุทธาวาส ตำบลบางเสด็จ จังหวัดอ่างทอง เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๒
เมษายน ๒๕๑๙

ภาควิชาภาษาจีน คณะศิลปศาสตร์ ร่วมกับ โครงการเงินศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงศึกษ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (๒๕๔๑) **การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง พระปรีชาญาณ
ด้านจีนศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี**, กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต (๒๕๓๕) **สมเด็จพระแม่ของเรา**. กรุงเทพฯ:ศูนย์วัฒนธรรมมหา
วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี (๒๕๔๗) **สมเด็จพระฯ ทรงเกื้อก่อก่เกิด...มหาวิทยาลัยราชภัฏ
รำไพพรรณี**. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยรามคำแหง คณะรัฐศาสตร์ (๒๕๓๕) **งานศิลปาชีพ ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ใน
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ**, ม.ป.ท.

มูลนิธิจุฬาภรณ์, **เจ้าฟ้านักลิ้งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ :

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (๒๕๔๔) **รัตนพินิจ นิติการศึกษา
รวมปวงภูมิต้านการศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี**
พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (๒๕๔๙) **ศรีสวรินทิราอนุสรณีย์ น้อมรำลึกถึงสมเด็จพระ
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

มูลนิธิอนุเคราะห์คนพิการ ในพระราชูปถัมภ์ของ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
(๒๕๔๓) *ชีวิตใหม่ได้ร่วมพระบารมีสมเด็จพระเจ้า*, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง

มูลนิธิ ๕ ธันวาคมหาราช (๒๕๔๕) *๑๒ สิงหาคมพระบรมราชินีนาถ.*, ม.ป.ท.

โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ร.ท. ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์ (๒๕๓๖) *ประวัติศาสตร์ : สายธารสู่
อนาคต.* กรุงเทพฯ :

วนิดา สถิตานนท์ (๒๕๓๙) *ชุดไทยพระราชนิยม.* กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์

ศรณรงค์ ปิยะกาญจน์ (๒๕๔๑) *เกียรติประวัติบุชนียบุคคล.* กรุงเทพฯ : จักรานุกูลการพิมพ์.

ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์ (๒๕๓๖) *ประวัติศาสตร์ : สายธารสู่อนาคต.* กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง

ศูนย์วัฒนธรรมมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ (๒๕๓๔) *สมเด็จพระเทพรัตนฯของเรา.*
กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.

สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา (๒๕๔๓) *เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรม
ราชชนนี ๑๐๐ ปี วันพระราชสมภพ.* กรุงเทพฯ :

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพะยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๗) *ตำนานละครอิเหนา.* ธนบุรี :
ป.พิศนาคะการพิมพ์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงบรรยายในหัวข้อ “แนวโน้มการ
จัดการเรียนการสอนเพื่อการเรียนรู้ในทศวรรษหน้า” ในการสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง “เทคโนโลยีเพื่อการเรียนรู้ในทศวรรษหน้า” ณ โรงแรม บีพี สมิทลา จังหวัด
สงขลา วันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๒

สมหมาย จันทรเรือง (๒๕๔๔) *พัฒนาการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในศตวรรษใหม่.*
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาบรรณาการ

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (๒๕๔๗) *แม่ครูของแผ่นดิน ขัตติยวิถีราชินีไทย เทิด
ไถ่ ๖ รอบนักษัตร สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ.* กรุงเทพฯ : ไทย
วัฒนาพานิชย์

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๒๗) **สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี** **กับการประถมศึกษา**. กรุงเทพฯ :

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (๒๕๔๕) **สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี** **นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (๒๕๕๓) **ประมวลพระราโชวาทด้านการศึกษาในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พุทธศักราช ๒๕๒๕ - ๒๕๔๙**. กรุงเทพฯ :

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (๒๕๔๘) **รัตนาคารยการศึกษา พระปรีชาด้านการศึกษาในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี**. กรุงเทพฯ :

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (๒๕๕๑) **อาทิตย์คุณธรรมของการศึกษาไทย: เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์** กรุงเทพฯ :

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ (๒๕๔๒) **เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา**. กรุงเทพฯ :

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ (๒๕๔๗) **เทพรัตน ธ เกริกฟ้า ท้วหล้าสรรเสริญ**, กรุงเทพฯ :

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ (๒๕๓๗) **สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี**. กรุงเทพฯ :

สำนักนายกรัฐมนตรี (๒๕๔๒). **เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักนายกรัฐมนตรี (๒๕๓๙) **สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี : สมเด็จพระย่าของแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักพระราชวัง (๒๕๓๔) **สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ กับวังหลวง**. กรุงเทพฯ :

สุภัตรา สุภาพ (๒๕๔๑) *สังคมและวัฒนธรรมไทย คำนิยม ครอบคร้ว ศาสนา ประเพณี*.
กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช

แสงหนึ่งคือรุ่งงาม (๒๕๕๐) กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

หม่อมหลวงจิรพันธุ์ ทวีวงศ์ (๒๕๕๑) *ผลงานวิจัยเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อความมั่นคง
ใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณีศึกษา : โครงการฟาร์มตัวอย่างในสมเด็จพระ
นางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ*

อุทุมพร วีระไวทยะ (๒๕๕๑) *สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี
พันปีหลวง*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์

Derick Garnier (๒๐๐๔) *Ayutthya : Venice of the East*. Bangkok: River Books.

George Modelski. (๒๐๐๓) *World Cities : 3000 to 2000*. Washignton D.C. :
FAROS 2000

Wyatt, David. (๑๙๘๔) *Thailand : A Short History*. Yale University Press

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์พิเศษธงทอง จันทรางศุ
นายชัยพฤกษ์ เสรีรักษ์
นายสมศักดิ์ ดลประสิทธิ์

นายกมล รอดคล้าย
นายชัยยศ อิ่มสุวรรณ์
นางสาวสมรชันนิกร อ่องเอิบ

ผู้วิจัย

นายชัชพล ไชยพร
นายปวิวัติ สุขประกอบ

นายระวี สัจจโสภณ

คณะบรรณาธิการ

นางสาวพุดิสาร์ อัครกะพู่
นางสาวปิยะมาศ เม็ดไธสง

นางสาวณุตตรา แทนขำ

ผู้ประสานงาน

นางสาวปิยะมาศ เม็ดไธสง

นางสาวบุศรา บุญเกิด